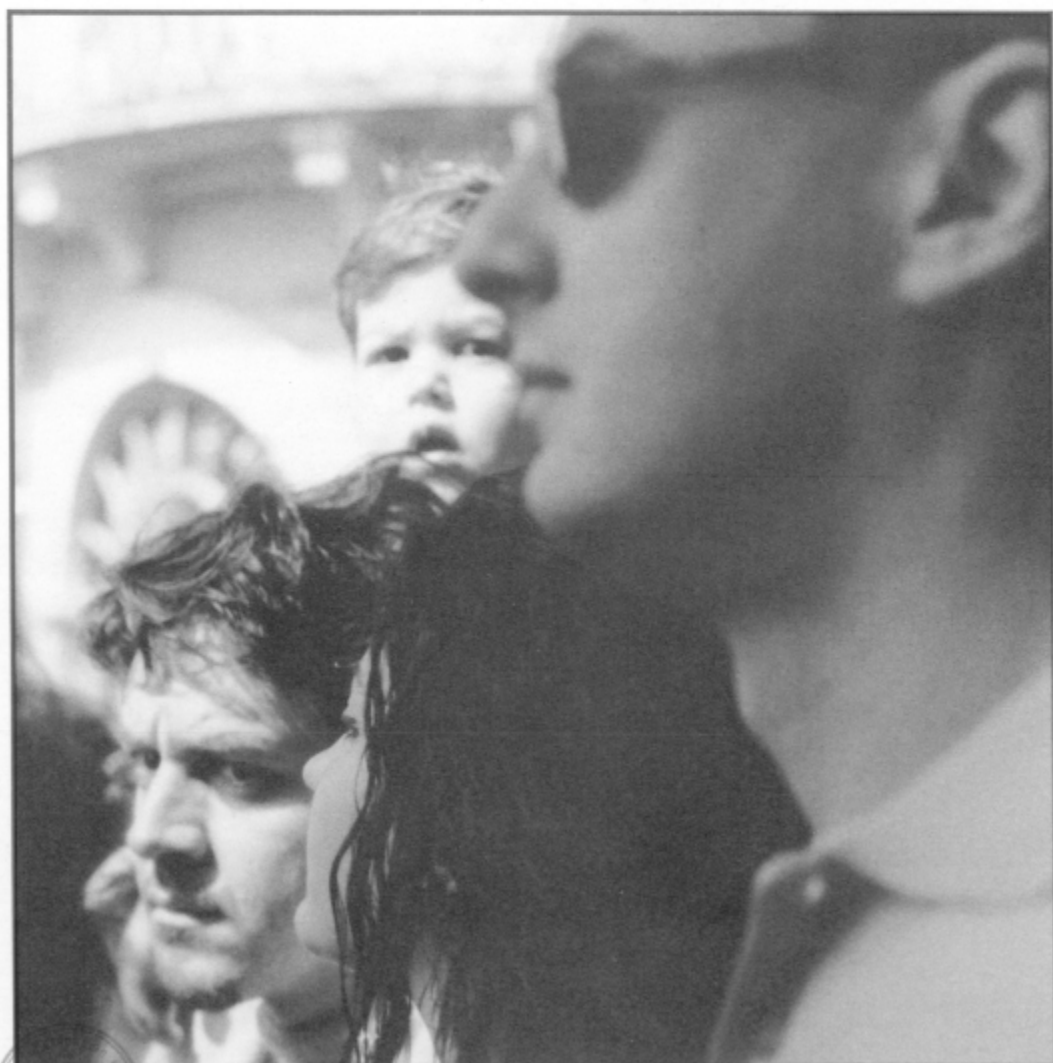

|| 470094

socialno delo

letnik 42 - avgust-oktober 2003 - št. 4-5

fakulteta za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja znanstvene in strokovne članke s področja socialnega dela in drugih področij, interdisciplinarne študije, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, knjižne recenzije, pisma in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja. Navodila za pošiljanje prispevkov so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v naslednje **podatkovne baze**: International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts, Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, poslani za objavo, pripadajo avtorju/avtorici in časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 33, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, mora biti v uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Fotografija na naslovnici: **Meta Krese** (2002).

Časopis finančno podpira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport
To številko je finančno podprl Urad Vlade Republike Slovenije za droge

Tisk: Collegium graphicum, Ljubljana

Gabi Čačinovič Vogrinčič

JEZIK SOCIALNEGA DELA

V zadnjem desetletju se dopajajo pomembne spremembe razvojni in strukt. socialnega dela, spremembe, ki se odražajo v spreminjanju praksi socialnega dela, kar se spreminja na različni močni način – tako, da nastajajo izjemno raznoliki in raznobarvni koncepti pomoči.

Prvi, ki so jih opazili, so sprejemali in razvijali koncepte, ki so temeljili na posredni in neposredni pomoči, ki so temeljili na sodelovanju in sodelovanju.

Iz urednikove beležke

Pred nami je izbor plenarnih in osrednjih prispevkov z lanskega (prvega) kongresa slovenskega socialnega dela v Portorožu. Ureditvev prispevkov po sklopih (gl. povzetke na str. 327 ss.) se ujema z ureditvijo na kongresu, kar pomeni, da je bilo razporejanje, opravljeno pred kongresom na podlagi abstraktov, posrečeno. Le pri enem prispevku smo morali za natančnejšo razvrstitev zamenjati sklop, v katerega je bil postavljen.

Prvi delovni sklop vsebuje prispevkov skupaj z nami in da interdisciplinarno definiramo za koncept socialnega dela.

Druga spreminjenja se kaže v nastajanju novega jezika. V izredno zanimivem članku s pomenljivim naslovom *Besede imajo moč: Spremenimo besede pomoči, da bi podpirali sistem skrbi* Bass, Dossier in Powell (2001) predstavljajo svojevrstno izbiro novih besed, tako, kot pravijo. Nove besede v razvijajočem se jeziku socialnega dela podpirajo paradigmatični premik v praksi in nadomestijo ali dopolnijo tradicionalne koncepte. Govor o diagnozi, tretmanu, oceni, odločbi nadomestijo ali dopolnijo druge: odkrivanje, soustvarjanje, sodelovanje, spreminjanje, dodajanje moči – pa delovni odnos, načrti skrbi ali edinstveni delovni načrti pomoči, timsko delo, skupnost, soseska, ekologija.

To so pozitivne besede, besede, ki opogumljajo, dodajajo moč, vključujejo, da bi lahko strokovnjaki in uporabniki opustili negativne besede, ki omejujejo, izključujejo. Besede diagnoza, tretman, ocena (assessment), evalvacija, niso dovolj dobre, ker strokovnjaku daje nalogo – in moč –, da določi, označi. Ne zajemajo sodelovanja, so-

ustvarjanja, procesa, ki vodi k odkritju in dogovornim dobrim rešitvam.

Koncept konstruktivnega socialnega dela, kot ga predstavljata Nigel Parton in Patrick O'Hanlon (2000) v knjigi z naslovom *Konstruktivno socialno delo: Konstruktivne prakse in metode za izboljšanje življenja in praksi socialnega dela*, njihova uporaba besede konstruktivno, ki ima različne pomeni kot konstrukcija, gradnja

IN PERSPEKTIVA MOČI

Spremembe v jeziku in pomen, ki ga imajo spremembe za teorijo in prakso socialnega dela, bolje razumemo, če sledimo O'Hanlonovi razlagi razvoja konceptov pomoči.

Pogosto navedeni O'Hanlonov citat odlično unosi tisto, kar hočem povedati o postmodernem v razvoj teorije in prakse socialnega dela.

Prvi val ... je temeljil na patologiji. Drugi val je bil usmerjen na problem in na reševanje problema. Tretji val se je usmeril v rešitve in izkvanje rešitev. Četrty val prihaja, vendar nihče še nima imena zanj. (O'Hanlon 1993: 33)

O'Hanlon sicer govori o psihoterapiji, vendar mislim, da gre v socialnem delu za isto zakonitost in bi lahko vsakokrat nadomestili besedo psihoterapija z besedo socialno delo, psihosocialna pomoč ali socialno svetovanje. Pri tem seveda nikakor ne značim psihoterapije s socialnim delom, le isto zakonitost vidim v zgodovini psihosocialne pomoči v socialnem delu in v psihoterapiji.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

JEZIK SOCIALNEGA DELA

V zadnjem desetletju se dogajajo pomembne spremembe v znanosti in stroki socialnega dela, spremembe, ki se odražajo v spreminjanju jezika socialnega dela. Jezik se spreminja na najboljši možni način – tako, da nastaja jasno formulirana opora za socialnodelavsko ravnanje.

Prva pomembna sprememba je v tem, da se lahko opremo na jezik stroke v prevajanju iz teorije v prakso, od soustvarjenih rešitev v ravnanje, od strokovnjaka k uporabniku v dialogu, ki povezuje vsakokratni »lokalni« jeziki v dogovarjanje.

Jezik socialnega dela danes z novo gotovostjo omogoča, da vzpostavimo in vzdržujemo kontekst socialnega dela v delovnem odnosu in v individualnih projektih pomoči ali načrtih skrbi, da na novo definiramo udeležnost uporabnikov skupaj z njimi in da interdisciplinarno definiramo za kontekst socialnega dela.

Druga sprememba se kaže v nastajanju novega jezika. V izredno zanimivem članku s pomenljivim naslovom *Besede imajo moč: Spremenimo besede pomoči, da bi podprli sistem skrbi* Bass, Dosser in Powell (2001) predstavljajo svojevrstno izbiro »novih besed«, tako jim pravijo. Nove besede v razvijajočem se jeziku socialnega dela podpirajo paradigmatični premiki v praksi in nadomestijo ali dopolnijo tradicionalne koncepte. Govor o diagnozi, tretmanu, oceni, odločbi nadomestijo ali dopolnijo druge: odkrivanje, soustvarjanje, sodelovanje, spreminjanje, dodajanje moči – pa delovni odnos, načrt skrbi ali edinstveni delovni načrt pomoči, timsko delo, skupnost, soseska, ekologija.

To so pozitivne besede, besede, ki opogumljajo, dodajajo moč, vključujejo, da bi lahko strokovnjaki in uporabniki opustili negativne besede, ki omejujejo, izključujejo. Besede diagnoza, tretman, ocena (*assessment*), evalvacija, niso dovolj dobre, ker strokovnjaku dajo nalogo – in moč –, da določi, označi. Ne zajemajo sodelovanja, so-

ustvarjanja, procesa, ki vodi k odkritim in dogovorjenim dobrim izidom.

Koncept konstruktivnega socialnega dela, kot ga predstavljata Nigel Parton in Patrick O'Byrne (2000) v knjigi z naslovom *Konstruktivno socialno delo: K novi praksi*, podpira moje raziskovanje nosilnih konceptov v jeziku in praksi socialnega dela. Strinjam se z njihovo uporabo besede »konstruktivno« v dveh pomenih: kot konstrukcijo, gradnjo (*building*) novih zgodb, soustvarjanje rešitev in kot pozitivno akcijo, konstruktivno ravnanje, ki temelji na perspektivi moči.

ETIKA UDELEŽENOSTI IN PERSPEKTIVA MOČI

Spremembe v jeziku in pomen, ki ga imajo spremembe za teorijo in prakso socialnega dela, bolje razumemo, če sledimo O'Hanlonovi razlagi razvoja konceptov pomoči.

Pogosto navedeni O'Hanlonov citat odlično umesti tisto, kar hočem povedati o postmodernem v razvoj teorije in prakse socialnega dela.

Prvi val ... je temeljil na patologiji. Drugi val je bil usmerjen na problem in na reševanje problema. Tretji val se je usmeril v rešitve in iskanje rešitev. Četrty val prihaja, vendar nihče še nima imena zanj. (O'Hanlon 1993: 3.)

O'Hanlon sicer govori o psihoterapiji, vendar mislim, da gre v socialnem delu za isto zakonitost in bi lahko vsakokrat nadomestili besedo psihoterapija z besedo socialno delo, psihosocialna pomoč ali socialno svetovanje. Pri tem seveda nika kor ne enačim psihoterapije s socialnim delom, le isto zakonitost vidim v zgodovini psihosocialne pomoči v socialnem delu in v psihoterapiji.

Deset let pozneje in iz perspektive zbranega znanja na tem našem prvem kongresu mislim, da imamo ime za četrti val: definirajo ga usodne spremembe v odnosu med socialnim delavcem, socialno delavko in uporabniki, uporabnicami. Etika udeležnosti (*the ethics of participation*) Lynn Hoffman (1994) in perspektiva moči (*strength perspective*) Denisa Saleebeya (1997) sta temeljna koncepta, ki opredeljujeta »četrti val« in pomembno bogatita jezik socialnega dela.

Etika udeležnosti nas usmerja, da objektivnega opazovalca, socialnega delavca, nadomesti sodelovanje, v katerem nihče nima zadnje besede, sodelovanje, v katerem nihče ne potrebuje zadnje besede, temveč pogovor, ki se lahko nadaljuje. Konsens, razumevanje, določajo naslednji korak. Socialnodelavska delovna situacija se definira kot začetek razgovora o sedanjosti za prihodnost. Raziskuje se zgodba, soustvarja se nova. Uporabljene besede so sporazum, razumevanje, lokalni jezik, soustvarjanje realnosti, odkrivanje sveta drugega.

[K]ot nova osrednja vrednota socialne misli in akcije se pojavlja etika udeležnosti in ne več iskanje »vzroka« ali »resnice«. (Hoffman 1994: 23.)

V moji interpretaciji se pozornost docela usmeri na proces razgovora v vsakokratni sedanjosti, v soustvarjanje razgovora, v soustvarjanje interpretacij, v soustvarjanje razumevanja in v soustvarjanje rešitev. Gre za drugačno odgovornost, za odgovornost za soustvarjanje pomenov in za soustvarjanje sporazuma. Eksplorira se zgodba, soustvarja se nova. Uporabljene besede so sporazum, razumevanje, lokalni jezik, soustvarjanje realnosti, odkrivanje sveta drugega, dialoška produkcija nekega diskurza, soustvarjanje življenjske zgodbe.

Dogaja se proces ustvarjanja in konfrontiranja pomenov in omogočanje alternativnih pomenov, ki dobijo smisel in uporabnost. Potrebni so spoštljiva radovednost, odprtost in sodelovanje za ustvarjanje novih interpretacij, novih razumevanj, novih dogovorov.

Pomembna je sedanjost »tukaj in zdaj«, v njej se soustvarjajo zgodbe za prihodnost, odkrivajo in poimenujejo se možne spremembe.

Lynn Hoffman jasno opozori, da gre za to, da strokovnjak odstopi od moči, ki mu ne pripada, od moči, ki mu jo daje posedovanje resnic in rešitev. Nadomešča ga subtilno skupno iskanje,

raziskovanje, sointerpretiranje. Strokovnjak mora zdaj zdržati negotovost iskanja in osebno udeležnost nekoga, ki je hkrati strokovnjak in soiskalec, sogovornik. Etiki socialnega dela je dodana etika udeležnosti v raziskovanju, ustvarjanju in interpretaciji zgodbe, ki nastaja.

Koncept etike udeležnosti je dober temelj za oblikovanje konsistentnega konteksta socialnega dela od brezpogojnega spoštovanja edinstvenosti človeka, ki soustvarja projekte pomoči, prek tkanja socialnih mrež do dela v skupnosti in politične akcije.

Drug pomemben paradigmatki premik v znanju za ravnanje v socialnem delu je koncept perspektive moči, kot ga za socialno delo definira Denis Saleebey (1997).

V Lüssijevem konceptu instrumentalne definicije problema je zajet produktiven deloven premik od definicije problema skupaj s stranko k definiciji deleža stranke k rešitvi. Premik k perspektivi moči nas usmeri, da v prispevku stranke spoštljivo iščemo njeno moč, njene vire.

Praksa, ki temelji na perspektivi moči, pomeni, da bo vse, kar delaš kot socialni delavec, utemeljeno s tem, da pomagaš odkriti, olepšati, raziskati in izkoristiti klientovo moč in vire, ko mu pomagaš, da doseže svoje cilje, uresniči svoje sanje in razbije okove oviranosti in nesreč. (Saleebey 1997: 3.)

Ravnati iz perspektive moči je najprej zelo osebna odločitev socialnega delavca, socialne delavke, in omogoča sodelovanje v procesu, ki ga strokovnjak vodi v smeri moči. Fokus socialnega dela se premakne od problemov in rešitev zanje k novim možnostim v življenju. Ali, kot pravi D. Saleebey (*op. cit.*: 4):

Formula je preprosta: mobiliziraj moč (talente, znanja, sposobnosti, vire) klientov s ciljem, da podpreš njihova prizadevanja, da dosežejo svoje cilje in vizije, in stranke bodo imele boljše kvaliteto življenja, tako, ki bo v skladu z njihovimi koncepti kvalitete. Čeprav je recept enostaven, mu sledi trdo delo.

DELOVNI ODNOS IN ZNANJE ZA RAVNANJE

Socialno delo je trdo delo v dobrem pomenu besede. Trdo delo je vzdrževanje konteksta socialnega dela v projektih pomoči in sodelovanja. V konceptu delovnega odnosa vidim eno od opor socialnodelavskemu ravnanju. Delovni odnos je definiran; dogovor, instrumentalna definicija problema in osebno vodenje zagotavljajo pogoje za odkrivanje in soustvarjanje nove zgodbe pomoči in sodelovanja, saj so jasna opora za strokovno ravnanje. Tako kot so edinstveni delovni projekti pomoči ali individualni projekti skrbi uporaben okvir za konkretno ravnanje.

Nove besede, ki jih uporabljajo Bass, Dosser in Powell, definirajo ravnanje v edinstvenem projektu skrbi: pridruževanje (*joining*), odkrivanje (*discovery*), spreminjanje (*change*), proslava (*celebration*), ločitev (*separation*) in reflektiranje (*reflection*). Koncepta etika udeleženosti in perspektiva moči sta »prevedena« v ravnanje, ki uresničuje paradigmo.

O'Hanlon (2002) govori o spoštljivem ravnanju z osebnimi izkušnjami uporabnika in o »odpiranju vrata v deželo možnega«, kar je mogoč način opisa delovnega odnosa.

Koncept delovnega odnosa postavlja uporabnika, udeleženega v problemu, v vlogo soustvarjalca pomoči, sodelovanja, rešitev. To je v učinkovitem socialnem delu pomembna, a tudi nova, posebna naloga. V stroki smo jo že ubesedili, je že poimenovana. Potrebujemo več vaje, več izkušenj v ravnanju s to novo odgovornostjo: da s socialnodelavskim znanjem ravnamo kot z znanjem za ravnanje – da ga podelimo z uporabniki, udeleženimi v problemu.

Socialni delavec, socialna delavka, ki ni brez besed, ker ima znanje za ravnanje, zna dvoje: a) vzpostaviti in vzdrževati delovni odnos, b) podeliti znanje z uporabniki v procesu soustvarjanja interpretacij v razgovoru in tako omogočiti »prevajanje« v osebni ali lokalni jezik in nazaj v jezik stroke.

V dialogu v delovnem odnosu je dovolj prostora, da podelimo na primer Lüssijeva načela systemskega socialnega dela, koncept individualne projektne skupine ali *empowerment*. Tako kot so zgoraj zapisani koraki v projektu pomoči – pridruževanje, odkrivanje, spreminjanje, proslavljanje, ločitev, reflektiranje – dober primer, da pokažem posebno kvaliteto jezika stroke, ki jo

potrebujemo, in uporabnost teh besed o soustvarjanju znanja za ravnanje na tej medosebni, lokalni ravni.

Jezik socialnega dela ima to posebnost, da mora ostati razumljiv, vsakdanji tudi v konceptih stroke, zato da bi ga mogli uporabljati uporabniki kot enakopravni sogovorniki v kontekstu socialnega dela, ki tako postajajo soodgovorni tudi za kontekst socialnega dela.

INTERDISCIPLINARNOST IN SOCIALNO DELO

Če smem še parafrazirati Saleebeya: trdo delo je tudi socialnodelavska definicija interdisciplinarnosti. V letu 2002 lahko z gotovostjo, ki temelji na razvoju znanosti in stroke socialnega dela, zapišem, da je nova in še neopravljena naloga socialnega dela redefinicija koncepta interdisciplinarnosti. V socialnem delu jo potrebujemo in zdi se mi, da smo tu naredili malo.

Ko sva se ob koncu šestdesetih let s kolegom Bernardom Stritihom kot mlada profesorja na šoli za socialno delo začela učiti o socialnem delu, sva najprej našla podatke ali postavke o interdisciplinarnosti; drugače povedano, da mora socialni delavec, socialna delavka znati nekaj prava, psihologije, sociologije, ekonomije, pedagogike. Socialnemu delu je ostala metodika, definiranje tega, kako delati, kar se je zdelo manj pomembno in nevredno znanstvene obravnave. Pa še tu je bila ena od tez, da je socialno delo zgolj uporabna psihologija, da potrebujemo zgolj priredbo kliničnopsiholoških znanj.

V tem okviru ni časa za zgodovinski pregled zanimivega razvoja znanosti, stroke in študijskega programa, vendar je danes jasno, da potrebujemo in odprte prostore za razgovore o sodelovanju in redefiniranje sodelovanja.

Od drugih strok potrebujemo specifična znanja za specifične potrebe pomoči in spreminjanja. Osrednje vprašanje je, *kako* bomo uporabili prispevek druge stroke – mi, kolegi, strokovnjaki in uporabniki. Interdisciplinarnost pri delu je interdisciplinarnost etike udeleženosti: v razgovoru o soustvarjanju rešitev se vsakokrat znova začne proces razumevanja prispevka druge stroke, da bi v odprtem prostoru za razgovor postavili sestavljenko ter odkrili koristno in uporabno.

»Četrti val« omogoča nov jezik tudi za opis povezanosti socialnega dela z mnogimi strokami,

ki prispevajo k učinkovitosti pomoči. Zdaj že vemo: v središču je vprašanje, kako skupaj definiramo vsakokratni prispevek, potem ko tudi kolegi iz drugih strok raziščejo svoje mesto v kontekstu socialnega dela in redefiniirajo znanje za ravnanje, ki ga lahko podelijo z uporabnikom.

IN ZA KONEC ŠE ENKRAT: JEZIK SOCIALNEGA DELA

Danes imamo v znanosti in stroki socialnega dela jezik, na katerega se lahko opremo, saj tako ubesedi paradigmatične spremembe, da se lahko opremo nanje kot na znanje za ravnanje:

- odnose med socialnim delavcem/delavko in uporabnico/uporabnikom definira kot soodkrivanje in soustvarjanje dobrih izidov;
- edinstveni delovni projekt pomoči ali načrt skrbi temelji na raziskanih alternativah in dogovorjenih korakih;
- omogoči soustvarjanje interdisciplinarnosti, ki jo potrebujemo.

Socialnega dela v procesih pomoči in sodelovanja ni, če ga v odnosu ne ustvarimo.

Ena najlepših prispodob, ki govori o tem, kako spoštljivo ravnati z drugim, kako dodati pogled skozi okno drugega, sem vzela od znanega psihoterapevta I. D. Yaloma, da bi tudi z njo obogatila jezik socialnega dela. Govori o očetu in hčeri, ki

sta se odpravila skupaj na dolgo pot z avtom. Vozil je oče. Za hčerko je bila pot pomembna, ker hotela govoriti z očetom o njunih nespornostih, konfliktih, da bi pojasnila, našla rešitev, boljše razumevanje. Medtem ko se je pripravljala, da začne pogovor, je gledala skozi svoje okno lepo, bleščečo sončno pokrajino in se veselila te lepote. Ravno ko je hotela začeti pogovor, je oče pretrgal tišino in z ostrim, jeznim, glasom napadel vse tiste, ki puščajo ob cesti smetišče, ki kvarijo in uničujejo. Očetove besede so ustavile in prizadele deklo. Tako zelo so bile v neskladju s podobo, ki jo je videla, da jih je lahko razumela le kot dokaz, da sta si tako zelo drugačna, da pogovor nima smisla, da sta si tako daleč, da tega ni mogoče spremeniti. Potovanje sta končala molče. Leto pozneje je po isti poti sama peljala avto. Ob poti je skozi svoje okno zagledala smetišče, umazanijo, uničene travnike, polne odpadkov. Šele zdaj je razumela, da je bila očetova slika prav tako resnična kot njena: oče je gledal skozi svoje okno in opisal svoj pogled.

Socialno delo je vabilo na pogled skozi okno drugega. Želim nam, da bi v odprtih prostorih za razgovor vedno znova znali pogledati skozi lastno okno in dodati pogled skozi okno drugega, da bi ostala oba pogleda - in možnost za socialno delo.

Zato je tako zelo pomembno, da uporabljamo, varujemo in utrjujemo jezik socialnega dela. Tudi zato, da ga lahko spreminjamo.

LITERATURA

- R. ADAMS, L. DOMINELLI, M. PAYNE (ur.) (1998), *Social Work, Themes, Issues and Critical Debates*. London: McMillan Press.
- H. ANDERSON, H. GOOLISHIAN (1994), The Client is the Expert. V: K. J. GERGEN, S. MCNAMEE (ur.), *Therapy as Social Construction*. London: Sage.
- L. L. BASS, D. A. DOSSER, J. Y. POWELL (2001), Words Can Be Powerful: Changing the Words of Helping to Enhance Systems of Care. *Journal of Family Social Work*, 5, 3: 35–48.
- R. BLUNDO, R. R. GREENE, P. GALLANT (1994), A Constructionist Approach with Diverse Populations. V: R. R. GREENE (ur.), *Human Behavior Theory: A Diversity Framework*. New York: Aldine de Gruyter.
- L. HOFFMAN (1994) A Reflexive Stance for Family Therapy. V: K. J. GERGEN, S. MCNAMEE (ur.), *Therapy as Social Construction*. London: Sage.
- C. FRANKLIN, C. JORDAN (1999), *Family Practice: Brief Systemic Methods for Social Work*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- P. LÜSSI (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern, Stuttgart: Haupt.
- N. PARTON, P. O'BYRNE (2000), *Constructive Social Work: Towards a New Practice*. London: McMillan Press, St. Martins Press.
- D. SALEEBEY (1992), *The Strength Perspective in Social Work Practice*. New York, London: Longman.
- I. D. YALOM (2002), *The Gift of Therapy*. New York: Harper Collins Publishers.

... in socialni delavci, ki so se v preteklosti ukvarjali s socialnim delom, so se v preteklosti ukvarjali s socialnim delom, ki je bilo vedno bolj usmerjeno v socialno pravičnost in socialno pravičnost. Tudi to je razlog, zakaj so se v preteklosti ukvarjali s socialnim delom, ki je bilo vedno bolj usmerjeno v socialno pravičnost in socialno pravičnost. Tudi to je razlog, zakaj so se v preteklosti ukvarjali s socialnim delom, ki je bilo vedno bolj usmerjeno v socialno pravičnost in socialno pravičnost.

Na mestu je torej vprašanje, ali socialno delo v resnici potrebuje novo etično orientacijo in, kar je še bolj pomembno, ali ti standardi v resnici prištevajo kaj novega. Internacionalizacija je od vsega začetka ena od usmeritev socialnega dela. Tudi kar zadeva etične standarde, lahko rečemo, da je boj za socialne pravice in socialno pravičnost že od nekdaj v središču socialnega dela. Na koncu lahko dodamo še to, da tudi visoki etični standardi ne pripravljajo socialnemu delu, da ne bi bilo ena od glavnih institucij, ki podpira idejo o družbeni normativnosti in učinkovitosti. Povedano z drugimi besedami: socialnega dela ni zavezanost k socialni pravičnosti nikoli odvrnila od reprodukcije družbene realnosti, ki jo zaznamujejo družbeni razredi, spolna hierarhija in delitev na »nase

PROTISLOVNOŠT ČLOVEKOVH PRAVIC

Zanimivo je, da lahko nekaj podobnega opazimo pri polemiki o človekovih pravicah. Zgodovina človekovih pravic ni le zgodovina vedno bolj obširnega in vedno bolj izoblikovanega spiska etičnih standardov, temveč je hkrati tudi zgodovina zlorah in funkcionalizacije. Pisec človekovih pravic je že ničlokokrat dužil za opravičevanje politične in kulturne dominacije in celo vojaških posegov in političnih zločinov. Hkrati je sklicevanje na človekove pravice, vse od prvega pojavi ob koncu 18. stoletja v na novo nastalih ZDA in med francosko revolucijo, vedno znovzporodilo politične odpore in gibanja za emancipacijo. To protislovje je ena od glavnih značilnosti človekovih pravic. Na eni strani so nastajale vse ljudi sveta, na drugi strani pa so se nanalele le na peščico – po navadi na tiste, ki so jih izoblikovali.

V preteklosti so bili to najprej in predvsem beli meščani, kristjani. Ženske, pripadniki nižjih družbenih slojev, sužnji, ameriški staroselci in nekristjani, še posebej pa Judje so bili iz te zgodbe izključeni. Utemeljitelji človekovih pravic so si

Birgit Rommelspacher

SOCIALNO DELO IN ČLOVEKOVE PRAVICE

Zadnja leta je vedno več strokovnjakov in organizacij s področja socialnega dela poskušalo postaviti človekove pravice za novo paradigmo. Te razumemo kot iz svetovne razprave izhajajoč nabor etičnih standardov in so delo v nastajanju, ki vedno znova vključuje nove skupine in odpira nova obzorja. Pričujoča polemika je torej razmislek o globalizaciji in internacionalizaciji etičnih standardov. Tudi zaradi tega morajo biti človekove pravice del ne le politike v njenem najširšem pomenu, temveč tudi sestavni del teorije in prakse socialnega dela.

Težko bi dandanes našli kogar koli, ki bi ugovarjal tej tezi. Že samo sklicevanje na človekove pravice nas namreč obda s posebno avro višje moralne avtoritete in daje vtis sodobnosti. Toda ali bi sprejetje nove paradigme tudi dejansko pomenilo spremembo znotraj socialnega dela? Od sklicevanja na človekove pravice lahko kaj kmalu ne ostane nič drugega kot izraz dobre volje in samoidealizacija. Še več – kot je v preteklosti pokazalo že dosti primerov, lahko sklicevanje nanje pogosto rabi za legitimizacijo problematičnih praks.

Na mestu je torej vprašanje, ali socialno delo v resnici potrebuje novo etično orientacijo in, kar je še bolj pomembno, ali ti standardi v resnici prinašajo kaj novega. Internacionalizacija je od vsega začetka ena od usmeritev socialnega dela. Tudi kar zadeva etične standarde, lahko rečemo, da je boj za socialne pravice in socialno pravičnost že od nekdaj v središču socialnega dela. Na koncu lahko dodamo še to, da tudi visoki etični standardi ne preprečujejo socialnemu delu, da ne bi bilo ena od glavnih institucij, ki podpira idejo o družbeni normativnosti in učinkovitosti. Povedano z drugimi besedami: socialnega dela ni zavezanost k socialni pravičnosti nikoli odvrnila od reproduciranja družbene realnosti, ki jo zaznamujejo družbeni razredi, spolna hierarhija in delitev na »nas«

in »druge«. Etični standardi, zgodovinsko gledano, niso nikoli imeli dovolj moči, da bi lahko preprečili marginaliziranje, zatiranje ali socialno izključenost. Temeljni razmislek v ozadju tehnik izključevanja je bil, da je vse tovrstno delovanje v interesu izključenega. Ravno ti standardi so pogosto dajali legitimnost takemu početju. Čemu torej ponovno odkrivati etična načela, ko pa je socialno delo že zgodovinsko zaznamovano z zavezanostjo družbenim vrednotam in socialni pravičnosti, hkrati pa tudi s prakso socialnega izključevanja in vzpostavljanja družbenih hierarhij?

PROTISLOVNOST ČLOVEKOVIH PRAVIC

Zanimivo je, da lahko nekaj podobnega opazimo pri polemiki o človekovih pravicah. Zgodovina človekovih pravic ni le zgodovina vedno bolj obširnega in vedno bolj izoblikovanega spiska etičnih standardov, temveč je hkrati tudi zgodovina zlorab in funkcionalizacije. Plašč človekovih pravic je že ničkolikokrat služil za opravičevanje politične in kulturne dominacije in celo vojaških posegov in političnih zločinov. Hkrati je sklicevanje na človekove pravice, vse od prvega pojava ob koncu 18. stoletja v na novo nastalih ZDA in med francosko revolucijo, vedno znova porodilo politične odpore in gibanja za emancipacijo. To protislovje je ena od glavnih značilnosti človekovih pravic. Na eni strani so naslavljale vse ljudi sveta, na drugi strani pa so se nanašale le na peščico – po navadi na tiste, ki so jih izoblikovali.

V preteklosti so bili to najprej in predvsem beli meščani, kristjani. Ženske, pripadniki nižjih družbenih slojev, sužnji, ameriški staroselci in nekristjani, še posebej pa Judje so bili iz te zgodbe izključeni. Utemeljitelji človekovih pravic so si

prilastili nauk univerzalizma in moč, da govorijo v imenu vseh ostalih. Domnevati, da je bilo njihovo lastno gledišče univerzalno, je močno protislovno. V resnici jim je iluzija veličine omogočila prilastitev simbolične moči, hkrati pa so izražali zavezanost enakosti in pravici za vse človeštvo. Zavoljo vsiljevanja lastnega pojmovanja svobode in enakosti vsem ostalim so se njihovi nameni pogosto sprevrgli. Svetle ideje so se v resnici pogosto spremenile v instrument zatiranja.

Človekove pravice niso zgolj spisek etičnih standardov, temveč so hkrati posledica in izraz stalnega boja med silami ekonomskega, političnega in kulturnega gospostva na eni strani in silami emancipacije na drugi. So odsev stalnega procesa konstrukcije in dekonstrukcije, kjer tisti, ki so izključeni, postavljajo vsakokratno družbeno realnost pod vprašaj. To lahko časovno ponazorimo s polemiko o človekovih pravicah. V tej zvezi po navadi govorimo o več generacijah človekovih pravic.

Prva generacija človekovih pravic so klasične »državljanske in politične pravice«. Gre za pravico do samoodločbe, svobodo govora, izražanja verskega prepričanja itn. Prva generacija večinoma meri na zaščito posameznika pred posegi države v njegovo življenje. Te pravice so utemeljili najprej in predvsem premožnejši sloji, ki jim ni bilo treba pretirano skrbeti, da bi jih kdo oviral ali omejeval. Njihova vloga je definirati politiko v skladu z interesi utemeljiteljev. Na tem mestu se poraja vprašanje o položaju tistih ljudi, ki nimajo možnosti, da bi uveljavljali svoje pravice, saj so jim nedostopna osnovna sredstva, ki bi to omogočala.

Zato je bila pozneje kot nasprotje negativnim pravicam utemeljena druga generacija človekovih pravic – t. i. »pozitivne pravice«. Te ne merijo na zagotavljanje »svobode pred« čim (zlasti pred posegi države), temveč na pravico do pridobitve česa. Tukaj gre za pravico do ustrezne življenjske ravni, npr. za pravico do pitne vode, hrane in zdravstvene nege, pravico do izobrazbe, pravične zaposlitve itn.

Te pozitivne pravice so pogosto kritizirali, saj so osredotočene zlasti na zadovoljitev individualnih potreb. Ne upoštevajo namreč, da življenjski standard in možnost individualne samorealizacije pogosto nista odvisna toliko od posameznih priložnosti kot od družbenega statusa. To postane očitno ob naravnih katastrofah, med vojnami ali v ekonomskih krizah. V teh primerih se ne gibljemo več na polju individualnih pravic, temveč se

dotikamo položaja družbe kot celote in hkrati položaja različnih skupin znotraj nje. Te namreč prvenstveno oblikujejo življenjske pogoje. T. i. tretja generacija človekovih pravic se torej ukvarja s »kolektivnimi pravicami« oz. s »pravici manjšin«. Sem se umešča že leta trajajoča borba za umestitev pravic žensk med človekove pravice; pri tem se sklicujejo na številne specifične načine diskriminacije in ogrožanja ženske integritete, ki se ne morejo primerjati s tistimi, kjer so v vlogi žrtve moški. Podobno so pravica etničnih manjšin do kulturne samoodločbe, pravica ne biti diskriminiran, pravica do uporabe lastnega jezika in ostale pravice bistveni sestavni del kolektivnih pravic.

Opazimo lahko, da seznam človekovih pravic vključuje vedno več različnih skupin, njihove poglede in specifične skrbi, in napolnjuje »stare« pravice z novimi pomeni. Pravica do svobode govora ne pove na primer nič o tem, kdo ima v neki družbi moč in privilegij, da ga slišijo, kakor tudi ne pove nič o tem, v katerem jeziku ima kdo možnost izraziti svoje prepričanje. Posledično torej v bistvu zanika pomembnost družbene in kulturne moči. To izvira iz tega, da so pravico na začetku definirali tisti, ki imajo v družbi moč. Polemika o človekovih pravicah je postala prostor globalne razprave in odseva različna gledišča in socialne boje. Ravno v tem gre iskati glavni razlog, zaradi katerega bi mogla navdihovati tudi socialno delo kot stroko. To ne pomeni vsiljevanja novih ali ponovnega odkrivanja obstoječih etičnih standardov, temveč gre zgolj za izpraševanje lastnih vrednot in norm v luči te globalne polemike.

ČLOVEKOVE PRAVICE KOT IZZIV SOCIALNEMU DELU

Sklicevanje na človekove pravice poudarja, da:

- 1) lahko o socialnih problemih razmišljamo le večslojno, vključujoč vedno več mednarodnih in globalnih vidikov
- 2) so polje socialnega dela vseskozi definirali politični boji za socialno pravičnost in emancipatorna gibanja in da je treba to zgodovino reflektirati
- 3) je nujno, da socialno delo ohranja distanco do svoje pogosto dvojne in protislovne vloge, ko na eni strani reproducira družbeno strukturo moči in dominacije, na drugi pa ji oporeka; pri tem je treba še zlasti upoštevati polemiko o razmerju med univerzalizmom in relativizmom.

Osredotočenost na pravice ljudi ne ponuja zgolj močnih argumentov zoper paternalistični in tehnokratski tip socialnega dela, temveč pomeni hkrati tudi obrambo zoper nevarnost nekritičnega in samozadostnega tipa socialnega dela, ki svojim standardom pripiše normativnost ali celo univerzalnost in jih vsiljuje kot najboljše za vse. V nadaljevanju podajam nekaj kratkih primerov, kako se vprašanje univerzalnosti, sicer že v jedru polemike o človekovih pravicah, izkaže za uporabno v razmišljanjih znotraj socialnega dela. Nenehna internacionalizacija vseh družb, do katere je privedla globalizacija, je velik izziv za socialno delo, saj je treba ugotoviti, ali različna stališča dovolj dobro odražajo koncepte in institucije stroke. Za primer lahko vzamemo Nemčijo (očitno so v nekaterih drugih državah razmere drugačne, zlasti v Veliki Britaniji in na Nizozemskem, kjer obstaja precej daljša tradicija razprav o multikulturalnosti), kjer moramo priznati, da je socialno delo predvsem reproduciralo monokulturno realnost ter ignoriralo in zaničevalo obstoj pluralizma v družbi in med prebivalstvom. Socialno delo je tako postalo močna institucija, ki je utrjevala hegemonijo večinskega pogleda. To postane očitno, če vzamemo pod drobnogled predstavnike stroke, koncepte in standarde profesionalizacije.

Uporaba »jezika« je en primer. Po listini o človekovih pravicah mora vsakdo imeti zagotovljeno pravico do izražanja v maternem jeziku. Še zlasti je to pomembno tedaj, ko gre za intimne in osebne zadeve in je treba zgraditi odnos zaupanja. V večini nemških psihosocialnih služb ni tako. Narobe, med nemškimi strokovnjaki velja znanje nemščine za neke vrste vstopnico v nemško družbo in ga pogosto pričakujejo od uporabnikov svojih storitev. Priseljenci in celo begunci, ki želijo biti deležni socialnih storitev, v praksi tako nimajo druge možnosti, kot da se prilagodijo. V bistvu je torej večina tista, ki s svojim stališčem definira način komunikacije. Ne strokovnjaki, temveč »Drugi« so se prisiljeni naučiti jezika.

Strokovnjakom, dominantni skupini, pa pozicije tistega, ki mu je dana moč definiranja in posledično analiziranja problemov, ne omogoči le jezik, temveč tudi način intervencije. Empirične raziskave kažejo, da imajo etnične manjšine iz različnih razlogov dosti več psihosocialnih problemov kot pripadniki večine, hkrati pa niso deležni zadostne pomoči, da bi se lahko soočili s temi problemi. (Gaitanides 1995; Becker *et al.* 1998). Ohranjanje različnih standardov socialnih storitev

tako krepi delitev na večino in manjšino.

Večina konceptov socialnega dela definira migracije in socializacijo v multikulturnem okolju najprej in predvsem kot problem. Trk kultur in podvojeni standardi, ki veljajo v družini in širši družbi, naj bi med priseljenko mladino povzročili dezorientiranost in prikrite konflikte, kar naj bi se izražalo v neuspehih v šoli, konfliktih v družini ali nasilju in kriminalu. Tovrstne enostavne rešitve s svojim kulturološkim in esencialističnim pogledom precej otežijo razločevanje med osebnimi, socialnimi, spolno specifičnimi in kulturnimi problemi.

Zanimivo je, da navadno zanemarimo pojem »kultura«, ko govorimo o problemih, s katerimi se soočajo pripadniki večine. Morda bi lažje reševali posameznikove osebne in socialne probleme, če bi odraščali v bolj monokulturnem okolju, kjer le težko srečamo različne poglede in nasprotujoča si stališča? Kaj pomeni pripadati dominantni kulturi? Kaj pomeni biti bel(a) kristjan(ka)? Moji študenti na vprašanje o tem, kaj pomeni biti kristjan, večinoma nimajo odgovora. Hkrati so prepričani, da dobro vedo, kaj pomeni biti musliman. Podobno jih v Nemčiji večina težko pojasni, kaj pomeni biti Nemec, medtem ko na vprašanje, kaj so tujci, zlahka dobiš množstvo odgovorov. Opaziti je moč osupljiv kontrast med zaverovanostjo v svoje predstave o Drugem in pomanjkanjem znanja o sebi.

Obstaja precej argumentov, da lastna kultura, lastna barva kože ali lastna religija niso pomembni dejavniki, še zlasti ne za pripadnika dominantne skupine. Te identitete naj bi bili naravne in očitne, saj ravno one primarno konstituira tisto, kar naj bi veljalo za splošno normo. Skozi taka nezavedna pojmovanja se izrecno izraža dominacija večine. Zavedanje lastnega položaja nujno vključuje vednost o družbeni strukturi moči in zavedanje o njej. To vodi do spoznanja, da obstajajo tudi drugi pogledi in da je posploševanje lastnega stališča močno povezano z lastnim družbenim položajem. Hkrati pokaže, kako zelo je Drugi povezan z Jazom. Nekoga lahko označiš za črnca le, če hkrati ostale oz. sebe označiš za belca. Vednost opozarja na razkorak med lastnimi etičnimi standardi in nepravično družbo in belci se tega raje ne zavedajo. Z besedami Elaine Pinderhughes (1989): »Odetost v nezavedno in predsodke pomaga ohranjati podobo o lastnem 'dobrem Jazu'.« Obravnavanje Drugih skoz odnos do Jaza pa na drugi strani pogosto pripelje do psihičnih napestosti, občutkov krivde in negotovosti ob stikih s

pripadniki diskriminirane skupine. Tu so razlogi, da je plašč naivnih predsodkov pogosto udobnejša izbira. Tako človek zadrži naravnost in spontanost, medtem ko kritična samorefleksija ne pomaže vselej k dobremu počutju.

Poleg konceptov antirasizma in kulturnega pluralizma pa se vendarle pojavljajo tudi drugi primeri izpraševanja položaja večine. Moške študije so v preteklih letih prinesle raziskave, ki povedo veliko o tem, kaj pomeni biti moški, socializiran v patriarhalni družbi. Že dolgo tega so prve feministke od moških zahtevale večjo samokritičnost do konceptov moškosti. Nekaj moških se je upalo sprejeti izziv in rezultat tega so zelo zanimive študije o prednostih in slabostih dominacije in njenega ponotranjenja. Študije kažejo, da obstaja hierarhija med različnimi tipi moškosti in da je treba razumeti podreitev žensk tudi kot eno od strategij v bitki med moškimi različnih družbenih in etničnih razredov in različne spolne usmerjenosti – med tekmujočimi podobami moškosti torej (Connell 1998).

Polemika jasno kaže, kako so podobe o Jazu in o Drugem tesno povezane z družbeno struk-

turo moči. Za socialno delo to najprej in predvsem pomeni, da mora kritično vrednotiti lastne koncepte in se vprašati, kako stroka ustvarja norme, ki reproducirajo socialne, kulturne in spolno specifične hierarhije. V tem kontekstu je lahko debata o človekovih pravicah zelo plodna, saj se dotika funkcije norm in vrednot ne samo znotraj določene družbe, temveč v globalni perspektivi. Ta razprava daje jasno vedeti, da je lahko vzpostavitev splošnih standardov le posledica stalnega dialoga med vsemi vpletenimi in da ta dialog vedno implicira delitev moči. Če naj bo ideja človekovih pravic podlaga globalne človeške družbe, mora priti do delitve moči tudi na materialni ravni, ne le simbolično s sprejemom teze, da »lastna perspektiva ni edina«.

Človekove pravice torej niso nov okvir socialnega dela, lahko pa ponudijo širši pogled ter hkrati okrepijo tiste tradicije znotraj socialnega dela, ki izhajajo iz bojov za socialno pravičnost in emancipacijo. Polemika o človekovih pravicah bo, upajmo, porodila samokritično refleksijo, ki bo vztrajno spraševala, kdo je v družbi tisti, ki ima moč, da definira, in zakaj je tako.

LITERATURA

- BECKER, Astrid, HAMBURGER, Franz, LENNINGER, Peter Franz (1998), *Anforderungsprofile und Qualifikationsmerkmale in der Sozialen Arbeit der Caritas mit MigrantInnen*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- BIELEFELDT, Heiner (1999), *Universale Menschenrechte angesichts der Pluralität der Kulturen*. V: Hans-Richard REUTER (ur.), *Ethik der Menschenrechte: Zum Streit um die Universalität einer Idee I*. Tübingen: Mohr Siebeck (43–73).
- BOBBIO, Norberto (1999), *Das Zeitalter der Menschenrechte: Ist Toleranz durchsetzbar?* Berlin: Wagenbach.
- CONNELL, Robert W. (1998), *Der gemachte Mann: Konstruktion und Krise von Männlichkeiten*. Opladen: Leske und Budrich.
- DOMINELLI, Lena (1988), *Anti-Racist Social Work*. London: MacMillan Press.
- GAITANIDES, Stefan (1995), *Interkulturelle Öffnung der sozialen Dienste*. V: Klaus BARWIG, Wolfgang HINZ-ROMMEL (ur.), *Interkulturelle Öffnung sozialer Dienste*. Freiburg im Breisgau: Lambertus (65–81).
- ROMMELSPACHER, Birgit (2002), *Anerkennung und Ausgrenzung: Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*. Frankfurt/M: Campus.
- STAUB-BERNASCONI, Silivia (1998), *Soziale Arbeit als Menschenrechtsprofession*. V: Armin WÖHRLE (ur.), *Profession und Wissenschaft Sozialer Arbeit*. Pfaffenweiler: Centaurus.

Prav tako se je pomembno spomniti kritike institucij, ki se je začela med drugo svetovno vojno in po kateri ima institucionalizirano življenje tole značilnosti:

- * velika pasivnost varovancev,
- * odsomost priobtnosti za normalno življenje, za stike varovancev z ostalimi ljudmi (Basaglia 1968), in od tod prikrajšanost za učne izkušnje, ki so potrebne za razvoj njihovih sposobnosti,
- * posledično razvrednotenje in ponotranjenje nizke samozavesti pri samih varovancih (Goffman 1961; Wolfensberger 1979),
- * paraja zlorabe tako pri osebju kot pri varovancih (Stanley et al. 1999), čeprav so hkrati precej delavcev in delavk trudi po najboljših močeh; ženske so pogosteje žrve zlorabe kot moški.

Nadomestno pa smo bili izpostavljani vseh vrst

načinov, ki so bili vseh vrst in vsebinske narave, saj je

praksa delovnih institucij. Menim, da ni nič čudnega, da so se tako kritike življenja v institucijah

kakor poskus z alternativnimi načini življenja začeli med drugo svetovno vojno z vojaki, ki so zaradi vojnih izkušenj trpeli zaradi tega, čemur danes pravimo posttraumatska stresna motnja (post-traumatic stress disorder) (Weaver, Burns 2001). Pri spremljanju usode naših tiskov je bilo lažje sprejeti oceno, da je kvaliteta institucionalnega življenja zelo slaba in da institucije nikakor ne delujejo kot zatočišče. Vrh tega je šlo za mlade moške, ki so se pred kratkim živeli aktivno in obetov polno življenje, zato si je bilo lažje predstavljati, da niso zgolj prejemniki dobrodelne pomoči, temveč da živijo aktivno še naprej in sami kaj prispevajo k izboljšanju.

Na teh načelih so bile osnovane medvojne terapevtske skupnosti v Veliki Britaniji, vendar si njihovi ustvarjalci še niso mogli predstavljati življenja zunaj institucionalnih zidov. Šele med drugo svetovno vojno so v Veliki Britaniji preučevali sodno preganjati in streljati dezertarje. Kar je bilo do

Shula Ramon

OSREDNJA VLOGA DEINSTITUCIONALIZACIJE V SOCIALNEM DELU IN IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO

KAJ JE DEINSTITUCIONALIZACIJA?

Deinstitucionalizacija je dolga in težko izgovorljiva beseda, za povrh pa vsebuje še negacijo. Nanaša se na usposabljanje hendikepiranih ljudi za normalno življenje zunaj institucij, namesto da bi jih zapirali v institucije. Koncept je vzniknil iz kritike življenja v instituciji, ki je bilo na zahodu od 18. stoletja naprej prevladujoča rešitev družbe za ljudi s hendikepom, s kolonizacijo pa izvožena v tretji svet, posnemali pa so jo tudi v drugem svetu. Beseda ne zajame v celoti pomena radikalnega obrata, ki ga vsebuje. Hebrejski izraz *al mi-sud*, ki hkrati pomeni preseganje institucij in njihovo odpravo, bolje ujame bistvo koncepta.

Pomembno se je spomniti, zakaj smo ljudi s hendikepom sploh poslali v institucije. Verjeli smo, da bodo institucije revnim in obubožanim ponudile zavetje, oskrbo in zatočišče pred težkim življenjem, hkrati pa se bodo ti naučili družbeno sprejemljivega obnašanja. Še vedno naletimo na strokovnjake in laike, ki verjamejo, da je za bolj hendikepirane skupine ljudi to prava opcija.

Prav tako se je pomembno spomniti kritike institucij, ki se je začela med drugo svetovno vojno in po kateri ima institucionalizirano življenje tele značilnosti:

- velika pasivnost varovancev,
- odsotnost priložnosti za normalno življenje, za stike varovancev z ostalimi ljudmi (Basaglia 1968), in od tod prikrajšanost za učne izkušnje, ki so potrebne za razvoj njihovih sposobnosti,
- posledično razvrednotenje in ponotranjenje nizke samozavesti pri samih varovancih (Goffman 1961; Wolfensberger 1979),
- poraja zlorabe tako pri osebu kot pri varovancih (Stanley *et al.* 1999), čeprav se hkrati precej delavcev in delavk trudi po najboljših močeh; ženske so pogosteje žrtve zlorabe kot moški,

- stigmatizacija tistih, za katere velja, da niso zmožni živeti med nami ostalimi.

Vsi ti atributi zgolj vzdržujejo krog nenehne razvrednotenja hendikepiranih.

Kritiki trdijo, da institucije niso le slaba zatočišča. V resnici so postale prostor, kjer je dostojanstveno življenje praktično nemogoče. Simbolizirajo stigo, ki se pripenja na hendikep, željo po pozabi in odstranitvi hendikepiranih iz družbe.

Nacistično pobijanje hendikepiranih otrok in odraslih, ki so živeli v totalnih institucijah – najprej duševno bolnih in pozneje telesno in učno hendikepiranih – je bila zgolj zgostitev skrajnih posledic pristopa, ki ima hendikepirane ljudi za družbeno in osebno ničvredne.

Druga svetovna vojna je hkrati pustila tudi pozitivno zapuščino, saj je spodbudila začetek procesa deinstitucionalizacije. Menim, da ni naključje, da so se tako kritike življenja v institucijah kakor poskusi z alternativnimi načini življenja začeli med drugo svetovno vojno z vojaki, ki so zaradi vojnih izkušenj trpeli zaradi tega, čemur danes pravimo posttraumatska stresna motnja (*post-traumatic stress disorder*) (Weaver, Burns 2001). Pri spremljanju usode naših junakov je bilo lažje sprejeti oceno, da je kvaliteta institucionalnega življenja zelo slaba in da institucije nikakor ne delujejo kot zatočišče. Vrh tega je šlo za mlade moške, ki so še pred kratkim živeli aktivno in obetov polno življenje, zato si je bilo lažje predstavljati, da niso zgolj prejemniki dobrodelne pomoči, temveč da živijo aktivno še naprej in sami kaj prispevajo k izboljšanju.

Na teh načelih so bile osnovane medvojne terapevtske skupnosti v Veliki Britaniji, vendar si njihovi ustvarjalci še niso mogli predstavljati življenja zunaj institucionalnih zidov. Šele med drugo svetovno vojno so v Veliki Britaniji prenehali sodno preganjati in streljati dezertarje. Kar je bilo do

takrat obravnavano kot kriminalno vedenje, je bilo po novem prepoznano kot odraz duševnega stanja vojakov ali kot razumljiva reakcija na izjemno situacijo. Tudi dejstvo, da je za veliko ljudi življenje prenehalo biti varno in predvidljivo, kakor je veljalo pred vojno, je omogočilo razmišljanja, ki jih prej ni bilo. V večini zahodne Evrope sta vojna in strah pred komunizmom privedla do vzpostavitve t. i. države blaginje, kakor univerzalno poimenujemo državno ureditev, v kateri imajo vsi dostop do zdravstvenih storitev in izobraževanja.

Deinstitucionalizacija je izrednega pomena za socialno delo, saj:

- zadeva vse starostne skupine,
- zadeva nosilce vseh vrst hendikepa (tiste s telesnimi motnjami in z motnjami v razvoju ter tiste z motnjami duševnega zdravja),
- zadeva vse kontinente,
- pod drobnogled postavi vse osnovne vrednote socialnega dela.

Socialno delo je bilo vrh tega bolj zavezano deinstitucionalizaciji kot drugi poklici v zdravstvu in socialni ter je imelo vodilno vlogo v njenem izvajanju pri delu s telesno hendikepiranimi, še zlasti z otroki, ne pa toliko pri delu z duševno hendikepiranimi. Zadržanost pred podobnim načinom dela z bolniki, ki se zdravijo zaradi motenj v duševnem zdravju, je mogoče odsev strahu pred tveganjem, ki ga vsebuje tako delo, in pred stigmato, ki jo še vedno nosijo duševne bolezni in njihovi nosilci.

Na koncept deinstitucionalizacije so vezane te temeljne vrednote socialnega dela:

- spoštovanje ljudi,
- pravica do samoodločbe, vključujoč pravico do napake,
- omogočanje in spodbujanje normalnega življenja, uživanje enake vidnosti kot ostali,
- možnost biti cenjen član skupnosti, ne pa stigmatiziran in ločen od skupnosti,
- osredotočenje na posameznikove moči in možnosti razvoja namesto pestovanja slabosti in patologij,
- učenje iz izkušenj uporabnikov storitev duševnega in telesnega zdravja, da bi izboljšali sisteme socialne varnosti in hkrati omogočili uporabnikom, da postanejo samostojnejši.

Prenos teh vrednot v vsakodnevno prakso je bil in ostaja problematičen. Razlog leži v tem, da v praksi stopi v ospredje razprava vprašanje družbene kontrole in birokracije sistemov socialnega skrbstva, hkrati pa splavajo na površje tudi globo-

ko zakopani stereotipi o hendikepiranih, ki smo jih skozi proces socializacije sprejeli za neizpodbitna dejstva. Zato mora vsaka socialna delavka, vsak socialni delavec, ki želi pri delu s temi skupinami ljudi slediti tem vrednotam, vložiti poseben napor. Nobene od teh vrednot ne moremo prevesti v prakso, ne da bi razrešili nekatere temeljne etične dileme. V naši kulturi so močno zakoreninjene predstave, da so hendikepirani ranljivi, da morajo biti zaščiteni, da se ne smejo izpostavljati tveganjem in torej potrebujejo nas (socialne delavke in delavce in druge strokovnjake), da se odločamo za njih. Jasno se moramo zavedati, da taka prepričanja obstajajo, da bi lahko nato postavili pod vprašaj njihovo upravičenost in koristnost. Na kakšen način naj na primer pristopimo k pogovoru z mlado žensko, ki želi imeti otroka in je pravkar dobila diagnozo multipla skleroza:

Naj jo spodbudimo k razmišljanju o tem, kdo bo skrbel za otroka, ko (če) se ji bo stanje v prihodnosti poslabšalo?

Naj ji povemo, da naj razmišlja o razlogih za in proti, razpravlja o njih s svojim partnerjem, s katerim se potem samostojno odločita?

Naj ji povemo, da otrok vnaša veliko tveganje in da bi bilo to nepravilno tako do njega kot do partnerja?

Naj ji povemo, da mora razmisliti o prilagodenem okolju, v katerem bo morala nekoč v prihodnosti živeti?

Vsaka od teh možnosti daje poudarek na drugi vrednoti in vzpostavlja drugačen tip odnosa med mlado žensko in socialno delavko ali socialnim delavcem.

Večina socialnih delavcev in delavk le redko deluje še kako drugače, kot da posreduje v kriznih situacijah in določa ljudi za obvezen sprejem v institucije. To potrjuje tudi izjemna pozornost, ki je danes namenjena izogibanju tveganjem, kar se kaže tudi v tem, da se britanske službe za duševno zdravje izogibajo sprejemanju nekaterih tveganj (Ramon 2002). Izogibanje tveganjem je pomembno in je lahko v skladu z etiko, kljub temu pa ne vsebuje vsega, kar uporabniki v normalnem življenju hočejo ali si želijo. V vsakdanjem življenju vsi sprejemamo tveganja, ki segajo od banalnega tveganja pri prečkanju ceste do zelo tveganega početja, ko izbiramo partnerja, s katerim bi delili svoje življenje. Nekateri med nami ga povečujemo tako, da se ukvarjamo z alpinizmom, avtomobilskimi dirkami, se odločimo za kariero v kirurgiji ali se lotimo novega podviga na novem področju. Druž-

ba take ljudi občuduje, ko uspejo, ne pa tudi takrat, ko jim spodleti. Navzlic temu uporabnikom storitev zdravstvenega in socialnega skrbstva ne priznamo pravice do tveganja in jim večinoma ne omogočimo, da bi razvili sposobnosti, ki so za preiščeno soočenje s tveganji pomembne.

Omenjeni problem vsebuje tudi znatno stopnjo tveganja in poudarja dileme, na katere naletimo, ko poskušamo pravico do neuspeha prenesti v prakso. Mlada ženska mora upoštevati ne samo svojo prihodnost, temveč tudi prihodnost svojega morebitnega otroka, prihodnost svojega partnerja in življenja vseh skupaj kot družinske enote. Naloga socialnega delavca, socialne delavke je, da jo pripravi do tega, da upošteva vse navedene vidike, pa vendar se ne odloči namesto nje in jo podpre v njeni odločitvi ne glede na to, kakšna je.

Koncept pravice do neuspeha je star že skoraj trideset let, v praksi pa kljub temu še vedno ni dobil pravega mesta med osrednjimi vrednotami in ni bil deležen pozornosti, ki si jo zasluži. Vedno večji poudarek na izogibanju tveganjem je v kulturi, ki je z njimi preobremenjena, zmanjšal pripravljenost na odprt razmislek o pomembnosti tega, da se tveganje sprejme za princip tako vsakodnevnega življenja kot dobrega profesionalizma v socialnem delu. Filozofi in sociologi nam govorijo (Beck 1992; Rose 2000), da je ta preobremenjenost vezana na vedno večjo nepredvidljivost v svetu, v katerem živimo, v času, ko smo iz pozne moderne zakorakali v postmoderno in slavimo posamezno bolj kot splošno. Četudi te trditve podpira precej dokazov, še vedno ostajajo večinoma pristranske in imajo tveganje za apriori negativen dejavnik.

Če vzamemo ljudi iz institucij in že v izhodišču zagotovimo, da ne bodo živeli v njih, je to precejšen izziv za vpletene posameznike, njihove družinske člane, strokovnjake, ki z njimi delajo, in za družbo, ki je navajena na »čedne« rešitve. S to potezo preskusimo, do katere mere so se ideali socialne vključitve in integracije od laskanja in puhlih fraz premaknili v vsakdanjo realnost.

Za deinstitucionalizacijo življenja tistih, ki trenutno bivajo v institucijah, ni nujno potrebna le privrženost omenjenim vrednotam. Potreben je tudi kompleksen niz znanj, med katera sodijo znanja za delo s posamezniki, občasno delo z njihovimi družinami in stalno delo z organizacijami in širšo skupnostjo.

Neinstitucionalizirano delo s posamezniki zahteva:

- zmožnost dobro oceniti tako trenutno močne in šibke plati varovanca ali varovanke kot njegove ali njene možnosti v prihodnosti,

- zmožnost dobro oceniti prednosti in slabosti v socialni mreži konkretne osebe,

- znanje o tem, kako opremiti v instituciji živeče ljudi s priložnostmi, da se, če želijo preživeti zunaj okvira institucije, ponovno naučijo skrbeti zase in osvojijo večšine socialne interakcije,

- znanje o tem, kako ustvariti priložnosti za učenje o skupnosti, v kateri bodo živeli, in jim omogočiti postopno vrnitev vanjo,

- znanje o tem, kako ustvariti podporni krog, ukrojen po posameznikovih željah in potrebah ter po zmožnostih ostalih članov,

- znanje o tem, kako zagotoviti, da nadzor nad storitvami opravlja uporabnik ali njegov zastopnik (v Veliki Britaniji je primer tega *Direct Payment*),

- stalno delo na vzpostavljanju možnosti za sklepanje prijateljstev in ostalih načinov povezovanja z ljudmi,

- spodbujanje vzorcev posredovanja, ne da bi pri tem socialni delavec, socialna delavka prevzel, prevzela vlogo edinega posrednika.

Naloga tistih, ki učijo druge o socialnem delu in opravljajo praktično usposabljanje, je, da omogočijo socialnim delavcem in delavkam pridobitev teh znanj.

ORGANIZACIJSKA SPREMEMBA

Pomemben – in za uspeh tranzicije ključen – element deinstitucionalizacije zadeva organizacijski in kulturni nivo, saj se organizacija notranjih in zunanjih struktur, ki postopoma pelje v zaprtje institucij, ne snuje na nivoju dela s posameznimi uporabniki.

Za uspeh deinstitucionalizacije se morata spremeniti tako notranja kot zunanja kultura.

Vzpostavljene morajo biti strukture, ki ponujajo priložnosti za pridobitev socialnih znanj in znanj za samostojno oskrbo.

Razmere morajo ljudem dovoljevati, da privzamejo družbeno spoštovane vloge.

Osebe je treba ponovno usposobiti v skladu z vrednotami in znanji, ki jih vsebuje ta pristop.

Osebe, uporabnike in družinske člane je treba pri tej veliki spremembi podpirati.

Zagotoviti je treba finančna sredstva, ki so potrebna v fazi, v kateri se institucionalne storitve

prekrivajo s tistimi, ki so že omogočene v okviru lokalne skupnosti.

Treba je stalno delati na spreminjanju javne zavesti (razstave umetniških del hendikepiranih avtorjev, prostovoljno delo hendikepiranih, njihovo članstvo v načrtovalnih odborih, zagotavljanje naklonjene medijske obravnave ...)

Nekatere sheme zaprtja psihiatričnih bolnišnic v Italiji nazorno kažejo te kvalitete, hkrati pa kažejo tudi dobre in slabe strani, ki jih ta velikanski kulturni, organizacijski in osebnostni premik pri naša (Mauri *et al.* 1986).

PRISPEVEK SOCIALNEGA DELA K DEINSTITUCIONALIZACIJI

Deinstitucionalizacija je – in mora biti – multidisciplinaren proces, ki v idealnem primeru vključuje tudi prispevek laičnega dela skupnosti. Kljub temu je prispevek socialnega dela zavoljo njegovih vrednot, znanj in zmožnosti nekaj posebnega in ga pozneje posnemajo ali prevzemajo tudi druge stroke. Njegova enkratnost je v tem, da vključuje psihosocialen pristop, kjer niti družbeni niti osebni vidik nista puščena ob strani, temveč sta pri ocenjevanju, načrtovanju in posredovanju medsebojno prepletena. Socialni delavci in socialne delavke s področja duševnega zdravja so v Veliki Britaniji spodbudili tele projekte:

Prvi forum uporabnikov je na začetku osemdesetih let ustanovila vodja skupine socialnih delavcev in delavk v bolnišnici Friern v severnem Londonu Iris Nutting. Na začetku je forum razpravljala o priporočenih ukrepih v zvezi z zaprtjem bolnišnice in jih predlagala načrtovalni skupini za zaprtje. Pozneje so člani foruma postali člani upravnih odborov organizacij, ki so se ukvarjale s ponovno vrnitvijo varovancev v družbo (te so se na primer ukvarjale z urejanjem stanovanjskih podpor, s projekti poklicnega usposabljanja in novimi dnevnimi centri). Nekateri so postali raziskovalci-uporabniki; drugi so postali aktivni v gibanju uporabnikov in podpornikov *Survivors Speak Out* (»preživeli spregovorijo«).

Chesterfieldsko podporno mrežo (*Chesterfield Support Network*) (Hennelly 1990) je kot projekt v okviru velikega skupnostnega centra v Chesterfieldu ustanovil Andrew Milroy. Pod vodstvom uporabnikov jo upravljajo različne skupine in ima lastna finančna sredstva in notranji ustroj. Sestavni del mreže so tudi plačani sodelavci, ki so na

voljo za individualno svetovanje in po potrebi tudi za morebiten poseg v skupine. Člani skupin se po potrebi medsebojno obiskujejo; med skupinami so ene osredotočene na družabne aktivnosti, potem so moške in ženske skupine in še zaprta skupina za žrtve spolne zlorabe. Ena zadnjih pobud je projekt zaposlovanja, ki poteka v partnerstvu z neko drugo organizacijo. Projekt podpore mreže je zastopan tudi v upravnem odboru skupnostnega centra, ki ga sicer uporablja še dvajset drugih skupin iz lokalne skupnosti.

V zdravstvenem centru v Kentish Town (severni London) so leta 1976 v osnovno nego vključili socialno skrbstvo in svetovanje, kar se je izkazalo za zelo pozitivno inovacijo.

Družinska skrbstvena zveza je leta 1978 v Tower Hamletu (vzhodni London) začela neformalni projekt za depresivne in osamljene ženske, ki ga vodijo laiki. Ženske iz lokalne skupnosti so se naučile, kako ustanoviti majhne neformalne skupine, ki se osredotočijo na druženje in zagotavljanje medsebojne podpore (Knight 1978). Projekt je podprl raziskovalec George Brown, ki je opravil klasično raziskovalno delo o družbenem izvoru depresije (Brown, Harris 1978).

Projekt »Gradnja mostov« je leta 1997 začel izkušen socialni delavec s centra za socialno delo v Lewishamu. Namen projekta je zagotoviti fleksibilne storitve staršem, ki trpijo zaradi duševnih bolezni, ter njihovim otrokom (Diggins 2000). Ta projekt večinoma povezuje storitve, ki so že na voljo, in vsakemu družinskemu članu in družini kot celoti ponudi to, kar potrebuje. To je lahko oddih za konec tedna, psihoterapija ali vključitev v skupino za mame in majhne otroke. Službo, ki deluje v okviru Enote za družinske storitve Lewisham, skupaj financirajo zdravstvene in socialne službe. Izkazala se je za učinkovito pri preprečevanju, da bi se bolezen ponovila, pri odvrčanju družinskih zlomov in pri pomoči otrokom, ki potrebujejo nego ali so se ustavili pri rasti in razvoju.

Skupne značilnosti teh novosti so osredotočenost na psihosocialni okvir, posredovanje in odprtost za neustaljene in prilagodljive pristope. Prva projekta sta bila predhodnika projektov, ki jih vodijo uporabniki; ti so informirali socialne delavce in delavke o ključnih vprašanjih in o tem, kaj se mora spremeniti in kako naj se to izpelje. Bila sta glasnika novih načinov preoblikovanja znanja in zmožnosti socialnega dela, hkrati pa še vedno v skladu z njegovimi tradicionalnimi vrednotami.

Na konceptualni ravni je socialno delo že prispevalo; pri delu z različnimi skupinami uporabnikov je razvilo pristop, ki temelji na prednostih uporabnikov. Saleeby (1992) in Rapp (1998) sta poudarila, kako pomembno je, da naša prizadevanja usmerimo na varovančeve prednosti in na uporabo razpoložljivih virov v družbi, ne pa da se osredotočimo na njegove, njene šibkosti in pomanjkanje teh virov. Slednje je namreč tipična profesionalna reakcija ostalih strok.

Jenny, na primer, je v poznih tridesetih letih, visoka, z očarljivim nasmehom, dobro pozna delo z računalniki in je sposobna ter pripravljena deliti tako težke kot pozitivne izkušnje iz svojega življenja v instituciji. Ima resne probleme z zdravjem, vendar navzlic temu še vedno pogosto obiskuje dnevni center, katerega aktivna in cenjena članica je. Jenny ima tudi duševno bolezen, redno jemlje zdravila, hkrati pa gre občasno še vedno v lokalni center za oskrbo duševno bolnih, kar ima sama za začasen oddih. V zadnjem času se pritožuje nad povečanjem halucinacij. Živi sama, vendar ima nekaj bližnjih prijateljev, ki jih lahko v nujni praksi, naj ostanejo z njo.

Na te dosežke so vplivali rezultati dela, ki je bilo vloženo v proces deinstitutionalizacije ter se ne zaključijo v trenutku, ko ljudje zapustijo bolnišnico. Če smo se pri tem kaj naučili, smo se naučili to, da v trenutku, ko se bolnišnica zapre in ljudje fizično zaživijo v okviru lokalne skupnosti, postane eden najpomembnejših elementov njihovega novega življenja vprašanje njihove vključitve v družbo – vprašanje, ki je tudi eno najtežje rešljivih.

Kljub vsemu se diskurz socialnega dela še vedno večinoma osredotoča na probleme in slabosti in to skoraj do te mere, da zanika prednosti tako varovanca, varovanke in njegovega, njenega okolja kot tudi močne strani socialnega delavca, delavke in centra za socialno delo.

ZAKAJ GOVORJENJE O DEINSTITUCIONALIZACIJI NA ZAHODU NI VEČ PRILJUBLJENO

Če v zahodni Evropi in ZDA govorite s socialnimi delavkami in delavci, boste ugotovili, da se jim že sam pogovor o deinstitutionalizaciji upira. Videti je celo, kot da se jim zdi, da je bila to napaka. Eden naših ministrov za zdravje je leta 1997 dejansko pripomnil, da je oskrba v okviru lokalne skupnosti padla na izpitu. Te trditve ne moremo

podpreti z nobenimi dokazi. Narobe, spremljanje ljudi, ki so institucije za duševne bolezni in težave pri učenju zapustili, kaže tole (Ramon 1992; Leff 1997):

- Večina ljudi, ki so institucije zapustili, je precej bolj zadovoljna s svojim sedanjim življenjem v okviru lokalne skupnosti kot s tistimi, ki so ga živeli v institucijah, in se vanje ne želi vrniti.
- Večini se stanje ni poslabšalo, pri tistih, ki se jim je to zgodilo, pa je bilo poslabšanje le kratkoročno.
- Skoraj nobeden ni postal brezdomec ali storil kaznivega dejanja.
- Nekateri so postali žrtve lokalnega kriminala.
- Za okoli 80 % »povratnikov« stroški življenja v okviru lokalne skupnosti manjši kot stroški institucionalne oskrbe, medtem ko za ostalih 20 % velja, da so stroški večji, a predvsem zaradi investicij, potrebnih zaradi telesnih hendikepov.

Kljub temu so britanski mediji polni zgodb o umorih, ki naj bi jih zagrešili stari znanci služb za duševno zdravje; pri tem ustvarjajo vtis, da so ljudje z hujšimi oblikami duševnih bolezni na splošno morilci. Ta vtis je v nasprotju z raziskavo, ki je bila objavljena leta 1999 (Taylor, Gunn 1999), iz katere izhaja, da se je število umorov, ki so jih zagrešili ljudje iz te skupine, po zaprtju bolnišnic znižalo. Strah pred ljudmi z duševnimi boleznimi je v Veliki Britaniji privedel tudi do t. i. varnih stanovanjskih enot, kakor imenujemo njim namenjene majhne in zaprte zmožljivosti.

Kljub navedenemu pa je treba ugotoviti, da še vedno obstajajo ljudje, ki se jim položaj z zaprtjem psihiatričnih institucij ni izboljšal. To so varovanci, katerih čas bivanja v institucijah ni presegel dveh let in tako niso imeli statusa varovancev z dolgim stažem ter niso bili upravičeni do posebnih ukrepov, ki so jih bili deležni slednji.

Večinoma so to precej mlajši ljudje, med njimi več moških kot žensk, in precej jih prihaja iz črnskih etničnih manjšin. Imajo že zgodovino nasilnega obnašanja, so bolj samozavestni in se bolj jasno izražajo. Za te ljudi je bilo do nedavnega v resnici manj poskrbljeno. Ta skupina ljudi je tista, ki priteguje negativno publiciteto in je bila v resnici vse do nedavnega deležna manjše skrbi. Ti ljudje pogosto prihajajo iz prikrajšanih socialnih okolij in so zaradi nedomiselnih vsakodnevnih aktivnosti zdolgočaseni in nesrečni, ker se bodo morali do konca življenja podrediti zdravljenju. So izziv za ponudnike storitev in bodo verjetno

pridobili z uporabniško vodenimi psihosocialnimi pobudami.

Večje pozornosti je vreden razmislek o tem, da je ljudem s težkim hendikepom življenje v okviru lokalne skupnosti boleče, saj jih stalno in bridko opominja na njihovo nezmožnost, da bi živeli kot drugi. Toda tudi ti ljudje lahko zunaj institucij izboljšajo kvaliteto svojega življenja in sodelujejo v vsaj nekaterih, če že ne vseh sosedskih aktivnostih. Korist, ki jo lahko imajo mladi ljudje s težkim hendikepom, dobro ilustrira projekt, ki sta ga ocenila Alaszevski in Ong (1990). Mlade so preselili iz bolnišnice v skupnostno bivanjsko shemo, ki so jo sestavljali podpirani skupni domovi, kjer so imeli možnost za izboljšanje sposobnosti za samostojno nego in priložnost za bogatejšo družabno aktivnost.

Mogoče je eden od razlogov, zakaj se severni Američani izogibajo pogovorom o deinstytucionalizaciji, povezan z zaničevanja vrednim načinom, kako je družba v ZDA ravnala s tistimi, ki so zapustili institucije. Pri tem mislimo na ponudbo stanovanj, izobrazbe, delovnih usposabljanj in terapij v prvih dvajsetih letih po tamkajšnjem valu zapiranja bolnišnic. To je zelo povezano s politično odločitvijo Reaganove administracije, da te populacije ne podpira in vanjo ne investira. Nazorno se to kaže v primerih, ko so bile cele soseske prodane in nato prenovljene, kar je prineslo zvišanje najemnin. Ker pa si tisti, ki so bili do nedavnega varovanci raznih institucij, tako povečanih stroškov niso mogli več privoščiti, so postali brezdomci. Ameriško socialno delo za povrh poudarja individualiziran psihoterapevtski pristop, kar je odmik od interesov in razumevanja kolektivnih procesov, ki jih sproža deinstytucionalizacija.

Obstajajo torej dobre in slabe oblike deinstytucionalizacije in življenja tistih, ki so institucije zapustili ali pa bi bili v preteklosti vanje sprejeti, sedaj pa živijo normalno življenje.

POSLEDICE ZA IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO

Čeprav trdim, da je deinstytucionalizacija v skladu z vrednotami socialnega dela, se hkrati tudi zavedam, da je zgodovina socialnega dela polna primerov, ko socialni delavci in delavke tem vrednotam niso sledili ali pa so sledili celo ravno nasprotnim.

Walter Lorenz je v knjigi *Socialno delo v spreminjajoči se Evropi* (1993) dokumentiral, kako so

se nemški in italijanski socialni delavci obnašali v času fašizma. Skoz opis socialnega dela v Veliki Britaniji v obdobju, ko je bila institucionalizacija na vrhuncu, nam postane jasno, da se je njihovo obnašanje lepo skladalo z dominantno ideologijo. V številnih primerih gre za razumljivo reakcijo, saj se je le manjšina ljudi zmožna upreti močnemu ideološkemu trendu. Zato je prva naloga socialnega dela, da nauči socialne delavke in delavce ne le slediti strokovnim vrednotam, temveč tudi upirati se poskusom njihove oslabitve (Ramon 1996). To bi v kontekstu deinstytucionalizacije pomenilo:

- zavračanje prenizkih standardov institucionalnega življenja in še posebej institucionalnih zlorab,
- tiste, ki dolgo časa živijo v institucijah, obravnnavati kot človeška bitja, ki so zmožna razviti sposobnost odločanja, če imajo za to resnično priložnost,
- ljudem, ki so pripravljene navezati stike s stanovalci, omogočiti, da to storijo, še preden varovanci zapustijo institucije,
- upiranje mini-institucionalnemu življenju v družbi kot dovolj dobri rešitvi.

David Brandon je v svoji knjigi jasno navedel tako tista strokovna znanja, ki se jih je treba odučiti, kot tista, ki jih je treba v kontekstu dela s hendikepiranimi ljudmi pridobiti (Brandon 1991). Skupaj s kolegi (Atherton, Brandon, Brandon 1996) je nazorno prikazal, kako lahko te principe in znanja prenesemo v prakso in hkrati spoštujemo izbiro uporabnikov. Slednje strokovnjaki in vedno več prekvalificiranih delavcev na tem področju tudi upoštevajo in jim sledijo.

Sestavni del večine programov usposabljanja za socialno delo v Veliki Britaniji so sedaj vaje, ki jih vodijo uporabniki storitev socialnega dela, medtem ko ponekod uporabniki sodelujejo pri vrednotenju vloge študentske prakse. Vlada je pravkar objavila, da bo s 5.000 funti podprla vsak program izobraževanja za socialno delo, ki se konča z diplomom (začeli se bodo septembra 2003). S temi sredstvi naj bi krili stroške sodelovanja uporabnikov v programih usposabljanja, pri sestavljanju učnih načrtov in pri ocenjevanju prakse. Ta korak lahko seveda pozdravimo, pomembno pa je vedeti, da je treba šele zagotoviti, da ne bo ponovno ostalo le pri praznih besedah, medtem ko bo perspektivo uporabnikov še naprej obvladovala država.

V vlogi raziskovalcev so učitelji socialnega dela

tudi nazorno razkrili posledice institucionalnih zlorab (Stanley *et al.* 1999). Socialno delo je v bistvu edina stroka, kjer je prišlo do česa takega. Tisti, ki izobražujejo za socialno delo, lahko veliko prispevajo k seznanjanju novincev v poklicu z omenjenimi vrednotami, znanji in spretnostmi in k temu, da jim postanejo samoumevne.

Če strnemo glavne nauke, iz katerih lahko črpajo ostale države, ki šele začenjajo s procesi deinstitutionalizacije:

- Deinstitutionalizacija je mogoča.
- Kvaliteta življenja se je za ljudi, ki so ponovno zaživel v družbi, izboljšala.
- Integracija v družbo zahteva neinstitutionalno mentaliteto ponudnikov storitev in ustvarjalcev politik.
- V proces deinstitutionalizacije je treba in tudi mogoče na pozitiven način vplesti splošno javnost, kar zahteva čas in napor.
- Dosežki deinstitutionalizacije niso statični, vedno znova jih je treba spodbujati, saj se mora sprememba v odnosu do ponovno naseljene populacije šele utrditi.
- Preveliko posvečanje pozornosti varovancem, ki zahtevajo nenehno nego, škodi promociji duševnega zdravja, poleg tega pa škoduje tudi zagotavljanju vsestranskih storitev duševnega zdravja. Mednje spada tudi skrb za veliko in naraščajočo večino ljudi, ki trpijo zaradi blagih duševnih stisk. To pa ne pomeni, da mora biti ta skupina ponovno tako zapostavljena, kot je že bila.
- Prek deinstitutionalizacije smo se sedaj premaknili korak naprej k vprašanju ljudi z dolgoročnim hendikepom, ki živijo znotraj skupnosti,

vprašanju, ki ni nič manj kompleksno in delikatno.

- Teme, ki so prišle v ospredje, so: resnična in lažna integracija, pravica do drugačnosti, ne da bi pri tem prizadel druge in sebe, in potreba po dajanju in sprejemanju.

- Socialno delo in socialni delavci in delavke imajo edinstveno možnost prispevati k boljšemu življenju tistih, ki še vedno živijo v institucijah, tistih, ki so jih zapustili, in tistih, ki bi bili vanje sprejeti v prejšnjih časih. To je posledica psihosocialne zapuščine, ki jo ima socialno delo, njegovega celostnega pogleda na življenje in njegove pripravljenosti, da s svojimi varovanci in oskrbovanci dela kot s partnerji.

Ob koncu lahko vse skupaj strnemo v misel, da je nadaljnja zaveza k deinstitutionalizaciji in vključitvi v družbo precejšen izziv. Zahteva dobro dodelan psihosocialen pristop in na prednosti osredotočeno vizijo, upošteva pristope in metode skupnostnega razvoja, socialni model hendikepa in socialno vključitev. Medicinski model je tu nezadosten in njegova dominantnost je ovira za ves projekt.

Temeljna naloga socialnih delavcev in delavk, ki se zavzemajo za psihosocialne in na prednostih temelječe pristope, je torej, da model konceptualno razvijejo in naredijo vse, kar je v njihovi moči, da ga udejanjijo v praksi. Ta naloga nujno vsebuje tudi izziv prepričevanja in izobraževanja kolegov iz drugih strok in v nič manjši meri tudi politikov in splošne javnosti.

Upam, da bo ta tekst spodbudil bralce in bralke k razmisleku, kaj lahko pri svojem delu sami naredijo za promocijo deinstitutionalizacije.

LITERATURA

- A. ALASZEWSKI, B. N. ONG (ur.) (1990), *Normalisation in Practice*. London: Routledge.
- K. ATHERTON, A. BRANDON, D. BRANDON (1996), *Handbook of Care Planning*. London: Positive Impressions.
- F. BASAGLIA (1968), *L'instituzione negata*. Rim: Einaudi.
- U. BECK (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- D. BRANDON (1991), Implications of Normalisation Work for Professional Skills. V: S. RAMON (ur.), *Beyond Community Care: Normalisation and Integration Work*. Basingstoke: Macmillan (35–55).
- G. W. BROWN, T. HARRIS (1978), *The Social Origin of Depression*. London: Tavistock Publications.
- M. DIGGINS (2000), Innovation as a professional Way of Life: The Building Bridges Project for Parents-Users of Mental Health Services and their Children. V: S. RAMON (ur.), *A Stakeholder's Approach to Innovation in Mental Health Services: A Reader for the 21st Century*. Brighton: Pavilion Publishing (77–93).
- I. GOFFMAN (1961), *Stigma*. Harmondsworth: Penguin.
- R. HENNELY (1991), Mental Health Resource Centres. V: S. RAMON (ur.), *Psychiatry in Transition: British and Italian Experiences*. London: Pluto Press (208-218).
- J. LEFF (ur.) (1997), *Care in the Community: Illusion or Reality*. Chichester: Wiley.
- W. LORENZ (1993), *Social work in a Changing Europe*. London: Routledge.
- D. MAURI, F. ROTELLI, O. De LEONARDIS (1986), *La liberta e terapeutica?* Rim: Feltrinelli.
- S. RAMON (ur.) (1992), *Psychiatric Hospital Closure: Myths and Realities*. London: Chapman Hall.
- (1996), Building Resistance through Training. *Breakthrough*, 1, 1: 57-64.
 - (2002) *Risk Avoidance and Risk Taking in Mental Health Social Work*. Birmingham: British Association of Social Workers Study Day, November 15th.
 - (ur.) (2003), *User Researchers in Health and Social Care: An Empowering Agenda?* Birmingham: Venture Press.
- C. RAPP (1998), *The Strength Model: Case Management with People Suffering from Severe and Persistent Mental Illness*. Oxford University Press.
- N. ROSE (2000), *Powers of Freedom: Reframing political Thought*. Cambridge University Press.
- F. ROTELLI (1990), Changing Psychiatric Services in Italy. V: S. RAMON (ur.), *Psychiatry in Transition: British and Italian Experiences*. London: Pluto Press.
- D. SALEEBY (ur.) (1992), *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. London: Longman.
- N. STANLEY, J., MATHORPE, B. PENHALE (ur.) (1999), *Institutional Abuse: Perspectives Across the Life Course*. London: Routledge.
- P. TAYLOR, J. GUNN (1999), Homicides by People with Mental Illness: Myth and Reality. *British Journal of Psychiatry*, 174: 9–14.
- H. N. WEAVER, B. J. BURNS (2001), »I shout with fear at night«: Understanding the Traumatic Experiences of Refugees and Asylum Seekers. *Journal of Social Work*, 1, 2: 147–164.
- W. WOLFENBERGER (ur.) (1972), *The Principle of Normalisation in Human Services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.

Darja Zaviršek

NOTRANJA NASPROTJA SOCIALNEGA DELA PRI URESNIČEVANJU ČLOVEKOVIH PRAVIC V POSTMODERNIH DRUŽBAH

Velik je naš greh, če bede naših revežev ne povzročajo zakoni narave, temveč naše ustanove.

Charles Darwin, 2001

[N]e zmoremo uvideti, zakaj naj ne bi bile ustanove, ki smo jih ustvarili sami, zaščita in nekaj dobrodejnega za nas vse. Ko pa pomislimo na to, kako slabo nam je uspel prav ta del zaščite pred trpljenjem, se nam vzbudi sum, da bi tudi za tem lahko tičal kos nepremagljive narave, tokrat prav narave našega lastnega psihičnega ustroja.

Sigmund Freud, 1930

Moja težava je izhajala tudi iz spoznanja, ki sem ga pridobila pri študiju in praksi, da lahko zgodbe, ki jih pripovedujem kot socialna delavka, neprestano močno vplivajo na življenja ljudi in na njihove možnosti. V skrajnih primerih bi bile lahko uporabljene za to, da se ustvarijo razlogi za odstranitev otrok od staršev, kot priporočilo prisilnega zdravljenja za ljudi z težavami v duševnem zdravju, za to, da odpeljejo odrasle ljudi od doma v socialni zavod. Z drugimi besedami, zgodbe so predstavljale precejšnjo moč, ki jo lahko kot socialna delavka izvajam nad ljudmi in njihovimi življenji.

Ann Davis, 1999

POMEN KRITIČNIH TEORIJ

Uvodni citati, napisani v različnih obdobjih zadnjih 100 let, prinašajo različne razmisleke za socialno delo. Prvi nas spomni na obdobje, ko je bilo socialno delo še močno pod vplivom naravoslovja 19. stoletja, drugi na obdobje, ko je delo s posameznikom postalo ena najpomembnejših nalog socialnega dela, in tretji na čas, ko je za ures-

ničitev projekta kvalitetne socialne prakse in spoštovanja pravic subjekta v postmodernih družbah postala nujna kritična samorefleksija socialnega dela.

V misli Charlesa Darwina, ki je del njegovega popotnega dnevnika iz let 1831 in 1836, tiči kritika socialnih institucij, ki so nastajale vse 19. stoletje in katerih prežitke najdemo v Sloveniji na področju institucionalnega socialnega varstva. »Beda« socialnih zavodov, ki se jih izogibajo ljudje iz širšega okolja, svojci uporabnikov in mnogi strokovnjaki, ni posledica »prizadetosti« ljudi v njih, temveč samega institucionalnega ustroja, ki ustvarja stigmo. Spomnimo se le na zaprte zavode, kjer morajo oskrbovanci še vedno vstajati ob šestih zjutraj, ker pride takrat na delo prva izmena osebja, in kjer »nabavni« še vedno kupujejo obleko za oskrbovance na kilograme. Darwinova misel je uporabna za zavrnitev diagnostično-biologističnih teorij v socialnem delu in usmerja pozornost na strukturne okoliščine za nastanek socialne nepravilnosti, izključenosti in večkratne deprivacije. Ne moremo se torej več sklicevati na »neujemljivo« človeško naravo, biološke danosti, temveč moramo spreminjati položaj ljudi v vsakdanjih strukturah, v institucijah, majhnih človeških skupinah, skupnostih, in naprej, razlogi za trpljenje niso vraščeni v ljudeh samih in niso del njihove biti, temveč so del pogojev, v katerih so prisiljeni živeti in o katerih ne morejo izbirati. Liz Sayce, ki zagovarja premik socialnovarstvene osredotočenosti s pacienta na državljana, je v svoji kritiki klasičnih institucij napisala: »Ključno je, kako imeti življenje, in ne, kako imeti socialno službo« (Sayce 2000:2).

Freudov citat iz knjige »Nelagodje v kulturi« govori o tem, da »lasten psihični ustroj«, torej socialna delavka in delavec z izkušnjami, ki niso reflektirane, vpliva, da uporabniki pogosto ne

dobijo pomoči za svoje stiske v različnih ustanovah, na katere se obrnejo. Tako nas Freudova misel popelje v neznane vode samoanalize, ki je odkrila, da ljudi bolj kot racionalne odločitve vodijo nezavedni vzgibi in da je samorefleksija socialne delavke in delavca ključna za opravljanje strokovnega dela.

Tretji citat, ki izhaja iz inavguralnega predavanja profesorice za socialno delo Ann Davis z Univerze v Birminghamu, neposredno opozarja na moč socialnih delavk in delavcev nad njihovimi strankami, kar prepogosto zanikajo in brišejo iz idealizirane podobe socialnega dela kot »pomoči ljudem«, kot *caritas*. Čeprav je socialno delo pogosto strukturno manj cenjeno in ima glede na druge poklice pomoči manj družbenega vpliva, imajo posamezne socialne delavke v odnosu do svojih strank veliko moč. Citat govori o nujnosti zavedanja, da socialno delo ni le pomoč ljudem in ni zgolj »nedolžno« poslušanje zgodb, temveč lahko usodno vpliva na človekovo življenje.

Če na socialno delo pogledamo iz »ptičje perspektive«, ugotovimo, da je v njem največ notranjih nasprotij prav v zvezi z vprašanji odpravljanja socialnih institucij, kritičnostjo strokovnih delavk in delavcev do tradicionalnih obravnav, samospoznavanjem socialnih delavk in delavcev, ki je pogoj za kvalitetno delo pri neposrednem stiku z uporabniki, in refleksijo gospostva socialnega dela. Ker globalne spremembe ne potekajo le na ekonomski, politični in kulturni ravni, temveč na ravni biopolitike in biomoči, ima socialno delo pomembno vlogo na področju človekovih pravic. Biopolitika in biomoč sta najširši paleti tehnik in procedur za usmerjanje človeškega življenja (vladavina nad otroki, nad gospodinjstvi, bolnimi, stari, in nad subjekti v celoti), zato so boji in konflikti za prevlado določene oblike življenja danes jedrno vprašanje postmodernih družb (Foucault 1994; Agamben 1998). Koncepti, ki se uveljavijo v socialnem delu in ki na ravni državne uprave postanejo doktrina socialnega dela, določajo, kako bodo ravnale socialne delavke v konkretni praksi (v pogovorih, pri skupnostnem delu, pri konkretnih odločitvah ipd.). Vprašanje je, kaj velja za »pravilno ravnanje v socialnem delu«, torej za resnico.

Ker je ena osrednjih nalog socialnega dela kritična refleksija tokov in situacij, v katerih živimo, se zastavlja vprašanje, katere spremembe, ki izhajajo iz procesov globalizacije, so relevantne tudi v socialnem delu. Kako se v socialnem delu kažejo

ideje decentralizacije, deterritorializacije, ustvarjanja horizontalnih povezav in mrež, takojšnje transakcije, mobilnosti, individualizacije, ekonomizacije in vključevanja? Te procese zagovorniki globalizacije najpogosteje glorificirajo kot pozitivne premike, ki služijo humanejšemu življenju vseh ljudi. Kritična analiza pa pokaže, da gre za kompleksnejše procese, ki razkrivajo svoja notranja nasprotja in številne pozitivne in negativne posledice sprememb. Večina omenjenih procesov globalizacije prinaša v teorijo in prakso socialnega dela dvojne standarde, saj nekaterim prinaša koristi, druge pa oškoduje, izključi, marginalizira in kriminalizira.

ODZIVI SOCIALNEGA DELA NA DRUŽBENE RAZNOLIČNOSTI

V postmodernih družbah je ideologija socialnega poenotenja za višjo idejo, kot smo jo poznali iz časov komunističnih in socialističnih politik, razpadla in danes živimo v izjemno kulturno¹ in etnično heterogenih družbah. Politika razlik je postala pomembno etično načelo socialnega dela. Jürgen Habermans poudarja, da je v heterogenih družbah še vedno značilno, da se družbeni pojavi in procesi interpretirajo s pomočjo predmodernih homogenizirajočih konceptov. Zato Habermas opozarja, da uresničitev demokratičnih projektov zahteva, da se izogibamo pojmov, ki še vedno poudarjajo homogenost, kot na primer »vsi ljudje« ali pa v primeru pomagajočih poklicev, »stranke socialnega dela« ipd. (Habermas 1996: 385, v: Lara 2002: 211).

Socialno delo se je pri nas do določene mere odzvalo na razvijajočo se družbeno heterogenost, saj so v zadnjih 10 letih začele nastajati številne, na določen problem osredotočene partikularistične socialne službe: telefoni za otroke, zatočišča za ženske, skupine za samopomoč samo za ljudi, ki imajo težave s hranjenjem, terapevtske komune samo za odvisne od ilegalnih drog itn. Ta diverzifikacija se nadaljuje in ima predvsem pozitivne učinke, saj so na problem usmerjene socialne službe dostopnejše, strokovno osebje pa je v njih bolj usposobljeno za delo s prav določeno problematiko.

V nekaterih primerih pa razvoj vse bolj specializiranih, razčlenjenih socialnih servisov prinaša številna notranja nasprotja. Pojavlja se na primer vprašanje, ali narediti zatočišče samo za pretepe-

ne ženske-uživalke drog ali imajo mesto v že obstoječih varnih hišah za ženske in otroke žrtve nasilja. Odgovor na to vprašanje je sam ambivalenten: če sprejmemo stališče, naj se ženske, ki so uživalk drog, vključijo v obstoječa zatočišča, obstaja nevarnost, da:

a) bodo imele prednost ne-uživalke in se diskriminacija uživalk prikrito nadaljuje;

b) če bodo sprejete, strokovno osebje ne bo upoštevalo njihovih posebnih potreb in ne bo dovolj usposobljeno za delo na področju odvisnosti;

c) jih bodo izključile ostale stanovalke, ki jih osebje ne bo sposobno pripraviti na razlike;

č) za hišo ne bodo vedele, ali pa bo preveč oddaljena od kraja njihovega bivanja;

d) jih bodo morda izključile same strokovnjakinje.

Če žensk v obstoječa zatočišča ne sprejmemo in zanje naredimo nova, obstaja nevarnost ponovne getoizacije in teritorializacije »patologije«, kar bo povečalo stigmatizacijo uživalk, socialno izolacija in nimbizacijo (več o pojavu *nimby* gl. v Zaviršek 2002).

Odgovor za socialno delo v tem primeru ni ali–ali, ampak in–in: potrebujemo spoštovanje načela socialnega vključevanja (to pomeni, da ima vsaka ženska pravico, da odide v varni prostor, ne da bi jo ločevali od drugih žensk z izkušnjami nasilja), obenem pa potrebujemo tudi posebne službe za ženske s posebnimi potrebami. V Sloveniji bi potemtakem potrebovali oboje, vključevanje žensk z »večkratnimi diagnozami« v obstoječe varne hiše in zatočišča (s pogojem, da se strokovne delavke čimbolj pripravijo na pet zgoraj naštetih nevarnosti) in obenem tudi nove specializirane socialne servise.

V Veliki Britaniji so na primer ustanovili varno hišo za ženske z intelektualnimi oviranostmi, ki se hočejo umakniti pred nasiljem. Ker gre za osebe, ki imajo najmanj informacij, ki so najbolj odvisne od svojcev in strokovnega osebja in pri mnogih ne veljajo za subjekte človekovih pravic, so naredili prav posebno brošuro. Ta nagovarja eno najranljivejših skupin žensk, ki tradicionalno sploh ni bila upoštevana v preteklih diskusijah o nasilju nad ženskami. (Prevod celotne brošure je natisnjen v Zaviršek, Zorn in Videmšek 2002.) Predpostavljali so, da nasilja nad hendikepiranimi ženskami ni, saj bodisi živijo doma, kjer so zaščitene kot »božji otroci«, »nedolžne ovčice«, ali pa v zavodih, o katerih je veljalo, da tako ali tako varujejo ljudi. Oboje se je izkazalo za napačno.

Hendikepirane ženske so veliko pogosteje kot ne-hendikepirane v zasebni sferi žrtev fizičnega, spolnega in psihičnega nasilja. Največ nasilja pa doživijo prav v institucijah. Ker imajo manj informacij, so manj izobražene, manj samozavestne, redkeje sprejete kot enakovredni subjekti in nimajo enakih možnosti, da bi našle pot v obstoječe službe. Zato je mogoče uresničiti socialno pravičnost šele, če zanje ustvarimo posebno dostopno in na njihove potrebe senzibilizirano socialno službo.

OD ABSTRAKTNEGA SPREJEMALCA POMOČI H KONKRETNEMU UPORABNIKU KOT SUBJEKTU PRAVIC

Ugotovimo lahko, da je eno ključnih notranjih nasprotij slovenskega socialnega dela njegova utemeljenost na zgolj univerzalnih človekovih pravicah, brez upoštevanja dejanskih ali aktualnih pravic. Teorije socialnega dela v Sloveniji še vedno temeljijo zgolj na ideji obćih človekovih pravic, ki jih je uveljavila najprej francoska revolucija (Deklaracija o človekovih pravicah) in po II. svetovni vojni ameriška Splošna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948 (*Universal Declaration of Human Rights*); temeljita na ideji, da imajo vsi ljudje splošne človekove pravice (formalne obće pravice), ne glede na posebne situacije in človeške raznoličnosti. Formalne človekove pravice so se nanašale predvsem na politične pravice, kot so svoboda govora, mišljenja, organiziranja, pravica do lastnine in pravične sodbe. Poznejši teoretiki človekovih pravic, na primer T. H. Marshall, so opozorili na preozko pojmovanje človekovih pravic in formalnim pravicam dodali t. i. dejanske ali konkretne, ki se nanašajo na »polnovredno članstvo v družbi« in »civilizirano življenje« (Van Houten, Bellemakers 2002). T. H. Marshall je leta 1949 v znanem predavanju o državljanstvu in socialnem razredu eden prvih opozoril na to, da je treba idejo državljanstva razumeti kot nekaj konkretnega, ne zgolj abstraktnega, in da je treba raziskovati partikularne odnose med državljanom in državo. V razumevanje človekovih pravic kot zgolj formalnega koncepta, ki določa razmerje med državo in posameznikom, je vnesel raven vsakdanjega, družbenega življenja, in poudarjal, da državljanstvo pomeni enakost v socialni participaciji in članstvo v skupnosti. Marshall se je začel ukvarjati z aktualnimi, dejanskimi pravicami,

kot so pravica do dostojnega bivališča, do temeljne izobrazbe, dela, plačila, zdravstvene pomoči, socialnega vključevanja, spoštovanega družbenega statusa, pravica do intimnosti, varnosti itn. Na socialnem področju so v zadnjih 20 letih zlasti feministične avtorice začele poudarjati poleg formalnih in socialnih človekovih pravic tudi kulturne človekove pravice ali dejanske človekove pravice, ki se ne nanašajo več na abstraktnega posameznika, temveč na konkretnega subjekta, ki je nosilec pravic. Kulturne ali dejanske pravice so vezane na posameznikovo identiteto in temeljijo na pravicah do drugačnosti, posebnosti in enkratnosti.

Maria Pia Lara (2002) govori o kulturnih pravicah na ravni vsakdanjega življenja, ki so zanje pravice, na katerih šele lahko temelji socialno vključevanje. Pravice pa je treba vedno analizirati v razmerjih moči, saj so nekaterim ljudem pravice zgodovinsko samoumevno pripadale, drugim pa so bile odvzete. Univerzalizem je sicer predpostavljaj enakost vseh ljudi, vendar je obenem veljala tudi močna norma normalnosti, zato se je treba vedno vprašati, kaj je veljalo za kriterij primernega človeka in kdo je določal normo (več o zgodovinskem razvoju norme normalnosti beri v Zaviršek 2000). Tako je univerzalizem v resnici določene ljudi vedno izključeval. Znotraj nacionalnih držav je univerzalistični koncept samoumevno pripisoval pravice državljanom, ostale pa izključil in jih uvrstil med kulturne tujce (nacionalistično usmerjeni desničarski politiki še danes Rome uvrščajo med neavtonomne prebivalce Slovenije, kar pomeni, da ne morejo imeti enakih formalnih in dejanskih pravic kot avtonomni prebivalci).

Tudi socialno delo je v preteklosti temeljilo predvsem na konceptu univerzalnih človekovih pravic in je zato pred seboj videlo predvsem abstraktnega človeka, ki je enak vsem ostalim. Medtem ko je v zadnjih desetletjih socialno delo po zahodnoevropskih državah naredilo večji premik k upoštevanju dejanskih ali konkretnih človekovih pravic, lahko za slovensko socialno delo ugotovimo, da do tega premika še ni prišlo. Slovensko socialno delo je zavezano humanističnim vrednotam in ideji, da ima vsak človek pravico do enake obravnave, do varnega, spoštljivega in dostojnega življenja in da so vsi ljudje enaki v svoji človeškosti. Obenem pa socialno delo ni prepoznalo razlik med partikularnimi subjekti, ki imajo vsak zase specifično izkušnjo v odnosu do države, družbe in sebe, posameznika kot subjekta pravic. Odtod trditve socialnih delavk: »Ne delam razlik med

ljudmi, zame so vsi enaki.« Pozneje se izkaže, da so zanje ljudje enaki glede na občo normo, ki jo pooseblja socialna delavka sama: ljudje so »enaki« kot ona ali pa »drugačni« od nje.

Tudi vsem znano načelo v socialnem delu: »ne lovi ribe za drugega, temveč ga nauči loviti«, nima pred seboj konkretnega subjekta, temveč abstraktnega uporabnika, za katerega se predpostavlja, da lahko hitro postane zagovornik svojih pravic. V resnici je v tem načelu skrita današnja neoliberalistična logika, ki predpostavlja, da je vsak subjekt sposoben poskrbeti zase in se boriti za svoje pravice.² To pravilo ne upošteva, da postajajo uporabniki socialnega dela vse bolj razvrsteni in razlašeni človekovih pravic in da bi socialne delavke namesto tega, da se bojijo, da bodo naredile za koga »preveč«, morale ugotoviti, kje naredijo premalo. Socialna delavka, ki dela v korist uporabnice in je njena zagovornica, mora danes pogosto »loviti ribe« zanje, saj sicer dela le na videz koristno delo in ne prispeva k spremembi položaja svoje uporabnice. Koliko let bi potrebovala ženska, ki je 20 let preživljala nasilje, da bi si sama pomagala na tožilstvu, sodišču, policiji? Ali pa tista, ki ne želi, da dobi njen otrok diagnozo »duševno prizadet«, da se nauči samozavestno nastopiti pred komisijo, ki bo razvrstila otroka, ali zahtevati, da njen otrok obiskuje običajno šolo? Koliko let bi potreboval moški, ki je gibalno oviran, da s spričevalom posebne šole in s kategorijo invalida najde poti za nadaljnji študij, ko je odrasel, ali pa begunec, da iztoži temeljno človekovo pravico po varni in kontinuirani namestitvi, če ga vsake nekaj let selijo iz enega dela države na drugega?

Takoj namreč, ko imamo pred seboj konkretnega nosilca pravic, avtonomnega subjekta, ugotovimo, da vsi ljudje nimajo enakih formalnih in dejanskih pravic (pravic na ravni vsakdanjega življenja) in da prav to dejstvo prekriva univerzalistični koncept pomoči (»ne delam razlik, zame so vsi enaki«). Neupoštevanje razlik je ena od oblik zavračanja ljudi z drugačnimi izkušnjami in različnimi problemi, saj trditev, da so vsi ljudje enaki, izključi razliko in s tem diskriminira posameznika. Enakost v takem načinu razmišljanja pomeni istost. Normo istosti pa pooseblja socialna delavka sama kot avtoriteta v odnosu do uporabnika. Univerzalističen način razmišljanja izhaja v veliki meri iz idej socializma, ki je predpostavljaj, da se bodo vsi ljudje poenotili okoli političnega projekta komunizma, deloma pa izhaja iz vrednot predmodernih in modernih družb, utemeljenih

na kolektivu, socialni kontroli, skupnemu teritoriju, na skupni krvi in tradiciji.

Za boljše razumevanje nujnosti razlikovanja med formalnimi in dejanskimi pravicami, si oglejmo analizo Carole Pateman (1990), ki trdi, da imajo v današnjih družbah nekateri ljudje status državljana, drugi pa le člana. Iz tega je sklenila, da je mogoče ljudi razvrstiti na tri kategorije, glede na obseg pravic, ki jih ima posamezna oseba:

a) subjekte, ki v odnosu do zakona niso niti člani niti državljanji (»izbrisani« iz slovenskih registrov državljanstva, ženske, ki v tuji državi doživljajo novodobno suženjstvo in jih prodajajo kot belo blago);

b) subjekte, ki so v odnosu do zakona v nekem smislu člani, vendar niso državljanji, kar pomeni, da so le pogojno vključeni v družbo, torej kot izjeme (ženske, preden so dobile volilno pravico, ljudje s stalnim bivališčem, a brez državljanstva, begunci s statusom začasnega zatočišča, hendikepirani ljudje, ki so izgubile opravilno sposobnost in ne morejo imeti lastnine, voliti in pričati na sodišču);

c) subjekte, ki so dosegli formalne državljanske pravice – torej so državljanji, nimajo pa dejanskih pravic in torej niso polnopravni člani družbe (ženske, ki so jim določene sfere družbe še vedno zaprte, Romi, ki imajo državljanstvo, ne smejo pa imeti svojega političnega predstavnika, hendikepirane osebe, ki imajo volilno pravico, ne morejo pa živeti drugje kot v domovih za stare in v zavodih, odvisni od drog, ki imajo državljanske pravice, ne morejo pa stanovati, kjer bi hoteli, ker jih skupnost zavrača, revni ljudje, stari ljudje, ljudje, ki imajo aids, ljudje, ki živijo v istospolnih skupnostih in so jim kršene določene pravice, ženska in moški s psihiatrično diagnozo, ki veljata kot nezaposljiva in zaradi predsodkov drugih ljudi ne moreta uresničiti pravice do dela, itn.).

Razlikovanje med državljanstvom in članstvom dokazuje, da morajo socialne delavke in delavci takrat, ko upoštevajo in krepijo pravice uporabnikov, upoštevati oboje, formalne in dejanske pravice ljudi³, pogoj slednjega pa je upoštevanje razlik med uporabniki, ki imajo različne izkušnje, potrebe in želje.

VKLJUČEVANJE IN IZKLJUČEVANJE V SOCIALNEM DELU

Teorija socialnega dela poudarja, da je socialno vključevanje temeljna naloga v praksi socialnega dela. Socialno vključevanje ne pomeni, da kdo »ustreza« večini ali pa da je vključen kot »izjema«, temveč da se razširjajo norme normalnosti (normalno je, da je na bankovcih pisava za slepe in videče, da so poleg stranišč za nehendikepirane tudi stranišča za hendikepirane ipd.). Michel Foucault je v klasičnem delu *Zgodovina norosti* najbolje pokazal, kako so se procesi izključevanja spreminjali skozi različna zgodovinska obdobja in kako je treba procese socialnega vključevanja vedno analizirati v razmerju do koncepta moči (kdo ima v družbi v določenem trenutku »samoumevno« pravico, da »koga vključi«, vključi glede na kaj itn.).

Vedeti moramo, da ideja socialnega vključevanja ni zgolj socialni izum in ideja zagovornikov človekovih pravic, temveč je v postmodernih družbah pogoj za delovanje globalne ekonomije. Globalni kapital glorificira »eno ekonomijo«, idejo globalne vasi (*global village*), kjer vsi participirajo kot proizvajalci dobrin in kot uporabniki/potrošniki. Iz kritične perspektive ugotovimo, da ena sama ekonomija praviloma pomeni amerikanizacijo ekonomije in makdonaldizacijo družbe in da je prav na vasi (*global village*) hierarhija med ljudmi največja (kot pokažejo na primer procesi nimbizacije). V resnici lahko vidimo, da mnogo ljudi v globalno vključevalskih procesih ne more participirati. Prav to so uporabniki socialnega dela.

Ljudje so sicer vključeni v celoto, ki ji pravimo družba, vendar z različnimi statusi. Govorimo o »posebnih skupinah«, o ljudeh, ki imajo »posebne potrebe«, o »posebno ranljivih skupinah«, o »drugičnih ljudeh«. S takimi poimenovanji pripisujemo nekaterim ljudem status izjem, ki so sicer vključene v družbo, vendar le kot izjeme, tako da jih v istem hipu status izjem že tudi izključuje. Sodobni procesi izključevanja potekajo tako, da so nekateri ljudje vključeni s pomočjo načinov in sredstev izključevanja (ljudje v zavodih, tisti, ki jim je odvzeta opravilna sposobnost, ljudje, definirani kot »nezaposljivi«, večina Romov, ljudje, ki so bili izbrisani iz registra slovenskega prebivalstva, osebe, kategorizirane kot duševno prizadete, ljudje z aidsom). Norma in pravila »normalnega« lahko imajo moč in delujejo na dejanski in sim-

bolen način le, če obstajajo izjeme. Zato je izjema oblika procesov izključevanja. Filozof Giorgio Agamben (1998) je ta proces poimenoval »vključujoče izključevanje«, ki služi temu, da vključi, kar je izključeno.

Notranje nasprotje načela socialnega vključevanja v socialnem delu je, da pomeni »strokovna pomoč« v socialnem delu za različne subjekte različno in da »pomoč«, ki naj bi uporabnika vključila v socialne mreže, usposobila za samopomoč in običajno življenje, uporabnike pogosto izključuje. To je tudi ena od najstarejših notranjih ambivalenc socialnega dela, saj je socialno delo z določenimi tipi pomoči kategoriziralo konflikte in stiske in s tem vključilo osebe, vendar le s statusom izjem (delinkventi, duševni bolniki, alkoholiki, duševno prizadeti ipd.), s tem pa ustvarilo nova izključevanja. V socialnem delu se proces izključevanja pojavi kot posledica obojega:

- kot posledica sortiranja ljudi, ki so vključeni zgolj kot izjeme (kar smo poimenovali vključujoče izključevanje); ker nobena varna hiša ali materski dom ne želi sprejeti ženske z psihiatrično diagnozo in aidsom, ustanovijo specializirano hišo, kjer živijo le ženske z diagnozami in aidsom; uporabnice so sortirane, družbeno izključene, in vendar vključene
- kot posledica preveč prisotnega univerzalizma v socialnem delu, ki vodi v brisanje razlik med ljudmi, kar smo analizirali v prejšnjem razdelku.

Dileme med vključevanjem in izključevanjem ne moremo rešiti, lahko pa se je zavemo in jo prepoznamo v vsakem posameznem primeru posebej. Spoznanje, da to notranje nasprotje obstaja, nas naredi učinkovitejše in bolj pozorne na izključevalske prakse, ki so zgodovinsko vpisane v samo delovanje socialnega dela.

UČINKI PROCESOV GLOBALIZACIJE NA TEORIJU IN PRAKSO SOCIALNEGA DELA

Kritiki globalizacije danes poudarjajo, da je imela globalizacija ekonomije ogromen vpliv na današnje prestrukturiranje socialnega varstva v evropskih državah, saj je prišlo na primer do privatizacije socialnih storitev, izgube etike v socialnih službah, do birokratizacije, vpliva strokovnjakov od zunaj na socialno varstvo, premika od potreb uporabnikov k zniževanju stroškov za te potrebe,

od timskega dela k individualizmu in pogajanju za nižje stroške storitev ipd. (Powell 2002). Privatizacija je v mnogih državah zajela predvsem področje skrbi za stare in deloma otroke (privatizacija domov za otoke in rejništvo kot privatni sektor).

Fred Powell (*ibid.*) poudarja, na primer, da na socialno delo vpliva potrošniška vizija blaginje in marketizacija socialnega varstva. Marketizacija se umika profesionalnemu socialnem delu, ki pa je s tem tudi vse bolj marginalizirano, saj industrija socialnega skrbstva (*social care industry*) ni konkurenčna drugim vrstam industrije. Socialno delo se vse bolj spreminja v socialno skrbstvo (*social care*). Nekatere države vidijo v nastajanju menedžmenta skrbi (*care management*) nadomestek socialnih delavk in delavcev. S »paketi skrbi«, kot na primer v Veliki Britaniji, pa naj bi nadomestili sedanje oblike pomoči. Tudi pri nas postajajo paketi skrbi ena od oblik novega socialnega skrbstva (paket pomoči na domu, ideja osebne asistencije itn.).

Obenem pa teoretiki socialnega dela, na primer James Midgley, poudarjajo, da je prav v pisarnju na področju socialnega dela prišlo v glavnem do poenostavljene kritike kompleksnih procesov globalizacije in do proizvajanja pesimistične literature, ki poudarja negativne učinke ekonomske globalizacije v današnjem svetu (Midgley 2000: 22). Navezujoč se na Midgleya lahko ugotovimo, da so številni postmoderni koncepti, ki so del ideologije in prakse globalizacije, izredno pomembni za prakso socialnega dela, čeprav so tudi polni notranjih nasprotij. Med njimi bom izpostavila tele:

1. procesi deteritorializacije namesto teritorializacije
2. procesi decentralizacije namesto centralizacije
3. ustvarjanja horizontalnih povezav in mrež namesto hierarhičnih povezav
4. načelo takojšnje transakcije namesto transakcije z zamikom in posredniki
5. mobilnost namesto statičnosti
6. ekonomizacija namesto birokratizacije.

PROCESI DETERITORIALIZACIJE

Pojem deteritorializacije označuje na ravni globalne ekonomije in politike proizvodnje in potrošnje, ki ni več vezana na en sam geografski prostor, temveč je razpršena in med seboj povezana le prek denarja. Marksistična kritika je poudarjala,

da kapital deteritorializira in ločuje ljudi od specifičnih teritorijev, da torej ustvarja »svoboden« proletariat. V postmodernih družbah se to kaže s premikanjem industrijskih objektov tja, kjer je cena delovne sile nizka, in z usmerjanjem končnih proizvodov na trge, kjer je njihova cena visoka. Kapital odpravlja meje med centrom in obrobjem in se obnaša rizomatično.

V socialnem delu deteritorializacija poudarja premik od institucionalnega socialnega varstva, ki ga ne zanimajo individualne razlike in potrebe, k takemu, ki je pozorno na razlike in specifične potrebe uporabnikov. Socialno delo je na začetkih svojega razvoja vezalo svojo ekspertizo na teritorialno omejene prostore, kot so bili azili, instituti za ocenjevanje patologije ljudi, pisarne, v katerih se je odvijalo anamnestično ocenjevanje. Tako kot v medicini je bil teritorij s svojimi specifičnimi značilnostmi konstitutivni pogoj tudi socialnodelavske prakse.

V zahodnoevropskih državah je proces deteritorializacije, ki ga poznamo pod imenom deinstitutionalizacija, zvečine že končan⁴, od leta 1991 pa se nadaljuje po srednje- in vzhodnoevropskih državah. V Bolgariji so pred kratkim zaprli velikanski azil za ženske, kar je bila posledica politične akcije nevladnih organizacij na področju človekovih pravic, ki so odkrile vrsto zlorab človekovih pravic. V Sloveniji je deteritorializacija v zametkih, deinstitutionalizacijo pa pogosto zamenjujejo z drugih procesom, ki je zgolj nameščanje ljudi v številčno manjše bivanjske enote, kjer ostaja razmerje med uporabniki in osebje nespremenjeno in so uporabniki brez dejanskih pravic.

Pogoj deteritorializacije je, da spreminja tako odnose med uporabnikom in socialnimi delavkami in vpliva tudi na prostor, saj ljudje, ki so bili nevidni, ponovno živijo v običajnem okolju, v običajnih soseskah in hišah. Proces deteritorializacije je povsod po Evropi v prvem obdobju povečal nimbizacijo, to je fenomen zavračanja fizičnega sobivanja z določenimi skupinami prebivalstva v določenih soseskah in skupnostih. Fenomen *nimby* je najmočnejši tam, kjer so bile določene skupine ljudi najbolj segregirane in stigmatizirane, in tam, kjer je skupnost najmočnejša. Vse evropske države, ki poznajo segregacijo, se srečujejo tudi z nimbizacijo.⁵ Vseeno ti procesi dokazujejo, da deinstitutionalizacija na daljši rok zmanjšuje nimbizacijo, ki je velika predvsem na začetku.

Reakciji tipa *nimby* lahko s pomočjo Freuda rečemo tudi »narcizem majhnih razlik«, lagodno

in relativno nedolžno zadovoljevanje nagnjena do agresivnosti, ki članom olajšuje držati skupaj skupnost: »Glede tega ne gre podcenjevati prednosti manjšega kulturnega kroga, saj nagonu pušča izhod, ko za sovražnike naredi tiste, ki so zunaj njega. Večjo množico ljudi je vedno mogoče zvezati v medsebojni ljubezni, če le preostanejo drugi, ob katerih se agresivnost lahko izrazi« (Freud 2001: 62–63).

Proces deteritorializacije je danes izredno pomemben, saj zmanjšuje socialno distanco med ljudmi, segregacijo in nimbizacijo in popravlja negativne posledice lastne socialnodelavske prakse. V preteklosti pa je imela teritorializacija določenih skupin ljudi poleg negativnih tudi pozitivne posledice, saj je nekaterim omogočila, da so ušli iz nasilnih družinskih skupnosti. Ljudje so postali »otroci države«, kot se je izrazila moja znanka, ki potrebuje kontinuirano pomoč pri gibanju in vse življenje živi v zavodih in domovih za stare. Kot »otrokom države« je ljudem, ki so živeli po socialnih zavodih, domovih za stare in drugih azilih, država zagotovila bivanje in hrano, obenem pa so bili razvrednoteni kot subjekti pravic.

Z vidika socialnih delavk ima deteritorializacija pozitivne in negativne plati. Pozitivna plat deteritorializacije je v tem, da strokovnjakinja ni omejena na določen fizični prostor, ki določa tudi njeno vlogo in identiteto, temveč sama kreira svojo identiteto in profesionalno angažiranost.

Obenem pa lahko socialne delavke v procesih deteritorializacije doživljajo strukturne in identitetne izgube, saj kot ulične delavke, strokovnjakinje na področju nizkopražnih programov in v skupnostnih multidisciplinarnih timih nimajo več svojih pisarn, trdnega delovnega mesta, pa tudi ne več tako trdne strukture. Tako se lahko pojavi fragmentacija in osamljenost, čeprav obenem postaja njeno delo kompleksnejše in manj rutinsko.

PROCESI DECENTRALIZACIJE

Z deteritorializacijo je povezana tudi decentralizacija, ki v ekonomiji globalizacije pomeni vse večjo fleksibilnost kapitala, manjše skupine ljudi, ki s timskim delom prihajajo do hitrih, manj birokratiziranih in bolj učinkovitih rešitev. Tudi v socialnem delu ima decentralizacija podoben pomen: socialno delo opravljajo ne le državnne, temveč tudi privatne službe, nevladne in karitativne organizacije (sistem pluralizma v socialni).

Dobra plat decentralizacije je, da manjše socialne službe, bolj poznajo potrebe in interese uporabnikov, tako da se lahko fleksibilneje odzivajo nanje. Načrtovalci poznajo skupnost in imajo dobro razvejano skupnostno mrežo. Decentralizacija predpostavlja timsko delo in mobilne multidisciplinarne time.

Vprašanje pa je, kako se decentralizacija ureničuje v praksi in kako ravnati s tradicionalno hierarhijo med državnimi in nevladnimi socialnimi službami, med katerimi je moč še vedno neenakomerno porazdeljena. V Sloveniji imamo decentralizacijo predvsem na tistih področjih, ki pred letom 1991 na področju socialnega varstva sploh niso obstajala, npr. področje ženske problematike. Tu konceptualno in operativno glavno dela na področju socialnega varstva in socialnega dela pokrivajo nevladne organizacije, od katerih so se državne službe do danes veliko naučile. Podoben primer je področje duševnega zdravja v skupnosti, kjer so prav nevladne organizacije zapolnile praznino.

Najšibkeje se uveljavlja načelo decentralizacije na tistih področjih, ki veljajo za tradicionalno socialnovarstvena področja iz obdobja komunizma, kjer že več desetletij obstaja sistem razmeroma totalnega pokritja. To velja za socialne zavode za hendikepirane osebe in invalidske organizacije. Na teh področjih do decentralizacije ni prišlo, temveč ohranjajo državno vodeno centralizirano strukturo, katere delo temelji na preživelih konceptih socialnega dela, ali pa socialnega dela sploh ni.

Notranje nasprotje decentralizacije je, da mnoge nevladne organizacije, ki so bile definirane kot bližje ljudem, skupnosti in posameznikovim interesom, niso sledile načelom človekovih pravic, temveč bogatenju svojih voditeljev. Za področje srednje in vzhodne Evrope je značilno, da so, medtem ko je globalni kapital napadal nacionalne države »od zgoraj«, nevladne organizacije služile kot vzporedna strategija »od spodaj« (Hardt in Negri 2000: 313). Kritična avtorja *Imperija* jih zato imenujeta »skupnostni obraz neoliberalizma« (*ibid.*). V Sloveniji velja ta kritika še zlasti za organizacije, ki v resnici ne delajo neposredno z uporabniki, temeljijo na univerzalističnem načelu in se zavzemajo za »življenje kot tako«, torej življenje onstran razmerij moči, kar je v resnici, kot smo pokazali na začetku, biopolitika moči.

USTVARJANJE HORIZONTALNIH MREŽ

Horizontalno in ne več zgolj vertikalno povezovanje je eno od pomembnih načel sodobnih globalnih ekonomij. V socialnem delu je primer ustvarjanja horizontalnih mrež razmerje med uporabnikom in osebnim asistentom, kjer uporabnik odloča o kvaliteti storitve in je delodajalec (o sistemu osebne asistence, kot so ga koncipirali uporabniki sami, gl. Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002).⁶ Klasično razmerje med skrbnikom in uporabnikom, ki pri nas prevladuje, temelji na hierarhiji; že beseda skrbnik implicira, da je tisti, ki »skrbi«, kompetentnejši od tistega, za kogar skrbi. Horizontalne mreže pomenijo, da se odgovornost za lastne odločitve spet vrne nazaj k uporabniku in da uporabnik odloča o kvaliteti službe, ki jo uporablja.

Problem horizontalnih mrež je v tem, da predpostavlja egalitaren odnos med dvema subjektoma, ki sta imela zgodovinsko izrazito hierarhično razmerje; mnogi uporabniki imajo velike težave z upravljanjem urnikov za osebne asistente (kako naj določajo urnik asistentu, če so živeli v zavodih, kjer so namesto njih odločali drugi). Obenem pa se morajo tudi asistenti odučiti, da je treba za hendikepirane osebe »skrbeti« in jih nadzorovati.

Drug problem horizontalnih mrež je, da so pogosto zgolj navidezne. Na področju timskega dela, na primer, poudarjajo sodelovanje različnih strokovnjakov, v resnici pa se pogosto izkaže, da imajo v multidisciplinarnih timih moč odločanja osebe, ki zastopajo tradicionalno močnejše stroke (zdravniki, psihiatri, pravniki, psihologi). Forma horizontalnih mrež v tem primeru zakrije vsebino, ki ostaja hierarhična.

NAČELO TAKOJŠNJE TRANSAKCIJE

Načelo takojšnje transakcije v postmodernih družbah predpostavlja, da gre za takojšnji promet med tistimi, ki proizvajajo proizvode, in potrošniki (npr. prodaja po internetu, še preden je izdelek narejen, takojšnji prihod izdelka, ko ga naročimo po računalniku, ipd.).

Tudi v socialnem delu postaja načelo takojšnje transakcije izredno pomembno. Taki primeri so nizkopražni programi, kjer uporabnik ne potrebuje napatnice, ni čakalnih vrst ali uradnih ur, temveč lahko pride do storitve takoj (ulično delo,

delo v skupnosti, na področju drog do varnih pripomočkov, na področju duševnega zdravja v socialnih klubih, na področju družinskega nasilja nad ženskami in otroki do takojšnjega umika v varno hišo brez posredovanja drugih socialnih delavk, takojšen umik nasilnežev ipd.). Primer takojšnje transakcije je tudi neposredno plačevanje storitev, ko je uporabnikom uspelo, da sami neposredno plačujejo storitve in potrebujejo le koga, ki jim najde najboljše servise. Za pridobitev servisa ne potrebujejo institucije.

Slaba stran takojšnje transakcije je, da lahko dobi uporabnik le določene storitve in da kompetence socialnih delavk niso nujno dobre. Človek lahko naleti na slabega »brokerja«, ki mu svetuje slab socialni servis. Socialna delavka, ki opravlja ulično delo, lahko sicer dobro pozna okraj, ni pa dobra svetovalka za delo na področju prostitucije in spolnih zlorab, zato bo te probleme spregledala ali nanje neustrezno odgovorila. Na področju neposrednega financiranja se lahko zgodi, da denar, ki ga dobi uporabnica na svoj bančni račun, porabi kdo drug (starši, partner, odrasli otrok). V tem primeru tudi v sistemu neposrednega financiranja uporabnica nima nadzora nad denarjem in nad svojim življenjem.

POVEČANJE MOBILNOSTI

V času industrijskih družb in v obdobju moderne je bilo gibanje kapitala počasnejše, omejeno na določeno populacijo in vezano na specifičen teritorij. Podobno je bilo s socialnim delom. Danes je mobilnost kapitala izjemna in tudi v socialnem delu srečujemo povečanje mobilnosti med strokovnjaki in uporabniki. V kvalitetnih socialnih službah se uporabniki pojavljajo tudi kot strokovnjaki, ki imajo vsaj toliko informacij kot strokovnjaki, ki imajo vsaj toliko osebne izkušnje tudi več. Uporabniki omogočajo obstoj emske in etske perspektive (notranji in zunanji pogled) v praksi socialnega dela. Mobilnost v socialnem delu se kaže tudi kot mobilnost identitet in statusov, saj so uporabniki socialnih služb vse pogostejše obenem evalvatorji teh služb, predavatelji znotraj izobraževanja, na konferencah ipd.

EKONOMIZACIJA

Ekonomizacija je eden ključnih pojmov postmodernih družb. V socialnih službah in v praksi socialnega dela naj bi ekonomizacija prevetrila birokracijo, saj zahteva, da človek naredi določeno količino dela v določenem času, uveljavlja se privatizacija socialnih servisov, odpirajo se nova področja, saj strokovnjaki iščejo tržne niše. Država tako poskrbi predvsem za tradicionalnejše teme, npr. družina in pomoč otrokom, nove socialne službe pa imajo novo ponudbo: centre za pomoč žrtvam, nevladne organizacije na področju motenj hranjenja ipd.

Ekonomizacija ima v socialnem delu tudi izjemno negativne učinke: strokovnjakinja mora »opraviti« čimveč klientov v čim krajšem času; povečati mora učinkovitost, ki gre na račun odnosa med uporabnico in socialno delavko (na primer, predpisani standardi, koliko minut naj porabi za pomoč pri vstajanju, za oblačenje, umivanje ipd.). Razmerje med socialno delavko in uporabnikom se spremeni v blagovno razmerje. Drug tip negativnih učinkov je hierarhizacija klientele, saj ekonomizacija implicitno podpira sprejem »lažjih uporabnikov« in zavrača »težje«. V domovih za stare na primer nočejo jemati pacientov z Alzheimerjevo boleznijo, ker je z njimi »preveč dela«; iz podobnih razlogov zavračajo v zatočiščih in varnih hišah ženske z dvojnimi diagnozami.

SKLEP: K VIRTUALNIM SVETOVOM SOCIALNEGA DELA

V postmodernih družbah so virtualni svetovi prav tako pomembni, kot je realni, materialni svet. V virtualnem svetu lahko oseba spreminja identiteto, je povezana z ljudmi po vsem svetu in »potuje« (*surfing*). Obenem je značilnost virtualnega sveta, da ustvarja zgolj navidezno enakost, kot je to izrazil Bill Gates, ustanovitelj Microsofta: »Ena od čudovitih stvari v zvezi z informacijsko avtocesto je ta, da je virtualno enakost veliko enostavnejše doseči kot pa resnično svetovno enakost ... vsi smo ustvarjeni enaki v virtualnem svetu« (Hardt, Negri 2000: 304).

Prav zato, ker je vizija socialnega dela »doseči resnično svetovno enakost«, njegovo delovanje ni enostavno, temveč polno notranjih nasprotij. Še več, protislovne so tudi okoliščine, v katerih delujejo socialne delavke in delavci. Kot smo pokazali,

se socialno delo bori proti izključevanju ljudi in ga zmanjšuje, istočasno pa tudi ohranja in ustvarja nova izključevanja. Z določenimi tipi pomoči poskuša sortirati konflikte in stiske, obenem pa je polno dvojnih standardov. Pogosto se zadovolji že s tem, da ima oseba formalne pravice. Premalo pa je pozorno na uresničevanje dejanskih pravic, zato tudi problemi, na primer družinsko nasilje, vsakdanje ovire, ki jih doživljajo hendikepirani ljudje, zanemarjanje oseb v institucijah itn. niso

bili dojeti kot vprašanje človekovih pravic, temveč kot medicinsko vprašanje ali kot vprašanje družinske patologije.

Zato mora socialno delo, če hoče ponovno pridobiti javno zaupanje, svoje napore bolj kot v iskanje ekonomskih rešitev in v varovanje države pred uporabniki usmeriti v razumevanje individualnih potreb in v uresničevanje človekovih pravic.

OPOMBE

¹ Pojem kulture uporabljam v najširšem smislu: kultura je vse, kar je človeško, saj je vsak posameznik s celoto svojega telesa, razmišljanja in različnih identitet z rojstvom vpisan v vsakokratno kulturo. Tudi tisto, kar se zdi povsem biološka danost, je del kulture (kot na primer telesne oblike, drže in spolne prakse).

² Eklatanten dokaz za svojo trditev sem dobila pred nekaj meseci na evropski televizijski postaji BBC, kjer je pod istim geslom neka arabska investicijska banka delala reklamo za pridobitev novih strank.

³ Razumevanje individualnih pravic pred pravicami kolektiva se dobro manifestirajo v novih študijah o pravicah hendikepiranih oseb, ki se ne fokusirajo več na tradicionalne poudarke kot preventiva ali rehabilitacija, temveč so poudarile tri ključne teme: pravico do življenja, pravico do vključevanja in pravico do participacije (Lansdown 1998: 222).

⁴ V ZDA se je od leta 1977 občutno zmanjšalo število ljudi z intelektualnimi oviranostmi, ki so prej živeli v velikih institucijah (od 194.650 na 54.819). Zdaj živi večina od njih v majhnih skupnostih. Število teh se je povečalo od leta 1977 od 19.700 oseb na 194.968 oseb. Prim. Petersilia 2001: 657.

⁵ V Sloveniji je bil eden zadnjih tovrstnih primerov v Senožečah, kjer je 7. marca 2002 dobro organizirani vaški zbor protestiral proti stanovanjski skupnosti ljudi s težavami v duševnem zdravju in s poškodbami glave (Mag 2002, št. 12: 64-65).

⁶ Poudariti je treba, da se ta koncept osebne asistencije bistveno razlikuje od tistega, ki ga od leta 2002 za področje socialnega varstva načrtuje državna uprava brez vključitve uporabnikov.

LITERATURA

- C. DARWIN (2001), *Charles Darwin's Beagle Diary*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- A. DAVIS (1999), *Telling Tales*. University of Birmingham, Department of Social Policy and Social Work, 29. april 1999 (inavguralno predavanje, rokopis).
- S. FREUD (2001), *Nelagodje v kulturi*. Ljubljana: Gyrus.
- J. HABERMAS (1996), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- M. HARDT, A. NEGRI (2000), *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- L. M. HEALY (2001), *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- V. H. DOUWE, C. BELLEMAKERS (2002), Equal Citizenship for All: Disability Policies in the Netherlands: Empowerment of Marginals. *Disability and Society*, 2: 171–185.
- G. LANSDOWN (1998), Practice and Implementation: The Rights of disabled Children. *The International Journal of Children's Rights*, 6: 221–227.
- M. P. LARA (2002), Democracy and Cultural Rights: Is There a New Stage of Citizenship? *Constellations*, 2: 207–220.
- C. PATEMAN (1996), *Democratization and Citizenship in the 1990s: The Legacy of T. H. Marshall*. Institute for Social Research, University of Oslo, Department of Sociology (spominsko predavanje Vilhelm Aubert, rokopis).
- J. R. PETERSILIA (2001), Crime Victims With Developmental Disabilities: A Review Essay. *Criminal Justice and Behavior*, 6: 655–694.
- F. POWELL (2002), The Politics of Social Work in the Age of Globalization. International Conference of Schools of Social Work, Montpellier 15.–18. 7. 2002 (rokopis).
- L. SAYCE (2000), *From Patient to Citizen*. Hampshire: Palgrave.
- D. ZAVIRŠEK (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: /* Cf.
- D. ZAVIRŠEK, J. ZORN, P. VIDEMŠEK (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

no zdravje. To seveda velja tudi za druge ljudi. Številne raziskave kažejo, da med brezposelnimi najdemo znake, ki delno spominjajo na negativne simptome shizofrenije. To vage lahko sklepamo, da odsotnost plačanega dela povzroča ali vsaj pospešuje duševne motnje. Naprej lahko sklepamo, da nezaposelnost deluje toliko bolj razdiralno, kolikor bolj so izražene motnje. Treba je proučiti, da so pozitivni učinki povzročeni skoraj izključno s plačanim delom. Študije ameriških gospodinj, ki vsekakor niso brez dela, kažejo na izrazito močno samopodobo v primerjavi z ženskami, ki se zaposlijo tudi zunaj doma.

Drugi način sankcioniranja izključevanja uporabnikov z dela uveljavlja naša zakonodaja, po kateri sme upokojena oseba delati največ štiri ure na teden. Če dela več, je v neveljavi, da izgubi pokojnino. Uporabniki so tako soojeni s težko dilemo. Zavedajo se, da bi v današnjih razmerah

uporabkom, posmehovanja in podcenjevanja. Za nekaj mesecev po upokojitvi pa se pri večini pojavijo neugodni učinki, spetijo, nesposobnost, zapuštil prazen čas, občutki brezperspektivnosti, brezupa, nemirna in nepopravljiva, kot odgovor na to se pogosto zveča zloraba alkohola ali drugih substanc. Te značilnosti opazim ob vsakodnevnem druženju z uporabniki in lahko sledim opisanemu procesu, ki pelje do navadit. Tisti, ki živijo vsakrj, opustijo skoraj vsa skrb za svoje biološke potrebe in prenehajo opravljati še druga dela, ki so jih pogosti. Večina tistih, ki staršev nimajo ali pa ti nečinja skrbeti zanje, iz meseca v mesec vidno propadajo. Vedno bolj so zamerjeni, hipnotične navade upo- delo, prehrana je neredna, včasih so tolo zmedeni, ki jih delijo razne dobrodelne organizacije. Nevedko se pridruži tudi brezdomstvo. V začetku spijo pri prijateljih, potem pa v zapuščenih hišah in garažah. Dosegli so psihično, fizično, finančno in druž-

Tanja Lamovec

VPLIV IZKLJUČENOSTI Z DELA NA KVALITETO ŽIVLJENJA UPORABNIKOV PSIHIATRIJE

Izključevanje uporabnikov psihiatrije z dela je v Sloveniji sankcionirano na dva načina. Prvi je zgodnje in vsesplošno upokojevanje, ki je od osamosvojitve do danes zavzelo katastrofalen obseg. Ni mi uspelo dobiti uradnih statističnih podatkov, zato lahko ponudim le približno oceno, po kateri je bilo v prejšnjem sistemu redno zaposlenih dve tretjini uporabnikov, zdaj pa je le približno deset odstotkov. Ne samo, da se uporabniki upokojujejo bolj zgodaj, tudi postopek upokojevanja je zelo olajšan. Smo pač v obdobju divjega kapitalizma, ko so brezposelni tudi mnogi mladi in zdravi ljudje. Že Warner (1985) je prikazal premosorazmeren odnos med zaposlenostjo psihiatričnih uporabnikov in prosperiteto politične ekonomije. V obdobjih recesije so uporabniki prvi izključeni s trga delovne sile. Isti avtor tudi navaja raziskavo, ki je pokazala, da se pri zaposlenih uporabnikih krize ponavljajo bistveno manj pogosto. Delo torej pozitivno vpliva na njihovo duševno zdravje. To seveda velja tudi za druge ljudi. Številne raziskave kažejo, da med brezposelnimi najdemo znake, ki delno spominjajo na negativne simptome shizofrenije. Iz tega lahko sklepamo, da odsotnost plačanega dela povzroča ali vsaj pospešuje duševne motnje. Naprej lahko sklepamo, da nezaposlenost deluje toliko bolj razdiralno, kolikor bolj so izražene motnje. Treba je poudariti, da so pozitivni učinki povezani skoraj izključno s plačanim delom. Študije ameriških gospodinj, ki vsekakor niso brez dela, kažejo na izrazito nizko samopodobo v primerjavi z ženskami, ki so zaposlene tudi zunaj doma.

Drugi način sankcioniranja izključevanja uporabnikov z dela uveljavlja naša zakonodaja, po kateri sme upokojena oseba delati največ 8 ur na teden. Če dela več, je v nevarnosti, da izgubi pokojnino. Uporabniki so tako soočeni s težko dilemo. Zavedajo se, da bi v današnjih razmerah

težko zdržali pritiske, ki jih prinaša redno delo. Izrazito tekmovalna in storilnostna naravnost kot tudi bistveno zmanjšanje pravic delavcev jim zbujejo strah in občutke nemoči. Delodajalec lahko danes odpusti delavca, ne da bi moral za to podati kakršne koli razloge. Mnogi uporabniki se morajo zelo truditi, da ohranijo koncentracijo. Tudi vsiljive misli in glasovi, ki večkrat ostanejo tudi potem, ko je kriza mimo, zahtevajo veliko energije, če jih hočemo bolj ali manj obvladati. Pod časovnim pritiskom uporabniki večinoma ne morejo učinkovito delati, še manj tekmovati z zdravimi kolegi. Po drugi strani pa je dokazano in to potrjujejo tudi moje lastne izkušnje, da so lahko uporabniki zelo produktivni v okolju, ki upošteva njihove specifičnosti. Kakšno naj bo to okolje, bom prikazala na konkretnem primeru.

Upokojitvev uporabnikom najprej prinese olajšanje. Zagotovljena jim je vsaj minimalna socialna varnost, poleg tega pa so rešeni strahu pred neuspehom, posmehovanja in podcenjevanja. Že nekaj mesecev po upokojitvi pa se pri večini pojavijo neugodni učinki: apatija, nesposobnost, zapolniti prazen čas, občutki brezperspektivnosti, brezupa, nesmisla in nepotrebosti. Kot odgovor na to se pogosto zveča zloraba alkohola ali drugih substanc. Te značilnosti opažam ob vsakodnevnem druženju z uporabniki in lahko sledim opisanemu procesu, ki pelje le navzdol. Tisti, ki živijo s starši, opustijo skoraj vso skrb za svoje biološke potrebe in prenehajo opravljati še tista dela, ki so jih poprej. Večina tistih, ki staršev nimajo ali pa ti nočejo skrbeti zanje, iz meseca v mesec vidno propadajo. Vedno bolj so zanemarjeni, higienske navade upadajo, prehrana je neredna; včasih so to le sendviči, ki jih delijo razne dobrodelne organizacije. Neredko se pridruži tudi brezdomstvo. V začetku spijo pri prijatelju, potem pa v zapuščenih hišah in garažah. Dosegli so psihično, fizično, finančno in druž-

beno dno. Tedaj se zatečejo v duševno bolnišnico (ta je vsaj toliko socialna kot medicinska ustanova), ki jim daje pribežališče, kjer se malo uredijo. Dobivajo zastoj hrano, prenočišče, oprana oblačila, pa še del pokojnine, ki ne gre za cigarete in kavo, lahko prihranijo. Ko si opomorejo, se proces začne znova. S tem želim opozoriti, da je sindrom vrtečih se vrat bolj socialne kot medicinske narave in ga lahko odpravimo predvsem s socialnimi ukrepi. Pri tistih, ki živijo s starši, se dogaja drugačen, a prav tako destruktiven proces. Družina se navadno skoraj izključno posveti uporabniku in zanemari druge potrebe. Napetost narašča in nastopi trenutek, ko je potrebna hospitalizacija, če naj družina preživi. V času hospitalizacije si družina psihično opomore in proces se lahko začne znova. Podrobno o tej dinamiki govori literatura o izraženih emocijah (Leff, Vaughn 1985).

Zaradi razmeroma nizke pokojnine so uporabniki izključeni tudi iz vseh aktivnosti, ki v naši družbi veljajo za običajne: obiskovanje kina, kulturnih in športnih prireditev, diskov in celo nakupovanja, ki ljudem v potrošniški družbi zapolni marsikatero praznino v duši. Skratka, uporabniki so izključeni iz večine distrakcij, ki ostalim delajo življenje vsaj znosno. Tako uporabniki dosti časa porabijo za brezkončno in brezplodno tuhtanje, premlevanje svoje ujetosti v začarani krog.

Med načini preseganja dane situacije se najpogosteje pojavi misel o plačanem delu. Nekateri ostanejo pri razmišljanju, ker se bojijo kršiti zakonodajo. Drugi tvegajo in se zaposlijo pri kakšnem privatniku. Brez vsake pogodbe, seveda. Neredko se zgodi, da jih čez mesec odslovi brez plačila. Komu na svetu naj se pritožijo! Nekateri privatniki zahtevajo suženjsko delo. Pred kratkim mi je uporabnik povedal, da mu delodajalec ponuja težko fizično delo, 10 ur na dan, vključno s sobotami in nedeljami. Kolikšen bi bil zaslužek, si ni niti upal vprašati.

Kakšne psihološke funkcije opravlja plačano delo? Veliko jih je. Po eni strani pomaga strukturirati čas. Človek zjutraj vstane, se uredi in obleče, zapusti stanovanje in se odpravi na delovno mesto, kjer je pričakovano, opažen in čuti, da tja spada. Vse to so stvari, ki jih večina ljudi jemlje kot samoumevne. Ne vem, če veste, kako težko je vstati, če nimaš kam. Da o oblačenju in ostalem niti ne govorim ... Ni treba biti duševno bolan, da se ti to dogaja, tudi mnogi brezposelni se sprašujejo, čemu sploh vstati.

Delovni proces v najslabšem smislu predstavlja vsaj distrakcijo, ki zamenja premlevanje o lastni nesreči. Celo sam delovni proces pa navadno pomeni precej več kot to. Skoraj vsako delo, če ni ravno za tekočim trakom, je lahko ustvarjalno in dopušča vnašanje lastnih zamisli. Tako se lahko npr. odločiš, da narediš izdelek v celoti, ali pa se usmeriš na posamezne faze in šele na koncu sestaviš izdelke. Načinov, kako izdelek zapakirati, je prav tako precej. Zelo pomemben vidik, ki spremlja delo, so družabni stiki. Ob sodelovanju v delovnem procesu se medosebni odnosi razvijajo spontano in pogosto prerastejo v prijateljstva. Znano je, da ima mnogo uporabnikov probleme z druženjem, delo pa deluje kot nekakšen katalizator. Druženje ob delu je neproblematično ravno zato, ker ni v prvem planu. Socialna izolacija nekaterih uporabnikov po mojem mnenju ni toliko izraz pomanjkanja socialnih veččin kot pomanjkanje vsebin, o katerih bi govoril. Če nimaš dela, družine, partnerja, otrok, hobijev in nikamor ne greš, o čem boš pa govoril? Seveda, o zdravilih, ki jih jemlješ. Le kdo te bo dolgo poslušal?

Plačano delo je eden najpomembnejših virov samopotrditve. Izvira iz občutka, da smo zmožni dobro opraviti delo. Dokaz, da je delo dobro opravljeno, je, da ti je zanj nekdo pripravljen plačati. Dejstvo, da delam dobro, pomeni, da sem nekaj vreden. Pomeni tudi, da ni res, kar piše v odločbi o upokojitvi, namreč, da nisem sposoben za nobeno pridobitno delo. Znova lahko zaupam vase in sem nase celo ponosen. Pridobitno delo je seveda tisto delo, ki je plačano. Vse ostalo ne šteje v psihični ekonomiji.

Neplačano oziroma prostovoljno delo uporabniki množično odklanjajo. Izključeni iz družbe ga doživljajo kot navadno izkoriščanje. Ljudje, ki so potisnjeni na rob družbe, niso pripravljeni za to družbo zastoj delati. Prostovoljno delo si v psihološkem smislu lahko privoščijo le oseba, ki je finančno preskrbljena in osebno izpolnjena. Ljudje napačno razumejo znano trditev: »Ne bom zastoj delal, raje poležavam.« To ni lenoba, temveč bolj ali manj zavesten upor proti družbi, ki ga je izključila.

Oglejmo si sedaj še finančni vidik, ki je pri večini uporabnikov v ospredju zavedanja. Izboljšanje finančnega stanja do neke mere dvigne uporabnika z marginalnega položaja in ga približa situaciji, ki je značilna za večino ljudi. Zdaj si lahko privoščijo stvari in aktivnosti, ki so bile namenjene le drugim. Končno lahko poravna dolgove in se

izvleče iz kronične zadolženosti, ki je značilna za mnoge uporabnike. Slišala sem že več uporabnikov, ki so trdili, da na njihovo razpoloženje najbolj vpliva, če imajo jurja v žepu. Če bi psihiatri delili denar namesto tablet, bi v mnogih primerih dosegli še boljše rezultate pri stabilizaciji razpoloženja uporabnikov.

V psihiatričnih bolnišnicah že vrsto let poteka t. i. »delovna terapija« v različnih inačicah. Nekoč je vključevala vsaj nekaj proizvodnega dela, katerega izdelki so bili namenjeni prodaji. Čeprav uporabnik od tega ni dobil nič, so mnogi radi delali, ker so čutili, da je njihovo delo koristno. Danes pomeni »delovna terapija« razne oblike igračkaranja: z glino, lepljenkami, risbami itn. Osebe z umetniškimi nagnjenji pogosto izrazijo svojo ustvarjalnost, ostali pa se bolj ali manj dolgočasijo. Nekaj časa to početje deluje kot distrakcija, sčasoma pa postane nadležno, če že ne prava mora. Vedo namreč, da je njihov izdelek brez vsake vrednosti in ga bodo kmalu vrgli proč. Vedo, da od njih nihče ne pričakuje nič. Ne nasprotujem, da se to igračkranje nadaljuje, odločno pa sem proti, da se imenuje »delovna terapija«. Na ta način se ustvarja vtis, da obstaja nekaj, česar ni, hkrati pa si nihče ne prizadeva, da bi vpeljal pravo delovno terapijo, ker jo pač že imamo.

Po drugi strani pa imamo odlično »delovno rehabilitacijo«. Izvaja jo enota Saturnusa v sklopu bolnišnice Polje. Warner (1985) opredeljuje delovno rehabilitacijo kot prehodno fazo, ki ji sledi prehod na plačano delo. Značilno za delovno rehabilitacijo, ki poteka v Saturnusu, je, da delovna terapijka od delavcev nekaj pričakuje. Pričakuje namreč, da bodo delo, ki so ga sprejeli, dobro opravili. Avtomobilске luči, ki jih tam sestavljajo in pakirajo, so namenjene trgu in morajo biti brezhibne. Vse ostalo je prepuščeno posamezniku. Terapevtka nad delavci ne izvaja nobenega pritiska in ni nobenih norm. Nekdo morda zdrži pri delu pol ure, kdo drug pa sedem ur. Vsak si lahko kadar koli vzame odmor. Terapevtka in ostalo osebje so prijazni, razumevajoči in vedno pripravljeni pomagati. Taki so tudi odnosi med delavci, saj nihče z nikomer ne tekmuje. Največ, kar se lahko zgodi, je, da kdo drugemu zasede stol, a pripetljaj se vedno sporazumno uredi. Proces delovne rehabilitacije v Saturnusu predstavlja odličen zgled tovrstnega dela.

Problem je v tem, da naj bi bila delovna rehabilitacija začasen trening, ki naj bi mu avtomatično sledila možnost plačanega dela. Tako je v ZDA.

Tam gre uporabnik, ki to želi, skozi zaporedje faz rehabilitacije, na koncu pa mu ponudijo plačano delo. Pri nas še nismo ustvarili možnosti, da bi taki osebi omogočili plačano delo. V ZDA uporabnik ne dobi plačila, če se udeleži delovne rehabilitacije, pozneje pa mu je plačano delo zagotovljeno. Delo v Saturnusu je plačano, čeprav le simbolično. Najboljši delavci dobijo okoli 12.000 sit na mesec, kdor dela manj, pa dobi manj. Tudi ta simbolična nagrada zelo motivira delavce, tako iz finančnih kot psiholoških vidikov. Nekateri delavci ostanejo v Saturnusu tudi več kot deset let, čeprav so že zdavnaj delovno rehabilitirani.

Warner (1985) razlikuje med delno in popolno rehabilitacijo uporabnikov psihiatrije. Delna rehabilitacija pomeni, da je oseba sposobna skrbeti zase, a ne sodeluje v delovnem procesu. Popolna rehabilitacija kot najvišja stopnja pomeni, da oseba opravlja plačano delo. Pojma delne in popolne rehabilitacije ne izvirata iz medicinskega, temveč iz sociološkega modela. Tako delno kot popolno rehabilitirana oseba ima lahko ostanke psihičnih motenj, s katerimi se je naučila živeti in jih bolj ali manj uspešno obvladuje. Delitev se nanaša tako na fizično kot na psihično hendikepirane osebe. Zanimivo je, da Warnerju najvišja stopnja rehabilitacije ne pomeni popolne odsotnosti psihičnih motenj.

KAKO ZAGOTOVITI PLAČANO DELO ZA UPORABNIKE PSIHIATRIJE

V okviru skupnostne skrbi za uporabnike psihiatrije smo v zadnjih desetih letih naredili kar precej. Dobili smo stanovanjske skupine, klube, zagovorništvo, posvetovalnice in še kaj. Najmanj pa smo naredili ravno pri zagotavljanju plačanega dela. Bilo je sicer nekaj poskusov v tej smeri (Šent, Altra), ki pa so zaradi svoje idejne zasnove lahko zagotovili delo le peščici uporabnikov. Velika večina uporabnikov, ki si želijo plačanega dela, je ostala praznih rok. Problem plačanega dela se morda zdi težko rešljiv, a prepričana sem, da ni nerešljiv. Z začetek si oglejmo nekaj izkušenj iz tujine.

V petdesetih letih se je v ZDA zbrala skupina uporabnikov, ki so ustanovili posredovalnico za delo, namenjeno izključno uporabnikom. Poiskali so delodajalce, ki so potrebovali dodatno delovno silo, in podatke posredovali uporabnikom. S tem pa se je njihovo pravo delo šele začelo. Pogovorili

so se z vsakim delodajalcem posebej, mu predstavili specifične sposobnosti uporabnika in tudi njegove šibke točke. Na tej podlagi so se dogovorili za pogoje dela, ki so ustrezali obema. Vsakemu uporabniku so dodelili mentorja, ki je bil v začetku tudi sam uporabnik. Mentor je jamčil, da bo delo opravljeno. Če je delavec doživel krizo, ga je zamenjal kdo s čakalne liste, mentor pa ga je uvedel v delo. Vsake toliko se je zgodilo, da ni bilo nikogar, ki bi bil pripravljen vskočiti. V tem primeru je delo opravljal mentor, dokler se delavec ni vrnil. Mentor je spremljal delo svojega varovanca, posredoval v kočljivih situacijah in se po potrebi dogovarjal z delodajalcem. Mentorjevo vlogo bi najbolje opisali kot zagovorniško, čeprav je vsebovala še druge elemente. Ob tako poglobljenem, individualiziranem delu uspeh seveda ni izostal. Za skupino so izvedeli strokovnjaki in ponudili pomoč. Nastala je znamenita *Fountain House*, ki danes v svojih različnih inačicah posreduje delo tisočem uporabnikov v različnih deželah sveta.

Nekoliko drugače so problem plačanega dela reševali v Italiji. Uporabniki so skupaj s predstavniki fenomenološke psihiatrije ustanavljali kooperative, ki so zasedle še neizpolnjene tržne niše. V ta namen so izvedli obsežne in drage raziskave tržišča, tako da so bile kooperative večinoma uspešne. V Torinu so npr. ustanovili večje število uspešnih podjetij in servisov, ki so se ukvarjali s čiščenjem pisarn, urejanjem okolja, vzdrževanjem konj in pripravo domače hrane po nizkih cenah. Uporabnikom so se priključili tudi brezposelni delavci in tako so kooperative postale pomemben socialni fenomen. Tako kot za ZDA je bila tudi za Italijo značilna izredna angažiranost uporabnikov samih. Tolikšna angažiranost uporabnikov lahko traja le krajši čas. Če v obdobju vzpona ne dobijo ustrezne družbene pomoči, večina uporabniških projektov propade. A brez uporabniške pobude se ne bi zgodilo nič.

Če pogledamo dostopnost plačanega dela za uporabnike pri nas, lahko rečemo, da je minimalna. Razlogi so vsaj dvojni. Temeljna ovira je obstoječa zakonodaja, ki obsoja upokojene osebe na brezdelje. Pravica do dela je sicer zapisana v ustavi, vendar očitno za nekatere kategorije državljanov ne velja. To kontradiktorno in absurdno zakonodajo bi bilo treba nemudoma odpraviti. Celotna država bi imela nekaj od tega, saj bi lahko dopolnilno delo obdavčila, namesto da ga prepoveduje.

Drugi razlog je zastarela mentaliteta in organizacijska nesposobnost kadrov. Kadar koli sem v

teh krogih načela problem plačanega dela, sem navadno dobila odgovor, da so za to potrebne delavnice. Delavnice pa so drage. In celo če bi imeli delavnice, kje bi dobili delo? In če bi ga dobili, kdo bi izdelke prodajal? Itn. Ta zgodba o jari kači ima dva repa. Prvi so velike investicije, drugi pa ogromne podjetniške sposobnosti. Oseba, ki bi jih imela, ne bi hotela delati v socialni, saj bi drugje dobila milijonsko plačo.

Dokaj pogost odgovor so tudi integracijska podjetja. Uporabniki naj bi delali z drugimi, zato bi bilo zanje le malo mest, problemi pa so podobni kot pri prvem odgovoru. V večini razvitih držav obstajajo kvote, ki določajo, koliko invalidnih oseb naj zaposli delodajalec, če želi davčne olajšave. Če bi se tudi pri nas odločili za tak zakon, bi nena doma imeli sama integracijska podjetja. Ustanovitev podjetja je prevelik zalogaj za večino uporabniških služb, zato se zdi boljše prepustiti podjetništvu tistim, ki so za to usposobljeni.

Končno naj omenim še tretji razlog – da ni dovolj možnosti za plačano delo uporabnikov. Problem je v tem, da uporabniki pri nas niso dovolj angažirani. Temu pa se ni čuditi, saj neprestano poslušajo prej navedene odgovore. Osebo vidim vsaj dve alternativni. Prva je posredovalnica za delo po zgledu *Fountain House*. Taka dejavnost ne zahteva niti velikih investicij niti posebnega znanja, pač pa veliko predanega dela.

Druga alternativa je delo na domu, ki ga v oglaših kar mrgoli. Že res, da so mnogi od teh oglasov goljufija, a prav vsi niso. Treba je pač preveriti kredibilnost ponudnika. V naslednji fazi je treba zbrati jedrno skupino uporabnikov, ki so zmožni in pripravljeni delati. Tretja zelo pomembna stvar je, da se delo odvija v skupini, npr. 6 do 10 ljudi. Na ta način delavcem omogočimo druženje, zvišamo motivacijo in omogočimo, da se novi delavci učijo od bolj izkušenih. Četrty moment so prostori. Dela na domu so čista in ne zahtevajo posebej prirejenega prostora. Vse, kar potrebujemo, je nekaj miz in stolov. Take prostore lahko najdemo v večini društev, ki so namenjeni uporabnikom. Peti vidik je nagrajevanje. Vsak delavec se sam odloči, koliko in kdaj bo delal, plačan pa je po komadu. Seveda je nujno potrebno, da so vsi zainteresirani točno seznanjeni s tem, koliko lahko zaslužijo. To se mi zdi samoumevno, pa ni. Bila sem priča več poskusom, ko so zaposleni želeli motivirati uporabnike za delo. Prinesli so material, a niso vedeli niti, komu bodo izdelke prodali, še manj, koliko bo kdo zaslužil. Nekateri uporabniki

so pri delu vztrajali nekaj ur, drugi nekaj dni, potem pa ni bilo nikogar več. Idejni vodja tega podviga je sklepal, da uporabniki pač nočejo delati in da je zato vsak tovrsten poskus nesmiseln. Seveda to težko verjamem, saj v Saturnusu nekateri delajo več kot deset let za majhno plačo, a vedo, da jo bodo dobili. Kdor teh izkušenj nima, pa bo verjetno nasedel, saj se lahko na lastne oči prepriča, da uporabnikov ni blizu.

V zadnjem času se je zbrala skupina uporabnikov, od katerih nekateri že dolgo delajo v Satur-

nusu. Odločili smo se za eno od variant dela na domu, ki jo je neki uporabnik že preizkusil. Delo bo potekalo v prostorih društva Paradoks. Osnovna zamisel je v tem, da prenesemo izkušnje iz Saturnusa v novo okolje, na novo vrsto dela, ki bo normalno plačano.

Plačano delo uporabnika približa polnopravnemu državljanu, vsaj kar se tiče kvalitete življenja. Na ta način uporabnik vsaj delno prevlada izključenost in iz uporabnika postane delavec.

UŽADJE

KONTEKST IN METODOLOGIJA

Leta 2001 smo se skupaj z Centrom za socialno delo povezali v vrednotenje in projektu Strategija zavoda za postopno metodo za delovanje CSD v letni nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005. Glavna naloga pri tem je bila izdelati koncept, ki naj bi vsebinsko opisal in nato opisal nalogo, ki jih morajo socialne delavke in delavci na centri opraviti v zvezi z javnimi problemi, ki jih vsebujejo. Če namreč opisati je naloga (več kot en) je bilo veliko dela, medtem ko je bilo opredeljevanje, kako naj bi nalogo opravljali v smislu socialnega dela, že podvig. Opisati nalogo kot metodo socialnega dela smo se lotili na dva načina. Najprej tako, da bi uporabno povezali metodo socialnega dela, potem pa jih opisali. Tako bi po prvi strani izpolnili metode iz specialnih načel, po drugi pa, ravno nasprotno, na podlagi primerov optimalnega socialnega dela in dobrih praks induktivno prišli do vzorcev, ki sestavljajo metode in njihovo spretnosti socialnega dela.

Da bi prišli do ustrezne začetne sisteme metod socialnega dela, smo pregledali domače (Mason, Rapoš, Telnšek, Dragoš) in tuje (npr. Zastrow 1976, Compton, Gallaway 1984) literaturonije in klasifikacije, ki so med seboj niso zelo razlikovale (Milošević Arnold, Poltrak 2003). Te smo poskušali povezati v celoto, ob tem pa smo se ustavili, kajti raznolikost ni bila toliko v vsebini kot v načinih strukturiranja in grupiranja različnih spretnosti in njihovih hierarhih in hierarhih metod.

LITERATURA

- LEFF, J., VAUGHN, C. (1985), *Expressed emotion in families: Its significance for mental illness*. London: The Guilford Press.
- WARNER, R. (1985), *Recovery from schizophrenia: Psychiatry and political economy*. London: Routledge and Keagan.

Vito Flaker

TEMELJNE IN NUJNE SPRETNOSTI SOCIALNEGA DELA

OZADJE

KONTEKST IN METODOLOGIJA

Leta 2001 nas je Skupnost centrov za socialno delo povabila k sodelovanju na projektu *Strategija razvoja in postavitev modela za delovanje CSD v luči nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005*.¹ Glavna naloga pri tem je bila izdelati katalog, ki naj bi najprej popisal in nato opisal naloge, ki jih morajo socialne delavke in delavci na centri opraviti v zvezi z javnimi pooblastili, ki jih centri imajo. Že samo popisati te naloge (več kot 80) je bilo veliko delo, medtem ko je bilo opisovanje, kako naj bi naloge opravljali v smislu socialnega dela, že podvig. Opisati naloge kot metodo socialnega dela smo se lotili na dva načina. Najprej tako, da bi uvodoma povzeli metode socialnega dela, potem pa jih opisali. Tako bi po eni strani izpeljali metode iz splošnih načel, po drugi pa, ravno narobe, na podlagi primerov optimalnega socialnega dela in dobre prakse induktivno prišli do vzorcev, ki sestavljajo osnovne in nujne spretnosti socialnega dela.

Da bi prišli do ustrezne začetne sinteze metod socialnega dela, smo pregledali domače (Mesec, Rapoša Tajnšek, Dragoš) in tuje (npr. Zastrow 1996, Compton, Gallaway 1984) taksonomije in klasifikacije, ki se med seboj niso zelo razlikovale (Milošević Arnold, Poštrak 2003). Te smo poskušali povezati v celoto, ob tem pa smo se ustavili, kajti raznolikost ni bila toliko v vsebini kot v načinih strukturiranja in grupiranja različnih spretnosti in njihovih hierarhij in hierarhij med spretnostmi, metodami, »vlogami« in teorijami. Izhod smo našli v »brainstromingu«, kaj socialne delavke in delavci delajo in čemu vse pravimo socialno delo. Spisek, ki smo ga dobili, je bil precej obširen. Bil pa je tudi precej raznorodni in deloma neskladen,

saj so se nekatere postavke ponavljale na različnih koncih. Hkrati pa smo s tem dobili precej celotno podobo socialnega dela. Poimenovali smo jo *Zemljevid socialnega dela*, saj gre za kartografski poskus očitovanja, kaj vse socialno delo vsebuje in obsega.

Drugi korak je bil, da smo iz tega obsežnega spiska izvlekli presek tega, kar je skupno socialnemu delu v vseh situacijah in kar je nujno, da kdo postane socialni delavec ali delavka. Če namreč socialne delavke in delavci, ki delajo v prostovoljnem sektorju, potrebujejo drugačne spretnosti kot tisti v javnem, ali če tisti, ki se ukvarjajo bolj s terapevtskim delom, potrebujejo drugačne spretnosti kot tisti, ki se ukvarjajo bolj z upravnimi in pravnimi vprašanji, oziroma tisti, ki delajo v namestitvenih strukturah, drugačne kot tisti, ki delajo bolj na terenu, kaj je potem njihov skupni teren in kaj so spretnosti, ki jih pričakujemo v vseh okolišjih? *Kaj je najmanjši, nujni niz spretnosti socialnega dela, da je kdo socialni delavec ali delavka?*

Do tega spiska smo prišli deloma prišli s procesom eliminacije in iskanjem presečišč, deloma pa na razmeroma intuitiven, gestaltističen način. Z rezultatom, ki bi lahko bil drugačen, ne pa zelo različen, smo bili zadovoljni. Če ga primerjamo z drugimi spiski te sorte, ugotovljamo, da jim je podoben (npr. Zeira, Rosen 2000). Je skladen z izročilom socialnega dela, kolikor pa je drugačen, odstopa v načinu, kako je sestavljen, in v tem, kako smo ga komentirali. Ta prispevek temelji na tem delu našega prispevka ustvarjanju kataloga in tudi priročnika, ki smo ga izdali.

Druga pot, ki smo ji sledili, je bila, da podamo opise posamičnih nalog. Te naloge, opisane v katalogu, ravno zdaj preverjamo na terenu. Hkrati smo videli, da se posamezni postopki ponavljajo in smo na induktiven način prišli do tipičnih postopkov – od preprostih (npr. vabila, obiski na

domu, delovanje v javnih prostorih itn.) do štirih bolj kompleksnih celot postopkov: vzpostavljanje stika in ustvarjanje delovnega odnosa, raziskovanje življenjskega sveta in načrtovanje dostopa do sredstev, analize tveganja in analize in krepitev moči (gl. Flaker 2003: 35–74).

Zastavki različnih akterjev za ustvarjanje kataloga so bili različni. Ministrstvo je hotelo izboljšati kvaliteto storitev, Skupnost centrov je hotela, tudi deloma z menadžerske plati, po eni strani pokazati, da so te naloge kompleksnega značaja in da opravljanje javnih pooblastil na centrih ni zgolj delo po upravnem postopku, ampak resnično socialno delo, s svojo lastno logiko in metodo. Ta je gesta afirmiranja socialnega dela proti drugim strokam, kot da bi morali pokazati, da je tisto, kar se dela na centrih za socialno delo, socialno delo in da javnih pooblastil na centrih ne moremo izvajati drugače kot na način socialnega dela. S tem se socialno delo po eni strani postavlja proti upravni, legalistični definiciji, po drugi pa tudi terapevtsko-svetovalni opciji, ki je v socialnem delu tudi vedno prisotna in ki naj bi socialno delo ločila od (upravno-pravnega) konteksta in ga konstituirala kot akontekstualno terapijo. Skratka, gre za to, da socialno delo ne pomeni zgolj slediti pravilom, ampak tudi za to, da se jasno izrazi, kaj je socialno delo. Zato pričujoče besedilo zveni programsko.

TEORETSKO OZADJE

Lahko tudi rečemo, da je bil pravnji čas za ustvarjanje sintez te vrste, saj nas je sem pripeljalo dosedanje delo. Pot, ki smo jo prehodili, se da videti nizu raziskovalnega dela v socialnem delu, ki ga je mogoče razdeliti na razmeroma jasna obdobja, ko smo se ukvarjali z razmeroma jasno zajemjenimi tematskimi sklopi. V letih od 1969 do 1985 smo se posvečali predvsem razvijanju temeljnih pojmov, metod in metodologij², od leta 1985 do 1999 razvijanju inovacij in področij ter vzpostavljanje pluralnega sistema socialnega varstva³, od leta 1992 do 1999 tudi artikuliranju posameznih novih področij socialnega dela⁴, po letu 2000 pa zlasti razvijanju sistemov in sintezi znanstvenih in strokovnih temeljev socialnega dela⁵. Krožna trajektorija, ki smo jo naredili od temeljev v razvoju postopkov, specialnosti, področij do dvostopenjske reflektivne sinteze, je povsem razumljiva in je logično, da smo v obdobju, ko zmoremo in

tudi moramo narediti sintezo.

Teoretska izročila, ki so nam rabila na tej poti, so bila sistemsko, radikalno, psihoanalitično, pozneje feministično socialno delo in druga, v zadnjih obdobjih tudi konstruktivizem in kritična dekonstrukcija moderne družbe (Milošević Arnold, Postrak 2003). Avtorja, ki ju v slovenskem prostoru v zvezi z metodami socialnega dela najpogosteje citiramo, sta po nekakšnem naključju David Brandon in Peter Lüssi⁶, predstavnika radikalnega in sistemskega pristopa. Pričujoči prispevek temelji na obeh, morda malo bolj na prvem, poleg tega pa na izročilu kritike moderne družbe.

Protistrokovnjaška drža izhaja v veliki meri iz del Ivana Iliča (1975; 1977; 1980; 1985), poleg tega pa temelji zlasti na Freirevih pojmih dialoga in socialnega dela kot kritične prakse (Freire 1972a; 1972b; 1974; Flaker 1982; 1988; Stritih 1995). Pomemben vir navdiha za dekonstrukcijo prakse socialnega dela in tega, kar počnejo socialni delavci, sta tudi Foucault in Goffman⁷. Oba bolj na posreden način, saj v svojih besedilih⁸ nimata nič opraviti z vprašanji metode socialnega dela, vsaj ne na način, kako jo izvajati, kako početi stvari, ampak samo, kako to, kar počnemo, razumeti. Vseeno pa imajo registri, ki sta jih razvila, velik pomen za socialno delo in socialno delo, v svoji plemeniti varianti ima veliko goffmanovskih in foucauldijanskih kvalitet, vendar z nujno subverzivnostjo, ki je socialnemu delu lastna, se pravi, z obratom, ki ne sprašuje, kako razumeti, ampak kako kaj početi, narediti.

Foucaultjevi in Goffmanovi teoretski dekonstrukciji je sledila namreč tudi dejanska »dekonstrukcija« velikega števila totalnih ustanov. Kot je poudarila Shula Ramon, je socialno delo v tem podvigu igralo veliko vlogo in je pomembna veda in stroka v postinstitucionalni fazi (Ramon 2003). Velik pomen debate o vrednotah v socialnem delu lahko pripišemo prav temu, da sta deinstitutionalizacija in premik v skupnost ustvarila praznino glede strokovnega ravnanja pri delu z ljudmi. Institucionalni sistem je namreč ustvaril dvotirno etiko, ki je na deklarativni ravni prisegala na splošno filantropijo in nevtralne vrednote znanstvenega ravnanja (Castel 1976), dejansko pa je bila radikalno mizantropična in je vzdrževala kategoriziranje ljudi glede na njihovo družbeno in ekonomsko vrednost (Flaker 1996; 1998). To logiko je uveljavila tudi onstran zidov ustanov, v »normalizirajoči družbi« (Foucault 1978; Castel 1981; Rose 1989). Gibanje normalizacije oz. prevrednotenja druž-

benih vlog (npr. Wolfensberger 1983; 1985; Towell 1988; O'Brien, Tyne 1981; Brandon 1993; Brown, Smith 1992), so deloma to logiko presegli in vzpostavili kot vrednoto vsakdanje in navadno življenje. Pri tem so pogosto prezrli vprašanje, kako vzpostaviti alternativo »normalnemu«, ki ga je proizvedla ravno institucionalna epoha (Flaker 1993). Če je res, da socialno delo, kot pravi Jordan (1990), deluje v vmesnem prostoru, med institucijo in »kultom osebnosti« (Goffman 1971), med pravičnostjo in varstvom, med zagovorništvom in svetovanjem, na »nikogaršnji zemlji«, ki naj bi si jo prilastili ljudje sami, mora biti socialno delo venomer kritično (in tudi polemično) do starega institucionalnega sistema in aktivno bežati iz njegovih krempljev, odločno izjaviti, za kaj mu gre, in izumljati, če parafraziramo Jordana (1987; 1990), izjemne načine, kako biti navaden, hkrati pa tudi to storiti na način, ki bo ušel modernemu transcendentizmu, tako da bo venomer ustvarjal lokalne sinteze, ki bodo temeljile na tem, kar je imanentno konkretnim situacijam, s katerimi se ukvarja.

Tako debata o socialnem delu in postmoderni (npr. Pease, Fook 1999), ne glede na to, kako dekonstruktivistična hoče biti, zgreši bistvo, namreč, da socialno delo⁹ ni v prvi vrsti diskurz, temveč dejansko urejanje stvari in dejanja. Kot velikokrat zremo od uporabnikov in uporabnic, konstrukcija vrednot (kriterijev za ravnanje) na temelju izjav ni verodostojna in ji ne zaupajo. Šele ko stvari naredimo in ustvarimo, se lahko pogovarjamo zares. Socialno delo je torej disciplina, ki temelji na pragmatiki in ne gramatiki (Deleuze, Guattari 1980; 1988), ni kraljevska veda, ki ureja stvari odzgoraj, temveč empirična, tehnična veda, ki temelji na etnografiji tega, kar ljudje delajo in kar je mogoče storiti (tako postane tudi etnometodološka v praktičnem pomenu besede). Ne glede na to, kako pomembno je nadaljevati s kritično analizo diskurzov in biti kritičen do prejetega znanja, ne smemo pozabiti na te prednosti, ki so lastne prav socialnemu delu.

Socialno delo je po svojem nastanku (lahko rečemo: iznajdbi) kot stroke, ki je na znanstvenih temeljih nadomestila filantropske in religiozne osnove solidarnosti izven zidov ustanov, epistemološki prelom skrbstvenih poklicev (kot tudi prelom v smislu strokovnih dispozitivov). V tem smislu ima socialno delo epistemološke in prakseološke možnosti, ki so onstran proizvodnje znanja večine modernih strok, in lahko zato veliko ponudi postmodernim epistemologijam, saj je sámo v svoji

zasnovi njihov predhodnik – proto-postmoderna disciplina. Veliko metodologij in metod, ki jih je socialno delo uporabljalo že dolgo časa, na primer akcijsko raziskovanje, kvalitativne metode, skupnostne akcije, mediacija, so bolj uveljavljene discipline, npr. medicina in pravo, v zadnjem desetletju dejansko vzele za svoje, da bi lahko razrešile tako metodična kot konceptualna vprašanja, ki jih ne morejo razrešiti s svojim klasičnim repertoarjem (npr. epidemija HIV, uživanje drog, slaba prehrana, socialna in družinska varnost). Ne glede na to, kako zamerljivo lahko gledamo na zdravnike in pravnike, ki ponosno predstavljajo svoje »nove izume«, moramo biti zadovoljni. Ne samo zato, ker se te metode uveljavljajo širše, temveč tudi zato, ker smo dejansko minorna znanost in stroka (Deleuze, Guattari 1980; 1988; 1975) in je to prednost v smislu epistemologije in prakseologije.

Tako si v tem prispevku torej prizadevamo biti pragmatični in programski. Saj je ob tem, ko trdimo, da je socialno delo bolj o ravnanju, delovanju, in ne toliko o govoru in pisanju, paradoksnost govoriti, kako naj počnemo stvari. Iz tega paradoksa vsaj deloma izhaja tudi način in ton nadaljnega besedila, ki si prizadeva za nič več kot podati okvir za dejavnost – diagram socialnega dela. Pri tem zaradi narave in omejenosti besedila nismo mogli uporabiti tehnike, ki bi jo lahko, namreč navajanje primerov ali celo izmišljenih, a resničnih situacij socialnega dela, v katerih bi lahko raziskovali realne možnosti za delo (kot npr. Jordan 1990). Izbrali smo kratki, aforistični stil, ki prihrani prostor, hkrati pa opozori na temeljna protislovja in pasti in sproži, upajmo, analitično in kritično razmišljanje o vprašanih metode socialnega dela. Aforizmi so lahko kašipoti na naši poti, saj metoda izvirno pomeni *pot do cilja*.

Metode socialnega dela so sestavljene iz teoretskih znanj¹⁰, konkretnih spretnosti, metodologij dela, hkrati so utemeljene v vrednotah socialnega dela, konkretno pa določene s kontekstom in nalogo, ki jo opravlja socialni delavec.

Pri tem:

vrednote in etika teorije	intonirajo, orientirajo in usmerjajo	
spretnosti	informirajo in razlagajo	
metodična načela	usposobijo	
	organizirajo postopke v logične in smiselne celote	metode socialnega dela
kontekst in naloga	dajeta organizacijski okvir in neposredno oblikovanje	

VREDNOTE

Vrednote, ki jih moramo nujno upoštevati v socialnem delu, so: spoštovati in ceniti razlike in različnost, samoodločanje, prosta izbira, vpliv na svoje življenje, biti (aktivno) proti diskriminaciji, ne stigmatizirati, pravica do (socialne) varnosti.

Temeljne vrednote socialnega dela lahko združimo v dva temeljna snopa (Jordan 1990; Clark 1999; Urbanc 2001; Milošević Arnold, Postrak 2003). Eden govori o enkratnosti posameznika, njegovi svobodi, samodeterminaciji, pravicah in svoboščinah. Je utemeljen v kantovski moralni filozofiji in sodobnem pojmovanju posameznika. Drugi govori o socialni pravičnosti, o preseganju krivic, ki se dogajajo ljudem, o dolžnosti pomagati v stiski, o solidarnosti. Temelji na socialnih filozofijah 19. stoletja in različnih pojmovanjih družbe in pravičnosti.

Imperativa skrbi in samodeterminacije si v načelu kot abstraktna pojma nasprotujeta. Oseba, ki je vitalno ogrožena, noče sprejeti pomoči. Ali naj opustim pomoč, ki ji jo moram dati? Ali pa naj ne upoštevam volje te osebe? Pravo in medicina sta instituciji, ki utelešata vsaka svoj princip. Pravo lahko imamo za temelj svobode v meščanski družbi, poudarja načelo samodeterminacije, medicina pa načelo skrbi. Ti dve stroki skupaj odgovora na to protislovje še dolgo ne bosta našli. V moderni družbi ima sicer primat načelo samodetermi-

nacije, izjem, ki potrjujejo to pravilo, pa je še vedno veliko. Izjeme so še zlasti tisti, ki smo jim status polnopravnega državljana – pogodbenega posameznika – povsem ali deloma postavili pod vprašaj. Takih je med uporabniki socialnega dela veliko.

Socialno delo kot veda, ki je usmerjena v ravnanje in deluje v konkretnem svetu ljudi, mora to protislovje vedno znova presegati in ga tudi preseže. Z upoštevanjem obeh načel lahko to naredi konkretno in z dialogom. Spoštovati človeka kot posameznika s prosto voljo in hkrati ne opustiti pomoči je mogoče le, ko gre za konkretne zadeve in ko človeka dosledno in vztrajno spoštujemo. Tudi v postopkih, kjer osebi v imenu njene lastne ogroženosti (ali tudi ogroženosti koga drugega) odvzamemo ali okrnimo moč odločanja (kot npr. pri odvzemu opravilne sposobnosti in vzpostavitvi skrbništva, s pridržanjem v ustanovi, pri odvzemu otroka itn.), ohranimo dialog z njegovim dejanskim sebe (Flaker 2003: 35–39; 1996). V takih situacijah socialno delo ni le instrument učinkovite pomoči oziroma manj bolečega omejevanja posameznika, temveč je predvsem orodje njegove emancipacije, zagotovilo, da bo njegov dejanski glas slišen, čeprav mu je bila virtualna moč besede odvzeta. Socialno delo kot veda o konkretnem ravnanju ima potencial (ki ga imajo bolj abstraktne vede in stroke, ki se ukvarjajo z načelnim ravnanjem v izhodišču manj), da to protislovje v konkretnem in z dialogom preseže. Dialog¹¹ je v tem smislu temeljno orodje socialnega dela.

usmeritev	ohranjanje	spreminjanje
objektivno	popravljalci (psihodinamske, vedenjske, funkcionalistične in sistemske)	spreminjevalci (radikalno socialno delo, marksizem, gibanja za pravice in strukturne spremembe)
subjektivno	osmišljevalci (interpretativne, interakcionistične, humanistične, usmerjene v stranko)	budilci (ozaveščanje, Freire, feministično socialno delo, manjšinsko delo)

TEORIJE

Teorij in šol socialnega dela je veliko. Ko smo skicirali zemljevid socialnega dela, smo jih našteali čez 25, in če bi jih še bolj členili, bi jih lahko še več. Howe (1987) jih je glede na naravnost v spreminjanje ali ohranjanje družbenih razmer ali v objektivno ali subjektivno stvarnost razvrstil, kakor kaže spodnja tabela na prejšnji strani.

Med temi teoretskimi usmeritvami je še pred dvajsetimi leti tekla ostra polemika in borba za prevlado. Posamezni položaji so bili med seboj nezdržljivi in izključujoči. Kdor je na primer zastopal psihoanalitični položaj, se ni mogel strinjati z vedenjskim, beseda tistega, ki je veljal za funkcionalista, ni štela nič med marksisti itn. Postmoderni eklekticizem¹² je na te delitve vsaj deloma pozabil oziroma jim ne posveča veliko pozornosti. Posamezni položaji so postali pomembni glede na moment, v katerem se socialni delavec znajde v določenem postopku, v določeni organizaciji, z določeno nalogo. To je še toliko bolj izrazito v socialnem delu, kjer teoretska vprašanja niso toliko usmerjena v razlago družbenih fenomenov kot v praktično delovanje. *Ne sprašujemo se toliko, zakaj je tako ali kako si lahko kaj pojasnimo, temveč kaj naj storimo, kako stroj deluje.*

Pragmatična uporaba teorije je še toliko bolj izrazita na področju metodike. Nekateri avtorji (npr. Bion 2001) celo pravijo, da lahko v neposrednem stiku z uporabnikom teorija samo moti in da je teoretiziranje smiselno pred dejanskim srečanjem z uporabnikom ali po njem. Teorija v neposrednem delu rabi informiranje, razvijanje občutljivosti, oblikovanje hipotez, po drugi strani pa vrednotenje naših dejanj, preverjanje hipotez, razlaganje in razumevanje tega, kar smo storili.

Širša teoretska podlaga socialnega dela je torej mavrica zelo različnih in raznorodnih teorij socialnega dela in tudi drugih znanosti in strok. Kaj iz tega zelo prostranega nabora izberemo, je odvisno od naloge, ki jo opravljamo, in od institucionalnega in organizacijskega konteksta, kjer delujemo, in tudi od osebnih preferenc in stila. Vseeno bi lahko trdili, da v socialnem delu potrebujemo nekatera nujna teoretična znanja.

Predvsem je nujno poznati¹³ teorije socialnega dela in teorije pomoči, ki obravnavajo vprašanja moči in nemoči – pomoči, ki se ukvarjajo z neformalno pomočjo med ljudmi in s formalnimi izvodi pomoči. Treba je kritično poznati dispozitive po-

moči, kot jih določajo kulturni obrazci, institucionalne ureditve in politična in ideološka pooblastila. Predvsem je za socialno delo pomemben odnos med nadzorom in pomočjo in s tem v zvezi tudi, kakšna pooblastila in mandate v socialnem delu dobimo po eni strani od naročnikov in po drugi strani od uporabnikov socialnega dela. Pomembno je poznati teorije, ki govorijo o vzpostavljanju delovnega odnosa, poznati je treba slojevitost strategij pomoči in ravnanja na različnih ravneh sodelovanja (orientacija, reševanje problemov, obravnavanje problemov, celostna podpora). Poznati je treba posamezne funkcije (ali vloge) socialnega dela (posredništvo, zagovorništvo, ukrepanje, pogajanje, družbeni aktivizem, svetovanje ...) in načine omogočanja vključevanja v družbena dogajanja in razvijanja pobud in sistemov.

Poleg poznavanja etike in vrednot socialnega dela in osnovnih procesov in matric pomoči so za dobro prakso socialnega dela potrebna teoretska znanja drugih ved. Socialna delavka ali delavec naj bi imel znanja o delovanju družbe (o osnovnih teoretskih dognanjih o družbeni dinamiki, o procesih marginalizacije in diskriminacije, o vsakdanjem življenju, o družbenih konfliktih), znanja o dinamiki medosebnih procesov in doživljanja (socialna psihologija, simbolični interakcionizem, socializacija, učenje, osebni konflikti, psihologija družine, stres), pravna in upravna znanja, znanja o organizaciji države (poznavanje družinske, delovne, kazenske zakonodaje, socialne varnosti in procesnega prava), in poznavanje delovanja pravnega sistema (postopkov, mehanizmov, informacij o pravicah, ureditvah in dolžnostih) in osnovnih konceptov, prijemov in jezika sorodnih, pomožnih in mejnih strok (pedagogike, medicine, prava, sociologije itn.).

KONTEKST SOCIALNEGA DELA – PODROČJA DELA IN SEKTORJI

Socialno delo je umeščeno v različne sisteme in sektorje. Ne opravljajo ga le v sicer še vedno prevladujočem javnem sektorju, temveč tudi v organizacijah prostovoljnega in zasebnega sektorja. Socialni delavci in delavke delujejo v socialnih službah (centri za socialno delo, socialni zavodi, zavodi za zaposlovanje), v šolstvu (osnovne, srednje šole, šole s prilagojenim programom, vzgojne ustanove, varstveno delovni centri, vrtci), v zdravstvu (psihiatriji, pediatriji, onkologiji itn.), v pravo-

sodnih organih (sodišča, zapor), v policiji, v upravi, industriji. V teh organizacijah opravljajo zelo različne naloge in vloge. To določa tudi njihove metode. V nekaterih primerih bo vloga socialnega dela bolj pokroviteljska (npr. v stanovanjski skupini), v drugih bolj zagovorniška. V nekaterih okoljih bodo od socialnih delavk in delavcev bolj pričakovali svetovanje, v drugih bolj posredovanje v konfliktih, v tretjih pa bolj to, da uporabnikom priskrbijo sredstva (stanovanje, službo, denar) za boljše preživetje.

V prostovoljnem sektorju bodo socialne delavke in delavci po navadi (a ne nujno) imeli priložnosti za večjo inovativnost in fleksibilnost. Bolj se bodo lahko specializirali za specifične naloge, vloge in metode. Po drugi strani pa je bistvena vloga socialnega dela v javnem sektorju, da zagotovi pristop do storitev vsem uporabnikom. To terja, da je socialno delo, še zlasti v javnem sektorju, služba povsem in docela nizkega praga. Javni sektor se mora ukvarjati z vsemi uporabniki ne glede na njihovo težavnost in zahtevnost. To pomeni, da so morda v svojih vlogah in nalogah bolj omejeni, hkrati pa da si morajo izmisliti široko paleto ravnanj in so zatorej nujno bolj ustvarjalni.

V različnih okoljih, kjer so socialni delavci zaposleni, pričakujejo tako delodajalci kot javnost in uporabniki od njih zelo različna ravnanja in dejanja. Socialni delavci se zelo pogosto srečujejo s protislovnimi mandati, zlasti pa morajo poleg pooblastil, ki jim jih daje ustanova ali organizacija, ki omogoča njihovo delo, vedno znova pridobiti tudi konkretno pooblastilo, naročilo od uporabnika samega. Ta bistveno definira, kaj se bo delalo in kako. Ker je lahko mandatov več, pogosto protislovnih, jih je treba jasno oblikovati, venomer potrjevati ali spreminjati, v ključnih momentih pa preverjati.

Jordan (1987) pravi, da je socialno delo stroka, ki deluje izven trdnih institucionalnih prostorov. Medtem ko ima pravo sodišče, medicina kliniko, pedagogika šolo, torej prostore, ki avtomatično usmerjajo in narekujejo odnose in izmenjave med ljudmi, ki se tam nahajajo, ko mora obiskovalec avtomatično prevzeti jezik in odnose, ki vladajo v instituciji, socialno dela takega posebnega prostora nima; deluje med ljudmi, uporablja njihovo govorico in logiko, ki je podobna vsakdanji. V tem smislu je prostorsko difuzno in nujno reflektivno.

Socialno delo torej ni stroka, ki bi imela vnaprej kodirane metode, temveč jih prilaga konkretni situaciji in jih glede na situacijo vedno znova

vzpostavlja. Socialno delo je stroka, ki deluje v nepredvidenih in nepredvidljivih situacijah, kjer sta potrebna inovacija in ustvarjalno reševanje razmer. Jordan (1987) pravi, da je škoda plačevati socialne delavce tam, kjer so postopki natančno predvideni.

Metode socialnega dela določajo tudi skupine uporabnikov, s katerimi ima socialno delo opraviti (otroci, mladi, stari, brezdomci, nezaposleni, zaposleni, reveži, povratniki iz zaporov, uporabniki psihiatričnih služb, ljudje, ki imajo težave, povezane z uživanjem prepovedanih drog ali alkohola, ki so gibalno ovirani, z nalepko duševno prizadetih, z družinami in njihovimi problemi, priseljenci, Romi, zlorabljene in trpinčene ženske, vodje delovnih skupin, migranti, azilanti, begunci, kronični bolniki in drugi). Vendar pa, ko takole preštujemo, delamo ravno to, proti čemer se socialno delo bori, namreč pripisujemo ljudem lastnosti, ki so lastne kategoriji ljudi – se pravi, jih stigmatiziramo. Bolj produktiven način razmišljanja je, da situacije socialnega dela razvrstimo glede na situacije, ki sprožijo stisko, npr. ljudje, ki se znajdejo v kompleksnih problematičnih situacijah, krize (finančne, psihične, eksistenčne in eksistencialne, abstinenčne, življenjski dogodki, identitete), ljudje, ki potrebujejo organizirano in kontinuirano skrb, pomoč, podporo, odpusti iz institucij, težave s stanovanjem in bivanjem, pomanjkljive socialne mreže, težave v stikih z ljudmi, stiske v zvezi s samostojnostjo in pripadnostjo, ljudje, ki se znajdejo v novih okoljih, konflikti z okoljem (šola, družino, delovno mesto), stigmatizacija in diskriminacija, pomanjkanje ustreznih družbenih vlog ali težave pri vstopanju vanje.

Spretnosti socialnega dela se torej oblikujejo po eni strani glede na to, kako je določena situacija definirana in strukturirana, po drugi strani pa glede na specifičnost situacije. Organiziranje odpusta ima na primer podobne značilnosti ne glede na to, ali gre za odpust iz doma ostarelih, vzgojnega zavoda, bolnišnice itn., pri tem pa moramo upoštevati posebnosti življenjskih obdobj (mladost, starost), stisk (duševne, vedenjske, telesne) itn.

SPRETNOSTI

Spretnosti so tehnična osnova socialnega dela. Ravno spretnosti usposobijo za socialno delo. Spretnosti socialnega dela so zelo različne in

raznorodne: so spretnosti pogovarjanja, poslušanja, so tudi psihoterapevtske spretnosti, so spretnosti ocenjevanja, dela v skupini in skupinskega dela, interaktivnega dela, kulturnega dela, načrtovanja, izvajanja načrtov, upravljanja s tveganjem, odpravljanja in zmanjševanja škode, zagovarjanja, krepitve moči, organiziranja storitev, delovanja v namestitvenih strukturah, organiziranja življenja, delovanja v skupnosti, na ulici in med ljudmi, organiziranja aktivnosti in akcij, so spretnosti dokumentiranja, pisanja, poročanja, so spretnosti znanstvenega, evalvacijskega in osebnega praktičnega raziskovanja prakse, so spretnosti vodenja, pridobivanja sredstev (za delovanje organizacij, za posamezne projekte in za posamezne uporabnike), so spretnosti poučevanja in objavljanja ter promocije svojega dela, opozarjanja na krivice uporabnikov itn.¹⁴ Lahko bi jih našteali še več in jih bolj razčlenili. Širina socialnega dela in nuja delovanja v nestrukturiranem prostoru narekuje, da je teh spretnosti veliko in da so razmeroma manj doktrinarno določene kot morda v kakšni drugi stroki. Saj mora socialno delo glede na kontekst in nalogo vedno znova zagotavljati, da ostanejo odprte različne alternative, in razvijati rešitve – kar je tudi spretnost socialnega dela. Hkrati mora prilagoditi svoj repertoar konkretni situaciji. Morda je znati ravnati v nepredvidljivi situaciji ravno ena od najpomembnejših spretnosti socialnega dela.

Preozko kodiranje spretnosti v socialnem delu lahko vodi k fetišizaciji določenih spretnosti ali pa spretnosti nasploh. David Brandon je nekoč dejal: »Angleški socialni delavci in delavke so natrenirani, v detajle imajo razdelane postopke in jih tudi praktično obvladajo, na primer, kako spraviti nasilnega uporabnika v bolnišnico, vendar pa se ne vprašajo, ali je to sploh smiselno.«

Ob tako številnih in raznovrstnih spretnostih je iluzorno pričakovati, da bodo socialne delavke in delavci izvrstno usposobljeni v vseh teh spretnostih. Povsem razumljivo je, da se nekateri bolj usposobijo v tehnikah svetovanja, drugi bolj v tehnikah zagovorništva, tretji bolj v organizacijskih spretnostih, nekateri pa spet v spretnostih zagotavljanja storitev. To je odvisno od osebnih slogov in preferenc, organizacijskega okvirja socialnega dela, politike in vrednostne usmeritve posameznika in njegove organizacije, predvsem pa potreb uporabnikov in nalog, ki iz njih izhajajo. Vseeno lahko trdimo, da obstaja presek spretnosti, ki so nujne za socialno delo, ki zagotavljajo minimum, potreben za to, da lahko kdo poleg vrednot, teo-

retskega znanja, pooblastila in poslanstva, ki mu ga je dodelila njegova organizacija, in stika z neposrednimi uporabniki reče, da je socialni delavec ali delavka. Te bomo našteali in na kratko opisali v nadaljevanju.

POGOVARJANJE

Pogovori in besede imajo gotovo pooblaščen položaj v socialnem delu, nekateri celo pravijo, da so temelj socialnega dela. Čeprav ima pogovor v ideologiji socialnega dela dominanten položaj, pa bi lahko o tem razpravljali. Na tem mestu naj opozorimo, da so dejanja in stvari vsaj toliko pomembni kot besede in da je v socialnem delu povezava med besedami in stvarmi in dejanji še toliko bolj pomembna in operativna. Besede brez dejanj so v socialnem delu toliko bolj »prazno besedičenje«, še bolj pomembno pa je, da besede ne zamenjajo stvari, da pogovor (svetovanje, terapija) ni »zdravilo« za materialno pomanjkanje, da družinska terapija ni posledica nezmožnosti, da se eden izmed zakoncev preseli v drugo stanovanje, da svetovalni razgovori mladoletnem prestopniku ne postanejo še ena kazen za njegovo revščino ipd.

Nujne spretnosti pogovarjanja so: vodenje pogovora, poslušanje (aktivno, empatično), raziskovanje, reflektiranje in problematiziranje, razvijanje novosti (novih interpretacij), sklepanje dogovorov, ustvarjanje rešitev in konkretnih dejanj.

Vodenje pogovora v socialnem delu paradokсно največkrat pomeni, da omogočimo uporabniku, da vodi pogovor, se pravi, da pogovoru bolj sledimo in soustvarjamo, kot pa da bi ga vodili. Vodenje pogovora pogosto pomeni ukvarjati se s kartografijo pogovora, vedeti, kje v pogovoru se nahajamo, kdaj je treba pogovor povzeti, kdaj se s sogovornikom soočiti, kdaj klepetati ali kdaj priti do sklepov (Čačinovič Vogrinčič, Šugman 2000; Flaker 2001).

Poslušanje je spretnost in disciplina. Ali slišimo tisto, kar hočemo slišati, ali tisto, kar nam sogovornik hoče povedati? Aktivno poslušanje dostikrat paradokсно pomeni, da se zadržimo oziroma da se izognemo svojim mislim.

Empatijo lahko negujemo z vživljanjem v telesne položaje in dihanje sogovornika, lovljenjem intonacije sogovornika (lovimo zvoke, besedne zveze, izbiro besed, narečne posebnosti itn.), vživimo se v določeno ali življenjsko situacijo sogovornika. Postanemo naš sogovornik.

Pogovor je v socialnem delu raziskovalen proces. Smo raziskovalci pokrajini, kaŹipotov, znamenj, ki nam jih sogovornik pokaŹe. Postavljamo delovne hipoteze in jih induktivno preverjamo. ZamiŹljamo si hipotetične situacije in spodbujamo domiŹljijo (Sheppard, Newstead, Caccavo, Ryan 2000).

Refleksija ni samo preprosta povratna informacija, je zrenje povezav, celot in delov. Problematiziranje ni usmerjenost v probleme. Œe zlasti ne v problematiziranje oseb, njihovih lastnosti in dejanj. Taka problematizacija je lahko kontraproduktivna. Socialno delo tudi ni reŹevanje rebusov, kriŹank, matematičnih ali Źahovskih problemov. Je Źivljenje z drugimi. Problematizacija v socialnem delu (Freire 1972) je preoblikovanje samoumevnosti konkretnega Źivljenja v predmet naŹega razgovora, dialoga, je vzpostavljane kritične zavesti in pripravljenosti delovanja. Predmet problematiziranja je najpogosteje prav samoumevnost, ki je ne opazimo, manj problemi, ki bodo v oči.

Veliko pogovorov v socialnem delu je naravnanih v akcijo, v ravnanja, ki bodo izboljšala Źivljenje sogovornikov. Zato pričaujemo, da na koncu pogovarjanja pridemo do sklepov in odgovorov na vpraŹanje: »Kaj storiti?« Ali so sklepi prenagljeni? Včasih je bolje, da jih prespimo, včasih pa, da delujemo hitro in učinkovito.

POGAJANJE

Tema pogovorov v socialnem delu so praviloma pogajanja o osebni, druŹinski, skupnostni blaginji (Jordan 1887; 1990). Socialne delavke in delavci so aktivna priča pogajanjem med ljudmi, med ljudmi in predstavniki organizacij in drŹave. Vloge in pooblastila socialnih delavcev, s katerimi vstopajo v pogajanja, so različna. Lahko so bolj zagovorniŹke narave, lahko bolj razsodniŹke, lahko se bolj usmerjajo v posredovanje med pogajalci, olajŹevanje sporazumevanja, lahko pa zastopajo javno dobro ali celo interes drŹave. Pri pogajanju so potrebne vztrajnost, pristranskost, asertivnost, spretnosti reŹevanja konfliktov, retorične spretnosti.

Pri pogajanju je treba znati oblikovati argumente, staliŹa, izraziti interese. Prepričati sogovornike. Biti vztrajen, a ne kategoričen. Iskati sinteze, ki bodo v interesu uporabnika, pa ne nujno na račun drugih, a hkrati tudi biti pripravljen na kompromise.

Biti pristranski. Izogibati se vlogi razsodnika, nadomestiti jo z vlogo facilitatorja, tistega, ki omogoči pogajanja in dogovor prisotnih. Načelo vsestranske pristranskosti (Lüssi 1990) je uporabno tudi, ko nastopamo kot zagovorniki enega samega udeleŹenca v pogajanjih, saj lahko vidimo, kaj hočejo drugi. Načelo pravdanja in zagovarjanja pravic lahko uporabimo tudi, ko nismo zagovorniki samo enega udeleŹenca situacije. Konfliktov ni spodbujati, a tudi ne od njih beŹati.

OMOGOČANJE DOSTOPA DO SREDSTEV

To so spretnosti, ki jih uporabniki pogosto najbolj pričaujemo pri socialnih delavcih in delavkah (npr. Flaker 2002b). Dobiti sluŹbo, stanovanje, denar za preŹivetje so tudi pričaovanja, ki jih socialni delavci in delavke pogosto ne izpolnijo. Največkrat zaradi strukturnih vzrokov, pomanjkanja ustreznih in učinkovitih instrumentov, večkrat pa tudi zaradi pomanjkanja informacij in inventivnosti. So tudi druge stvari in storitve, ki sodijo v ta register in nimajo značaja materialnega izboljšanja kvalitete Źivljenja. Priskrbeti druŹbo, izobrazbo, nego, mir ipd., morda celo ljubezen.

Minimalne spretnosti za omogočanje dostopa do sredstev so: informacije o resursih, asertivnost, delovanje v mreŹah, komunikativnost, ustvarjalnost, odprtost in povezovalnost.

Socialni delavci se pogosto preveč oklepajo formalnih resursov, včasih pa tudi preveč vztrajno iščejo resurse v uporabnikovih mreŹah. Pomembna vloga socialnega dela je posrednik (*broker*) do resursov, informacij, sredstev, storitev. Niti ni toliko pomembno, ali socialna delavka ali delavec te informacije ima, temveč da ve, kako do njih priti. Uporabniki socialnega dela pogosto Źivijo v mreŹah, ki so revne in kjer je pomanjkanje pravilo in ne izjema. V takih razmerah je ekonomska posledica, da so nekatere stvari draŹje kot na običajnih trŹiŹiŹih (stanovanje na Rakovi JelŹi je pogosto draŹje kot v centru mesta). Pomanjkanje zviŹa cene.

ZAPISOVANJE IN POROČANJE

O svojih pogovorih, ugotovitvah, opaŹanjih, omogočanju dostopa do sredstev in pogajanjih, kot tudi o tem, kaj se dogaja v teh procesih, so socialne

delavke in delavci praviloma dolžni poročati. V to jih sili institucionalna nuja, saj so za svoje delo odgovorni naročniku, pa tudi uporabniku. Včasih je ta nuja tudi etična – da sporočimo o krivicah javnosti ali pa tistemu, ki je ima družbeno moč spreminjanja položaja posameznikov, skupin ali kategorij prebivalstva. Včasih pa je ta nuja povsem estetska – izraziti nelagodje, veselje, jezo ali ljubezen. Zapisovanje in pripovedovanje zgodb, ki jih slišimo ali doživimo, njihova konstrukcija na podlagi opaženega so nujni del socialnega dela. Zato so potrebne vsaj naslednje spretnosti: osnovne spretnosti opisovanja ljudi, situacij in dogodkov, izdelava zapisnikov, zaznamkov, poročil, ocen, profilov, načrtov, projektov, pisanje operacionalnih načrtov.

Pri pisanju se je v socialnem delu bolje izogibati poudarkom na značaju osebe, tragični usodi, psihološkem označevanju. Velja dobro opisati življenjske okoliščine, biti pri tem izrazito opisen, izogibati se moraliziranju, iskanju pomenov, poudariti razlage akterjev in pogled neobremenjenega opazovalca (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002).

Bolje novele kot pa romani. Saj je junak romana tragičen, tudi če je konec srečen, v noveli pa nas vedno nekaj na koncu presenetiti.

ORGANIZACIJSKE SPRETNOSTI

Socialni delavci delujejo v organizacijah in timih, organizirajo storitve in tudi dajejo podporo ljudem, ki se trudijo (re)organizirati svoje življenje, da bo boljše. Ena od kvalitet socialnega delavca ali delavke je, da je organizator ali organizatorka. Nujne organizacijske spretnosti, ki jih morajo imeti, so: vodenje in sodelovanje v timih, načrtovanje (projektov, dela), skupinska dinamika, organizacija in vrednotenje strokovne pomoči, povezovanje, koordiniranje.

Večina socialnega dela poteka tako ali drugače v timih in v skupinah ljudi. Timsko delo, kakor ga je razvilo socialno delo, temelji na enakopravnem sodelovanju vseh članov, na razvoju tima, na fleksibilni delitvi dela in na prednosti, ki jo imajo zanj naloge pred vlogami (Payne 1982; Tilbury 1992; Flaker 1997; Stritih 2002). V interdisciplinarnih timih je delo socialnih delavcev in delavk zelo pomembno zaradi interdisciplinarne usmerjenosti socialnega dela, zlasti pa zaradi zmožnosti povezovanja strokovnega jezika z vsakdanjim jezikom. Socialne delavke in delavci delujejo pogosto kot

prevajalci med kontekstom strokovne obravnave in vsakdanjim kontekstom uporabnika. Tudi ko niso vodje, pogosto zaradi svojih značilnosti v timu delujejo usklajevalno.

Načrtovanje je bistvena organizacijska spretnost socialnega dela, da lahko ukrepa proaktivno in ne ostane jetnik svojih reakcij na stiske ljudi. Dialektika med ustvarjanjem vizije, praktično utopijo in med konkretnimi prvimi koraki, s katerimi naj bi jo dosegli, nam omogoča, da vemo, kam gremo, hkrati pa tudi praktično operativnost – da vemo, kako tja kreniti. Socialno delo ne fetišizira niti ciljev niti postopkov.

Vsak poseg socialnega delavca, ki je več od naključne izmenjave in dajanja informacij, je na svoj način projekt. Ne samo, da ga moramo z uporabnikom ali uporabnico načrtovati, temveč je treba zagotoviti tudi njegovo izvedbo, organizirati zadeve, da se bodo zgodile, in izvedeno ovrednotiti.

Posebna organizacijska spretnost, ki je pri tem potrebna, je povezovanje in navezovanje na obstoječa sredstva, dogodke, vire pomoči v domačem in institucionalnem okolju – povezovanje ljudi, dogodkov, stvari in struktur.

SPRETNOSTI PROFESIONALNE DISCIPLINE

Spretnosti profesionalne discipline v socialnem delu lahko delimo na tiste, ki so splošne za večino strokovnjakov, in na tiste, ki so posebej značilne za socialno delo. Med osnovne klasične spretnosti strokovne discipline, ki jih potrebuje socialni delavec ali delavka, lahko štejemo: točnost, spoštljivost, dostopnost, zanesljivost (upoštevanje dogovorov), varovanje podatkov, poklicna molčečnost, jasno sprejemanje odgovornosti.

Točnost, spoštljivost, dostopnost in zanesljivost niso vrline, ki jih nujno pričakujemo od uporabnikov, prej narobe, velik del uporabnikov jih nima. To ne odvezuje socialnega delavca od upoštevanja teh imperativov. Ne moremo preprosto reči: »Zadnjič me je pustil čakati več kot pol ure, zdaj pa naj počaka.« Tega ne počnemo zaradi zgleда, temveč iz spoštovanja in spoštljivosti do uporabnikov.

V pogojih timskega dela in povezovanja različnih služb, napotitev, poročil itn. je praktično nemogoče varovati podatke in ohranjati poklicno molčečnost. Pa vendar moramo ti načeli upoštevati dosledno in brez odstopanja. Brez tega ne

moremo računati na zaupljivost uporabnikov. Eden izmed trikov, ki ga lahko uporabimo, je, da poročila dosledno dajemo v avtorizacijo in cenzuro uporabnikom. Nič ne gre od nas brez odobritve uporabnika (ali vsaj, če res ne gre drugače, ne brez njegove oziroma njene vednosti). Če moramo o naših uporabnikih govoriti, ko niso prisotni in nam tega niso posebej odobrili in se nismo o tem natančno zmenili, npr. v nenadejani seji, ko moramo zagovarjati njihove interese, moramo strogo pri sebi preveriti, ali bi človek, ki nam je zaupal, kaj takega o sebi povedal. Socialni delavci nismo opravljalci!

Na podlagi vrednot in načel socialnega dela moramo nujno upoštevati še etična pravila, ki so značilna posebej za socialno delo: ustvarjanje enakopravnega, partnerskega odnosa in sodelovanje z uporabniki in uporabnicami, zavezanost dobrobiti uporabnikov, refleksivnost in kritičnost, poznavanje lastnih vrednot, predsodkov, sposobnosti in meja, jasnost in pogajanje o mandatu, ne dvomiti v besede sogovornikov, nenehen dialog med doktrino in izkušnjami ter soočanje konceptov in prakse, jasno sporočanje lastnih stisk.

Pri tem se lahko sprašujemo, ali bi zase ali za svoje otroke in najljubše prijatelje pristali na rešitve, kot jih bo deležen naš uporabnik. Pogosto se nam zdi, da mora biti uporabnik hvaležen za kaj takega, na kar sami nikakor ne bi pristali.

Svoje delo vedno znova preverjamo, se vračamo k izhodiščem in popravljamo – bodisi postopke bodisi začetne usmeritve.

Besede, ki nam jih izrečejo uporabniki, v prvi vrsti pomenijo tisto, kar veljajo nasploh. Usoda večine uporabnikov socialnega dela je, da strokovnjaki v njihove besede in njih same dvomijo. Iskanje skritih pomenov je pogosto izogibanje očitnemu.

SPRETNOSTI IZOGIBANJA PASTEM STROKOVNJAŠTVA

Vloga strokovnjaka nas lahko obsede, moč, ki jo dobimo očara, strokovna vedenja lahko postanejo rutina. Ob vsem, kar nam vloga strokovnjaka prinese dobrega, v tem obstajajo tudi pasti, ki uporabnikom zagrenijo življenje. Nekatere od teh so: pigmalionski kompleks, sindrom pomaganja (pohlep pomagati), žargon, mystificiranje stroke, stigmatizacija uporabnikov, samoumevnost ureditev, zvesti stiske, procese, situacije in dejanja na posa-

meznikov bistveno značilnost, redukcionizem, kategoriziranje in univerzalizem, zloraba moči, izogibanje odgovornosti, strokovne koalicije, ki večajo nemoč ljudi, ki storitve uporabljajo.

Pigmalionovskemu kompleksu se lahko izognemo tako, da si izbijemo iz glave, da smo osrednja oseba v življenju naših uporabnikov; smo le ena od številnih, ki jih naključno sreča. Noben uporabnik ne bo uresničil naših načrtov zanj, in če smo še tako dobri strokovnjaki, naše metode ne bodo nikoli tako dobre, da bi lahko ustvarile človeka (prej narobe, na koncu se vse obrne proti nam – socialno delo je Sizifov delo in scanje proti vetru). »Celo« uporabniki so ljudje in strokovnjaki smo le ljudje, oboji imamo čustva, ki jih, če se še tako trudimo, ne bomo izgubili.

Pomoč najbolj zanesljivo pomaga tistemu, ki pomaga. Če bi se zdajle na mojih vratih pojavil kdo, ki bi mi hotel pomagati, bi se ga ustrašil. Ne toliko njega kot njegovih namenov: »Pot v pekel je tlakovana z dobrimi nameni.«

Strokovno izražanje ne pomeni, da uporabljamo drugim nerazumljive besede, temveč da fenomene natančno opišemo, logično razčlenimo in pojme med seboj ustvarjalno povežemo. Dostikrat strokovnjaška latovščina zamegli pojme in stvari bolj jasno opišemo z navadnim, ljudskim jezikom. Kompleksnost ni v učenih besedah, temveč v izdelani misli.

Izhodišče strokovnega dela je, da je strokovnjak pameten in da ve več kot laik. Za začetek je to v redu, problem je, če strokovnjak pri tem vztraja. Šele ko se izkaže za neumnega, se lahko socialno delo začne. Šele takrat mu lahko uporabnik resnično pove, kaj misli, hoče in kaj lahko skupaj storita. *Tudi za neumnost je potrebna spretnost.*

Že to, da je bil človek na centru za socialno delo, zmanjša njegovo verodostojnost.

Kritična naivnost: da človek reče, da je cesar nag, so potrebni pogum, naivnost in kritični pogled.

HUMOR

Humor morda ni nujna sestavina socialnega dela, saj ne moremo pričakovati od socialnih delavcev, da se ob tragičnih usodah svojih uporabnikov smejejo. Je pa gotovo zaželena, saj omogoča distanco, ustvarjalnost, miselne obrate, netragično problematizacijo in veselo učenje na napakah (svojih in drugih).

Najboljši socialni delavci so bili Pika Nogavička, Švejk, McMurphy (iz Leta nad kukavičjim gnezdom) in Medved Pu.

**KOMENTAR –
UTRINKI IZ DISKUSIJ,
USPOSABLJANJE IN EVALUACIJE**

POGOVARJANJE

Vtis je, da je to spretnost, ki jo socialne delavke in delavci najbolj in najbolj obvladajo. Socialne delavke in delavci znajo voditi pogovor, se v sogovornika živeti, ga aktivno poslušati. Morda so manj usposobljeni, naravnani in občutljivi za razvijanje novih interpretacij, še zlasti pa je velikokrat tako, da ne znajo skleniti pogovora in ga preoblikovati v dejanja, rešitve, dogovore, kar naj bi bila posebna značilnost pogovorov v socialnem delu. Neki uporabnik socialnega dela je nekoč dejal: »Ko prideš na center, te lepo sprejmejo in se s tabo pogovarjajo. Ko si sesut, je to zelo dobro, dobiš občutek veljave in varnosti, potem pa to počasi postane tako, kot bi se zaletaval v vato. Nič se ne zgodi in nič konkretnega ukrene« (Cik, Benedežič 2003).

POGAJANJE

Od spretnosti, za katere smo menili, da so nujne v sklopu pogovarjanja, lahko ugotovimo, da socialne delavke in delavci gotovo imajo in negujejo vztrajnost, manjkajo pa zlasti metodično utemeljene in razvite spretnosti reševanja konfliktov. V delavnicah za katalog smo ugotavljali, da se socialni delavci pogosto ne znajdejo v konfliktih, se zapletejo v njihovo logiko in jih ne uspejo razrešiti.

**OMOGOČANJE DOSTOPA
DO SREDSTEV**

Vaje in diskusija na seminarji so pokazale, je ta sklop spretnosti pri socialnih delavkah in delavci razmeroma razvit, vendar pa ne reflektiran in tudi ne negovan kot posebne spretnosti. Informacije o resursih so bolj ko ne naključne, socialne delavke in delavci so precej občutljivi na mreže in vprašanja socialnega kapitala, ki ga premorejo, tudi če imajo posluš za ustvarjalne rešitve, ustvarjanje

novih povezav in podobno, to napravijo le mimogrede in pogosto manj sistematično, kot bi si želeli.

ZAPISOVANJE IN POROČANJE

Literarne spretnosti nimajo vse socialne delavke in delavci razvite enako. Velik del jih ima sposobnost preciznega opisovanja, oko za pomembne detajle in se znajo izogniti neposrednim in izrazitim vrednostnim sodbam. Večinoma so tudi izurjeni v pisanju različnih dokumentov, ki jih je treba izdelati v procesih socialnega dela, še zlasti na centrih za socialno delo. Hkrati pa lahko ugotovimo, da je kljub občutljivosti za socialne okoliščine in situacije jezik zapisovanja večinoma oblikovan na podlagi dveh tradicij – upravno-uradniške in medicinske. Treba je oblikovati zadevo na način upravnega postopka in jo tudi podkrepiti z diagnozo, ki je podlaga postopku. Tako ne samo, da je jezik zapisovanja velikokrat uporabnici ali uporabniku nerazumljiv (še bolj pa nezanimiv), temveč ga tudi diskvalificira. Ugotavljali smo, da lahko socialni delavci s takim načinom pisanja in posledično poročanja drugim strokovnjakom in ustanovam izničijo tisto, kar sicer spretno naredijo v procesih pogovarjanja in pogajanja (vzpostavijo enakopraven odnos, tako da se uporabnica ali uporabnik čuti enakopraven sogovornik in cenjen človek), saj prikažejo uporabnika kot nekoga, ki ga utemeljujejo njegove napake, karakterne hibe in podobno. Ugotovili smo tudi, da to ni stvar samo načina opisovanja in izbire ustreznih besed in besednih zvez temveč tudi kompozicije sestavka. Če namreč, na primer, damo na začetek poročila diagnozo naše sogovornice ali sogovornika, bo to intoniralo branje vsega besedila o človeku, s katerim je nekaj v temelju narobe, pa čeprav smo hoteli le sporočiti, na čem temelji naše srečanje. Seveda moramo v svojih zapisih, še zlasti če v njih zahtevamo, prosimo ali predlagamo, opisati primanjkljaj, ki ga posameznik ali posameznica doživlja. Ni pa treba tega storiti na način, ki ga v oči bralca razvrednoti. Zato je smiselno navesti prednosti osebe in njen trud, da bi izboljšala situacijo, preden navedemo, kaj bi še potrebovala, da bi si ji to posrečilo.

Za razvijanje spretnosti zapisovanja in poročanja bomo morali še veliko storiti, tako v stilu in načinu pisanja, kot tudi v institucionalnih okvirih dokumentiranja in poročanja. Pri prvem nam lahko pomagajo izkušnje in znanje iz literature, pa

tudi obrtne spretnosti novinarjev, ki lahko hitro in nesuhoparno napišejo stvari, ki jih ljudje potem z zanimanjem berejo. Za drugo pa je potrebna samozavest, da tudi drugim strokovnjakom in ustanovam, ki se ukvarjajo z uporabnicami in uporabniki socialnega dela, pride prav, če o njih zvedo na drugačen, bolj človeški, vrednoten način.

ORGANIZACIJSKE SPRETNOSTI

Od organizacijskih spretnosti smo se pri pripravi usposabljanj najbolj posvetili timskemu delu (deloma zaradi oženja zelo širokega snopa, deloma zaradi pomembnosti spretnosti). Izkazalo se je, da je timsko delo priznani del repertoarja, vendar pa opravlja predvsem suportivno funkcijo, se pravi, podpira strokovne delavce in ni toliko v funkciji dela z uporabnikom. Se pravi, da je na timskih sestankih manj kolegialnega preverjanja odločitev, kar omogoča tudi nastanek slepih peg pri odločanju, hkrati pa se odgovornost za odločitev prenese s posameznika na skupino.

SPRETNOSTI PROFESIONALNE DISCIPLINE

Spretnosti strokovne discipline niso bile posebna tema v seriji usposabljanj, pač pa je redno nanoslo na posamezne vidike teh spretnosti. Glede *spoštljivosti* lahko ugotovimo, da na centrih verjetno manj pogosto pride do nespoštljivega odnosa kot na primer v zavodih, saj je okolje bolj civilno in so srečanja manj pogosta, tako da ne pride do domačnosti, kjer bi lahko strokovni delavci na centrih začeli neustrezno naslavljanje in oblikovati zaničljiv odnos (npr. starosti neustrezno poimenovanje, slabšalni vzdevki, poseganje v telesno sfero ipd.). Večji problem ponekod predstavlja čakanje in preobremenjenost delavcev, ki daje vtis, da so uporabniki stranke, ki jim delavci centrov posvečajo premalo pozornosti. *Dostopnost* je morda ponekod manjša zaradi prostorskih ureditev, ki so posledica bodisi varnostnih in higienskih predpisov bodisi politike posameznega centra (zaklepanje vrat, telefonska dostopnost). Ravno tu se vidi, da so spretnosti povezane s povsem stvarnimi ureditvami in tehničnimi pripomočki. *Jasno sprejemanje odgovornosti* in *držanje dogovorov* je včasih nedosledno, predvsem pa se zgodi, da je dogovorov premalo, da socialne delavke in

delavci zavzamejo premalo aktivno držo in se izognejo dogovorom ali, še vse pre pogosto, delujejo mimo dogovorov. *Varovanje podatkov in poklicna molčečnost* sta bili temi, ki smo se jih lotili pogosto. Prav nova zakonodaja in navzkrižje med zakonom o upravnem postopku in varovanju podatkov spodbujata to diskusijo, pa tudi vse več uporabnikov bi rado imelo dostop do svojih podatkov. Ta navzkrižja in protislovja, v katerih se nekateri socialni delavci in delavke ne znajdejo, nam govorijo o tem, da je to *spretnost* v ozkem pomenu besede, saj je treba s podatki ravnati spretno, ustvarjati načine, ki bodo hkrati omogočali varovanje in uporabnikovo cenzuro, hkrati pa ne bodo blokirali sodelovanja v timih in delovanja v nje-govo ali njeno dobro.

Posebno pozornost smo namenili jasnosti in pogajanju o mandatu, saj je to ena od osrednjih, vendar zanemarjenih tem. Predvsem dvojnost mandata, ki ga moramo pridobiti, če ga še nimamo, se je izkazala za zelo pomembno. Socialne delavke in delavci precej pogosto pozabijo, da jim morda ni jasen javni mandat, naročilo, ki ga dobijo, ali pa narobe, da ne vedo, kaj bi v tej situaciji rad uporabnik ali uporabnica.

HUMOR

Humor kot spretnost socialnega dela se je v besedilo prikradel kot opazka, opomba, kot sestavina socialnega dela, ki je precej pomembna, a je zaradi resnosti strokovnega in znanstvenega pristopa težko zahtevamo kot del repertoarja neke stroke. Sčasoma se je izkazalo, da je bržkone tudi nujna sestavina in spretnost. Ko smo pripravljali uvodni modul, sta sodelavki na podlagi svojega dela (Bohinc 2003; Osredkar 2003) pripravili precej tehtno delavnico. Gre namreč za to, da je paradoks že tako sestavni del nekaterih terapevtskih tehnik in je v raziskovanju sebe in spreminjanju svojega sveta pomemben moment. Hkrati pa je v socialnem delu večina situacij takih, ki so na meji med komičnim in tragičnim, in tudi veliko, ki so izrazito komične. Vprašanje je, katere in kako lahko preoblikujemo v komične.

Komična artikulacija situacij je v duhu tega, za kar si prizadevamo v socialnem delu, še zlasti pa v tem besedilu. Predvsem je humor način dramatisacije, izstopa iz dramske, tragične vloge, način, kako ne biti v njej vkopan, videti svojo situacijo z vedrejši strani (tudi če gre za črni humor),

je način, kako dojeti situacijo kot celoto, vključno z njenimi paradoksi, in iti naprej, se lotiti življenja in ga živeti. Lahko si zamislimo tudi tako artikulacijo Ojdipove drame. Ojdip zve, da je Jokasta njegova mati: »Pri vseh ženskah sem moral naleteti ravno na mamo!« (In odide po opravkih.)

HIERARHIJA SPRETNOSTI?

So katere spretnosti, ki smo jih našli, bolj ali manj pomembne v socialnem delu? Večina praktikov in študentov socialnega dela reče na prvo žogo, da je pogovor najpomembnejša spretnost socialnega dela. Ko jih soočimo s tem, da uporabniki bolj pričakujejo, da jim bodo socialne delavke in delavci omogočili dostop do sredstev, se strinjajo tudi s tem. Na vprašanje, zakaj se po tem socialnim delavkam in delavcem zdi pogovor toliko bolj pomemben, je neka skupina študentov odgovorila, da je to zaradi tega, ker se največ in najbolj sistematično od vseh spretnosti učimo prav te. Mislim, da je v tem preblisku veliko resnice. Nekateri avtorji, ko govorijo o spretnostih socialnega dela, ne govorijo o ničemer drugem kot o različnih spretnostih pogovarjanja in vodenja pogovorov. Kot da se mimo pogovora (kakor v psihoterapiji) ne dogaja nič. Narobe, v socialnem delu je pogovor praviloma usmerjen k dogovorom, dejanjem, dogodkom, ali pa iz tega izhaja. Zato bi lahko rekli, da je ključnega pomena v socialnem delu spretnost omogočanja dostopa do sredstev, pri čemer je osnovno orodje pogovor.

Jordan (1990) naredi sintezo in kot pglavitno spretnost socialnega dela kot stroke medprostora postavi pogajanje, ki je hkrati spretnost pogovarjanja in omogočanja dostopa do sredstev. Ni pogovor kar tako, ampak pogovor o tem, kako izboljšati življenjsko situacijo. Je tudi pogovor med različnimi akterji.

Spretnosti zapisovanja in poročanja in organizacijske spretnosti ne kotirajo na vrhu hierarhije spretnosti socialnega dela. So pomožne spretnosti, a se brez njih ne da udeležati ostali treh sklopov. So nujni pogoj socialnega dela. Zapisovanje je tisti del socialnega dela, ki objektivira procese – kar se je zgodilo med nama, je zapisano in tako postane dostopno najinemu, pa tudi bolj ali manj javnemu pogledu in poročanju. Je vpisovanje v družbeno. Podobno velja tudi za organizacijske spretnosti, le da tu ne gre za vpisovanje, temveč za vključevanje drugih, za spretnosti, ki omogo-

čajo dostop do sredstev, ta pa omogočajo, da se kaj zgodi. Pomeni udeležanje tega, kar je bilo predmet ali posledica pogovorov in pogajanj.

Tako lahko sklenemo, da so različni sklopi spretnosti komplementarni in da krožno dopolnjujejo drug drugega, da so spretnosti pogovarjanja osnovno orodje socialnega dela, spretnosti omogočanja dostopa do sredstev ključnega pomena za socialno delo, ki obarvajo vse druge spretnosti, da so spretnosti pogajanja specifična razlika metod socialnega dela ter da so spretnosti pisanja in organizacijske spretnosti nujni pogoj in način objektivacije socialnega dela prek vpisovanja in vključevanja v družbeno.

Strokovne spretnosti in humor ne sodijo v ta krog, temveč sestavljajo strokovni in človeški okvir socialnega dela. To so spretnosti, ki okvirjajo dejavnosti in jih oblikujejo v dialektiki med strokovnostjo in človeškostjo, jim dajejo posebno noto socialnega dela, saj so vse te spretnosti tudi povsem življenjske spretnosti, a jih bomo v drugih situacijah uporabljali manj disciplinirano, manj usmerjeno, zlasti pa ne na način socialnega dela.

METODIČNA NAČELA ALI VODILA

Videli smo, da osnovne in nujne spretnosti socialnega dela oblikujejo po eni strani urjenje, talent in tehnični pripomočki¹⁵, po drugi pa življenjske in družbene situacije uporabnikov socialnega dela, njihov družbeni položaj in vloge, prostor, v katerem socialno delo deluje, in družbena pooblastila, ki ji dobi. Osnovna značilnost situacij uporabnikov in prostora delovanja socialnega dela je, da so ne-definirane, difuzne in nepredvidljive. Zato so v socialnem delu še toliko pomembnejša tudi etična vprašanja. Na razkoraku med etiko in tehniko socialnega dela lahko v nasprotju s konkretnimi in specifičnimi spretnostmi oblikujemo splošnejša načela, v večji ali manjši meri značilna za vse spretnosti socialnega dela. Ta načela lahko imamo po eni strani za operacionalizacijo etike socialnega dela, po drugi strani pa za ekstrakt spretnosti, ki presega pojem spretnosti kot konkretne dejavnosti. Gre za pojme, s katerimi hočemo zajeti tisto, kar oblikuje spretnosti in jih naredi tako specifične, da lahko o njih govorimo kot o spretnostih socialnega dela, hkrati pa tudi za vodila pri izvajanju in urjenju spretnosti; lahko se npr. vedno vprašamo, ali smo z ljudmi v dialogu ali počnemo kaj drugega. (Prim. Southgate, Randall 1998).

DIALOG

Dialog ni le sredstvo presejanja etičnih dilem, je osnovno sredstvo socialnega dela, če nočemo, da bi bilo socialno delo birokratsko, zatirajoče, kvazi zdraviteljsko. Če je nemogoče ne komunicirati, pa je mogoče ne biti v dialogu in dajati le sporočila in komunicije.

Pogoji dialoga so ljubezen, upanje, kritična zavest in pripravljenost za dejanja (Freire 1972). Dialog lahko poteka predvsem v kontekstu, ki ni obremenjen s tem, da se mora kaj neposredno zgoditi, v polju, kjer imamo možnost neobremenjeno razmišljati in povezovati svojo situacijo s situacijo drugih. A hkrati je usmerjen v konkretni kontekst, v naloge, s katerimi bomo spremenili konkretno situacijo, v kateri skupaj z drugimi živimo.

Dialog je sredstvo poimenovanja in pojmovanja sveta, da bi ga spremenili, je rešitev iz temnice brezbesednosti in molka, je presejanje omejitev, ki izhajajo iz bivanja v svetu, kot se nam kaže (Freire 1972).

Za dialog je potreben odnos. Odnos dveh enakopravnih, s skupno definiranim ciljem in nalogo, z možnostjo za refleksijo in delovanje (Čačinovič Vogrinčič 2002). Je možnost zaupanja, včasih tudi zarote.

MOČ

Če imajo uporabniki socialnega dela kaj skupnega, je to pomanjkanje družbene moči. Odtod pomoč. Če ne, pa moramo vsaj paziti, da sodelovanje z nami ne okrne uporabnikove ali uporabnične moči.

Osnovna operacija socialnega dela je uporabiti moč, ki nam je dodeljena, za dobro uporabnikov, podeliti moč (Basaglia 1981; 1987; Toresini, Marsili 1991).

Moč črpamo iz pooblastil, ki jih imamo. Če jih nimamo, jih je treba pridobiti, poiskati vir družbene moči, ki bo omogočil, da skupaj z uporabnico ali uporabnikom storimo, kar hoče, želi, potrebuje, ali pa je nujno.

Nujno je vedeti, kakšno pooblastilo (mandat) imamo od uporabnika, kakšno od drugih in koliko moči nam to zagotavlja.

Iz diagrama moči bomo izvedeli, kaj je mogoče in kaj je nujno narediti, da bomo lahko uresničili skupni projekt.

Družbene vloge so sinteza moči, ki jo imajo ljudje tako glede svojega statusa kot glede svoje moči v neposrednih interakcijah.

V socialnem delu smo priča procesom, ko ljudje zaradi različnih okoliščin drsijo v čedalje bolj razvrednotene vloge, hkrati pa jim čedalje bolj primanjkuje cenjenih vlog. Ena osnovnih nalog socialnega dela je obrniti ta proces, zavreti obubožanje družbenih vlog, ljudem omogočiti vstopanje in opravljanje raznoterih vlog in pridobivanja različnih, cenjenih statusov (Strtih 1993; Flaker 2002a).

Pomembno je spremljati in krepiti kariere uporabnikov in uporabnic (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002). Naše delo se nam lahko zdi še tako uspešno, a se lahko zgodi, da bo uporabnik na koncu procesa imel manj moči, da se mu bo družbeni status zmanjšal: »Operacija je uspela, pacient pa mrtev.«

VERJETNOST

Klasične stroke kot pravo in medicina se ukvarjajo z gotovostmi. Sodnik mora biti gotov, da ni obsodil nedolžnega, zdravnik, da bo rajši zdravil zdravega, kakor da ne bi bolnega. Klasične stroke imajo izhodišče v virtualnem svetu gotovosti, medtem ko socialno delo živi v dejanskem svetu verjetnosti. Naloga socialnega dela je oceniti verjetnost, da se bo kaj zgodilo, tehtati med tveganjem in profitom za uporabnika in zmanjšati tveganje na razumno mejo, ne da bi onemogočili osebi, da tvega (in tudi profitira). Tveganje je eno od načel, ki ustvarjajo modernega človeka.

Verjetnost je bolj vezana na dogodke, manj na besede. Besede lahko le napovedujejo dogodke (če jih ne jemljemo same po sebi kot dogodke). Pripovedi so usodne, dogodki pa naključni.

PROAKTIVNOST

Socialno delo ni le reakcija na socialno stisko človeka. Velikokrat se socialni delavci pritožujejo, da le gasijo požare, se pravi, reagirajo na urgenco – ko stiska ni več pereča, pa se morajo ukvarjati s čim drugim. Kakor zdravniki skoraj na vsako bolezen reagirajo z aspirinom, antibiotikom ali apavrinom, tako tudi socialni delavec ponudi stranki pogovor, socialno pomoč ali namestitev v zavod. Pri tem ve, da zgolj reakcija na stisko ni pravi

odgovor in da bi na dolgi rok naredil več, če bi se »resnično« lotil zadeve. Ve, da je njegova intervencija revna, da bo samo ublažila stisko in da bo uporabnik že drug dan spet na njegovih vratih. Zato so pomembne proaktivne metode, kot so načrtovanje in zmanjševanje škode in tveganja, saj mislijo naprej, ustvarijo vizijo, strategijo, določijo taktike in postavijo merilo, indikator, kompas, h kateremu se lahko vrnemo, ko začnemo zgubljati orientacijo, ko ne vemo, ali smo napredovali ali nazadovali.

Socialno delo je vedno projekt. Projekt izboljšanja življenjske situacije, kot jo hoče izboljšati uporabnica ali uporabnik. Je ustvarjanje vizij, velikih ali tudi majhnih, in napor njihovega uresničevanja, korak za korakom. Reakcija je pogosto zavrnitev, da se znebimo človeka, njegove stiske in odgovornosti.

REFLEKSIVNOST

Socialno delo je reflektivna stroka. Vanj je vtkana metoda induktivne analize (Sheppard, Newstead, Caccavo, Ryan 2000). Vedno znova se moramo vračati k začetnim hipotezam in jih preverjati, preoblikovati.

V tem je podobno vsakdanjemu življenju, ki je tudi interaktivno. In prav ena bistvenih značilnosti vsakdanjih interakcij je, da izmenjave odražajo druga drugo in se nanašajo druga na drugo.

Brez refleksije se tudi ne da uzreti sebe v vsakdanjem, kulturnem, zgodovinskem, družbenem in političnem kontekstu. To je nuja dialoga.

Socialno delo tudi ne ve že apriori, kaj je prav in kaj narobe. O tem je potreben dialog in refleksija.

Kriteriji dejanj izhajajo iz situacije in ravnanja in so z njima neločljivo povezani; niso logično neresnične posledice nadizkustvenih najstev (Deleuze, Guattari 1988).

VSAKDANJOST IZJEMNEGA - DEDRAMATIZACIJA

Socialne delavke in delavci se najpogosteje srečujemo z ljudmi v izjemnih situacijah. V situacijah, ko gre za stisko, travmo, krizo, življenjski obrat. Pogosto so ljudje, s katerimi imamo opraviti iz sebe, panični - doživljajo dramo.

Posebna vrlina socialnega dela je, da v sooče-

nju s temi situacijami ohranimo mirno kri in »umirimo žogo«.

Funkcija večine strok, ki se ukvarjajo z ljudmi, je razreševanje tovrstnih situacij. Tudi v pravu, pedagogiki in medicini se soočajo s prav dramatičnimi situacijami. Tam načelo dedramatizacije deluje tako, da iz družinske, skupnostne, sosedske ali drame v službi ustvarijo svojo lastno dramo.

Socialno delo tudi v drami ostane skupaj z ljudmi. Socialno delo deluje tako, da umiri situacijo, da vpelje v situacijo vsakdanje parametre civilnosti, pravičnosti, opravičevanja, poguma in prijaznosti, ki jih je zaradi drame situacija izgubila v konfliktnih, strahu, zmedu in obupu (Jordan 1990: 179).

S tem vzpostavimo področje, ko lahko govorimo o tem, kar je za situacijo in za ljudi v njej posebej pomembno in kaj se v tej situaciji da narediti.

Stvarnosti, ki niso praktično relevantne, s tem ne izgubijo pravice do obstoja. So prav tako pomembne in jih lahko sprejmemo, tudi občudujemo.

PRAVICA DO NAPAK IN SPODRSLJAJEV

Napake v socialnem delu so torej sestavni del in nujna posledica metode in njene refleksivnosti. Socialno delo je odklon od kulta napake in greha (Delumau 1983; Guattari 1993) in ne teži k nezmožljivosti in čistosti. Metoda socialnega dela priznava napake in jih jemlje ne le kot nujo, temveč tudi kot način ustvarjalnega delovanja. Iz njih se učimo. Pa ne zgolj po sistemu poskusov in napak, temveč s sistematično refleksijo in dialogom. Včasih tudi polemiko.

Socialno delo je pragmatika in ne gramatika. Ni pravih izidov. Ali naj dodelimo otroka očetu, ki je bil v zaporu?¹⁶

Pravila, ki smo si jih zastavili, da bi vodila naše delo in odločanje, so le redko dokončna, jih popravljamo ali celo radikalno spreminjamo. Včasih je to posledica refleksije, včasih pa nas šokira, ko se zalotimo, da smo prekršili svojo najsvetejšo zapoved. (Jordan, 1990: 175.)

Tako kot v vsakdanjem življenju so tudi v socialnem delu pomembni popravljalni mehanizmi (opravičila, pojasnila), načini, kako se naprej

ukvarjati z napakami, do katerih bo nujno prišlo, ali pa kako jih popravljati, ko do njih pride.

Usodnost napak se konstruira pozneje. In če so že napake usodne, moramo ostati ali pa postati gospodarji svojih usod, mi in uporabniki.

Enako in predvsem to velja za uporabnike socialnega dela. Priznati jim moramo pravico do napak, ki jo ima vsakdo, kdor se odloča po prosti volji. V tem uporabniki niso nič posebnega.

OPOMBE

¹ Besedilo referata temelji na *Katalogu nalog CSD*, ki ga je avtor tik pred kongresom izdelal skupaj s timom, v katerem so sodelovali Gabi Čačinovič Vogrinčič, Vida Milošević Arnold, Pavla Rapoša Tajnšek, Bernard Stritih in Jelka Škerjanc. Konec leta 2002 je Skupnost centrov za socialno delo predstavila raziskovalno nalogo. Bistveni del tega elaborata je prav katalog. Besedilo referata je temeljilo na prvem delu uvoda v katalog. Kot priročnik smo ta del izdali marca 2003 z naslovom *Oris metod socialnega dela: Uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Prav takrat smo se lotili usposabljanj za posamezne postopke, ki jih predvideva katalog, in evalvacije kataloga. Glede na to, da je bil bistveni del referata že objavljen v omenjeni publikaciji ter da je delo potekalo naprej, smo se odločili, da besedilo objavimo še enkrat, vendar v dopolnjeni obliki. Nov je uvod in komentar in besedilo smo opremili z vsemi referencami, kar za priročniško besedilo ni bilo potrebno. Od prvotnega besedila se ta objava razlikuje tudi po tem, da sta k načelom dodani še dve novi, in sicer perspektivo moči in vsakdanost izjemnega (dedramatizacijo). Novo besedilo se opira na utrinke, ki so ostali ob usposabljanjih in diskusijah ob nastanku in uveljavljanju kataloga, in ni rezultat evalvacije, ki še poteka, rezultatov pa še nismo analizirali.

² Npr. prostovoljno delo (Stritih, Mesec, Kos, Šelih, Čačinovič Vogrinčič, Milošević, Kavar Vidmar, Flaker), skupinsko delo (Stritih, Mesec), svetovanje v socialnem delu (Stritih), delo z družino (Čačinovič Vogrinčič, Stritih), kvalitativne metode in akcijsko raziskovanje (Mesec, Stritih, Flaker), ulično delo (Flaker), skupnostno delo - npr. Štepanjsko naselje, taborniki (Stritih, Mesec, Flaker), krajevne skupnosti (Stritih, Mesec, Čačinovič Vogrinčič, Rapoša Tajnšek), Josipdol (Flaker, Zaviršek, Vončina) - pa tudi zgodovina socialnega dela v Sloveniji (Kikelj) in temeljni pojmi socialnega dela in socialnega varstva (Kavar Vidmar, Milošević).

³ Mladinski tabori (Flaker, Dragoš, Zaviršek), skupine za samopomoč (Stritih, Mesec, Flaker, Ramovš), prestrukturiranje ustanov (Flaker), rejništvo (Čačinovič Vogrinčič), analiza tveganja (Flaker), varne hiše, SOS telefoni, (Zaviršek, Urek), stanovanjske skupine (Flaker, Čačinovič Vogrinčič, Jerman), delo z begunci (Milošević), zagovorništvo (Lamovec, Flaker, Zaviršek), supervizija (Milošević, Erzar), individualno načrtovanje in neposredno financiranje (Flaker, Zaviršek, Škerjanc), socialno-terapevtski tabori (Stritih, Možina), programi zmanjševanja škode, povezane z uživanjem drog (Flaker, Stefanoski, Hren, Grebenc), uporabniške skupine in gibanja (duševno zdravje, droge, hendikep), ustanavljanje gibanj in društev (duševno zdravje, ženske, hendikep, otroci in mladina, strokovna združenja ipd.).

⁴ Kibernetika socialnega dela (Stritih, Možina, Šugman Bohinc), socialno delo z družino (Čačinovič Vogrinčič), duševno zdravje v skupnosti (Flaker, Lamovec, Zaviršek, Urek), študij hendikepa (Zaviršek, Škerjanc), študij spolov (Zaviršek, Urek, Leskošek), etnična vprašanja (Zaviršek, Zorn), religija (Dragoš), stari (Mesec, Milošević), kulturno socialno delo (Poštrak, Šugman Bohinc, Vogelник), organizacija socialnega dela in socialni menedžment (Ovsenik), droge in zasvojenost (Ramovš, Flaker, Grebenc, Rode).

⁵ Prestrukturiranje namestitvenih struktur socialnega varstva (Flaker, Rode, Vončina), vzpostavljanje evalvacijskih instrumentov in sistema evaluacije (Flaker, Rode, Turnšek), narativne in kontekstualne metode (Flaker, Urek, Zaviršek, Mesec), socialni konstruktivizem v socialnem delu (Čačinovič Vogrinčič, Šugman), znanstveni, metodični in etični temelji socialnega dela (Stritih, Čačinovič Vogrinčič, Dragoš, Mesec, Poštrak, Milošević, Flaker), krepitev vloge uporabnikov socialnega varstva (Škerjanc, Zaviršek, Urek, Flaker).

⁶ Prvi je bil osebno vključen v projekt, ki je bil pomemben za razvoj slovenskega socialnega dela v devetdesetih, in ena izmed posledic tega je bila, da smo prevedli nekaj njegovih priročnikov (Brandon 1992; 1993; 1994; 1997). Drugi pa je sodeloval na evropskem posvetovanju šol za socialno delo na Bledu (Lüssi 1991), kjer je ponudil zaokroženo sintezo sistemskega pristopa v socialnem delu. To je bilo za tisti del kolegov, ki so bili že tako navdušeni nad sistemskim pristopom, pomemben izziv in napotilo na branje njegovega dela (Lüssi 1992).

⁷ O Goffmanu in Foucaultu lahko govorimo hkrati, čeprav izhajata iz različnih tradicij in uporabljata povsem drugačne metode, ker oba obravnavata ista vprašanja – totalno ustanovo po eni strani in produkcijo samega sebe po drugi. Medtem ko Foucault dekonstruira institucionalne dispozitive prek analize besedil, lahko imamo Goffmana za dekonstruktivista človeških izmenjav, reda dogodkov, ki se zgodijo med ljudmi, pri čemer slednji uporablja zlasti etnografski material.

⁸ Oba pišeta o temah, ki so pomembne za socialno delo, in pomembnih družbenih vprašanih nasploh, vendar se pa kot avtorja odrečeta dejavne države, bodisi družbenega aktivista ali pa konkretnih napotkov za ravnanje pri poklicnem delu z ljudmi in obdržita videz neprizadetega znanstvenika, ne glede na to, kako sta osebno (Goffman) ali družbeno (Foucault) angažirana in prizadeta.

⁹ Samo ime vede in stroke kaže, da se ne ukvarja z *logosom* (besedo, razumevanjem, diskurzom) kot npr. sociologija (tudi psihologija, etnologija in antropologija), temveč z delom, ravnanjem, dejanji, dogodki in stvarmi.

¹⁰ Zahteva po hierarhični organizaciji znanosti (nadrejene teorije in podrejene metode, npr. Mesec 1988; 2002) je v socialnem delu nevzdržna, saj so meje med teorijo in metodo fluidne, gre za teorije ravnanja, kako v situaciji ravnamo, ne pa za substancialne teorije, kaj je narava kakšnega predmeta (v primeru socialnega dela: človeka in družbe), da bi lahko z njim »ravnali«, ga obravnavali in obvladovali. V socialnem delu se ne moremo sprenevedati, da so vrednote, kontekst naloge in same spretnosti le naključni element stroke, ki sicer izhaja iz teorije oziroma na njej temelji, temveč so ključne za ravnanje socialnih delavk in delavcev. Torej ne gre le za to, da teorije socialnega dela povedo, kako delati socialno delo, in da jih metodike aplicirajo in prilagodijo kontekstu, velja tudi narobe, konteksti in metode si tudi prilagajajo teorije. V tem je verjetno ena od posebnosti znanosti socialnega dela. Ker ni substancialna teorija, je ne zanima predmet, temveč *cilj* intervencije (zato so v socialnem delu pomembne vrednote in naloge). *Methoda* izvirno pomeni *pot do cilja*. Tako lahko trdimo, da je prav metoda eden izmed ključev do znanosti socialnega dela.

¹¹ Dialoga ne smemo razumeti kot dvogovor. Predpona *dia* ne pomeni dva ali dve, temveč *skoz* (kot npr. diaprojektor). Pomeni torej razgovor, ki gre »skoz«. Tudi ga ne smemo razumeti zgolj kot govorno prakso. Treba ga je razumeti povsem freirovsko kot združitev osebkov v spoznavanju skupnega predmeta – sveta, v katerem živijo –, da bi ga konkretno spremenili (Freire 1972; Flaker 1988, Southgate 1988).

¹² Ne zagovarjamo niti eklekticizma niti postmodernizma, le ugotavljamo stanje stvari. Pluralnost teorij in njihovo sobivanje sta lahko produktivna, ko obstaja notranja konsistentnost teoretskega in praktičnega prostora. Se pravi, ne gre za prosulo reklo *anything goes*, verjetno bolj za paradigmatiki premik, kjer lahko pragmatično usmerjena paradigma na sebi lasten, konsistenten način povzame prejšnje. Merila so pri tem etična in estetska. Skratka, teorija ni več tako enovita in teoretiki, še zlasti pa praktiki, ne več tako dogmatični, kar, paradokсно, olajša uporabo teorij.

¹³ Spisek smo sestavili ob sestavljanju spiska nujnih spretnosti (Flaker 2003: 91–92). Domnevamo, da je strinjanje o tem spisku manjše kot o spisku spretnosti.

¹⁴ Glede na *Zemljevid socialnega dela* (Flaker 2003: 75–90).

¹⁵ Tehnični pripomočki v socialnem delu niso samo tehnikabilije tipa telefon, računalnik, avto ipd., temveč tudi prostorske ureditve, zakonodaja, zlasti pa tudi sodelovanje drugih ljudi.

¹⁶ V letu 2002 sta bila v medijih dva taka primera. V enem so socialne službe otroka dodelile, v drugem pa ne. Oba primera sta bila označena kot napaki socialnega dela.

LITERATURA

- BASAGLIA, F. (1981), *Negacija institucije*. Beograd: Vidici br.5.
- (1987), *Psychiatry inside out: Selected works of Franco Basaglia*. European Perspectives, Columbia University Press.
- BION, W.R. (2001), *Attention and interpretation*. London: Taylor & Francis Books.
- BRANDON, D. (1993), *Pet principov normalizacije*. študijsko gradivo, Ljubljana: VŠSD.
- (1993), Veselje in žalost pri normalizaciji. *Socialno delo*, 32, 1–2: 19–25.
- (ur.) (1994), *Money for change* Cambridge: Anglia University.
- BRANDON, D., BRANDON, A. (1992), *Praktični priročnik za delo z ljudmi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: VŠSD, PEF.
- (1994), *Jin in Jang načrtovanja psihosocialne skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- (1997) Enkrat za spremembo denar. *Altra - Časopis za novosti v duševnem zdravju*, 2, 2: 9–10.
- BROWN, H., SMITH, H. (1992), *Normalisation: A reader for the nineties*. London: Routledge.
- CASTEL, R. (1976), *L'ordre psychiatrique*. Paris: Minuit.
- (1981), *La gestion des risques*. Paris: Minuit.
- CIK, T., BENDEJČIČ, M. (2003), Problemi centrov za socialno delo pri urejanju stikov med otroki in starši po ločitvi. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- CLARK, C. (1999), Observing the lighthouse: From theory to insitutions in social work ethics. *European Journal of Social Work*, 2, 3: 259–270.
- COMPTON, B., GALAWAY, B. (1984), *Social work processes*. Chicago: The Dorsey Press.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G., ŠUGMAN BOHINC, L. (2000), Učinkovitost (uspešnost) razgovora v socialnem delu z družino. *Socialno delo*, 38, 3: 175–189.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91–96.
- DELEUZE, G., GUATTARI, F. (1975), *Kafka: Pour une littérature mineure*. Paris: Minuit.
- (1980), *Mille plateaux*. Paris: Minuit.
- (1988), *A thousand plateaus*. London: Athlone Press.
- DELUMEAU, J. (1983), *La péché et la peur*. Paris: Fayard.
- FLAKER, V. (1988), Problematizacija, ozaveščanje, dialog: Pedagogika Paola Freira. V: RANDALL, R., SOUTHGATE, J., *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: ZKOS, VŠSD (56–60).
- (1995), K navadnosti izjemnega. *Socialno delo*, 34, 6: 361–372.
- (1996), Podmene obveznih ukrepov na področju duševnih stisk in njihove transformacije. *Socialno delo*, 35, 5: 433–444.
- FLAKER, V. (1997), Timi kot način interdisciplinarnega sodelovanja. *Socialno delo*, 36, 1: 3–13.
- (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /*cf..
- (2001), Intervju kot umetnost spoznavanja: Etnometodološke beležke o tem, kako strokovnjaki spoznavajo uporabnike. *Socialno delo*, 40, 2–4: 77–104.
- (2002a), *Živeti s heroinom: Družbena vloga uživalca*. Ljubljana: Založba /*cf..
- (2002b), *Živeti s heroinom: K zmanjševanju škode*. Ljubljana: Založba /*cf..
- (2003), *Oris metod socialnega dela: Uvod v katalog nalog centrov za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, Skupnost Centrov za socialno delo.

- FOUCAULT, M. (1978), *Surveillir et punir: Naissance de la prison*. Paris: Gallimard. (Slovenski prevod 1984, *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.)
- FREIRE, P. (1972), *Cultural Action for Freedom*. Penguin Books.
- (1972), *Pedagogy of the oppressed*. Penguin Books.
- (1974), *Education: The practice of freedom*. London: Writers and Readers.
- GOFFMAN, E. (1961), *Asylums*. New York: Doubleday & Co.
- (1963), *Behaviour in public places*. New York: Free Press.
- (1963), *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Engelwood Cliffs: Prentice-Hall.
- (1971), *Relations in public: Microstudies of the public order*. New York: Harper Colophon Books.
- HOWE, D. (1987), *An Introduction to social work theory*. Aldreshot: Wildwood House.
- ILIČ, I. (1980), *Dole šole*. Beograd: BIGZ.
- (1985), *Pravo na zajedništvo*. Beograd: Rad.
- ILLICH, I. (1975), *Medical Nemesis*. Calder & Boyers.
- ILLICH, I., et al. (1977), *Disabling professions* London: Marion Boyars.
- JORDAN, B. (1987), Counselling, advocacy and negotiation. *British Journal of Social Work*, 17, 2: 135–146.
- (1990), *Social work in an unjust society*. New York, London: Haevester, Wheatsheaf.
- LÜSSI, P. (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo*, 29: 1–3.
- MARSILI, M., TORESINI, L. (1991), San Vito – Trst: Dezinstucionalizacija se nadaljuje. *Subpsihiatricne študije (Hrastovski anali za leto 89)*. *Časopis za kritiko znanosti*, 138–139: 33–46.
- MESEC, B. (1988), Veda o socialnem delu kot znanstveno jedro visokošolskega študija. *Socialno delo*, 27, 3: 235–245.
- (2003), Mikro-mezzo-makro: Ekspanzija, integracija, specifičnost socialnega dela. *1. kongres socialnega dela, Portorož 17.–19. oktober 2002 (zbornik abstraktov)*: 118.
- MILOŠEVIČ ARNOLD, V., POŠTRAK, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- O'BRIEN, J., TYNE, A. (1981). *The principle of normalisation*. London: Values into Action.
- OSREDKAR, R. (2003), *Norost in komedija v socialnem delu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- PAYNE, M. (1982), *Working in teams*. London: Macmillan.
- PEASE, B., FOOK, J. (ur.) (1999), *Transforming social work: Postmodern critical perspectives*. London: Routledge.
- RAMON, S. (2003), Osrednja vloga deinstitucionalizacije v socialnem delu in izobraževanju za socialno delo. (V pričujočem zborniku.)
- RANDALL, R., SOUTHGATE, J. (1988), *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: ZKOS, VŠSD.
- ROSE, N. (1989), *Governing the soul*. London: Routledge.
- SHEPPARD, M., NEWTEAD, S., CACCAVO, A., RYAN, K. (2000), Reflexivity and development of process knowlege in social work: A classification and empirical study. *British Journal of Social Work*, 30, 465–488.
- Strategija razvoja in postavitev modela za delovanje CSD v luči nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005* (2002). Ljubljana: Skupnost Centrov za socialno delo Slovenije.
- STRITH, B. (1993), Socialno delo z ljudmi, ki imajo probleme v zvezi z alkoholom. *Socialno delo*, 32, 4–6: 71–98.

- (1995), Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. *Socialno delo*, 34, 1: 5–20.
- (2002), Timi za pomoč posameznikom in družinam v socialnem varstvu. dela. 1. kongres socialnega dela, Portorož 17.–19. oktober 2002 (zbornik abstraktov): 181.
- ŠUGMAN BOHINC, L. (2000). Uporaba paradoksa v socialnem svetovanju in psihoterapiji. (delovno gradivo).
- TILBURY, D. (1993), *Working with mental illness*. London: Macmillan.
- TOWEL, D. (ed.), (1988), *An ctice*. London: King Edward's Hospital Fund for London.
- URBANC, K. (2001), Etika i vrijednosti u socijalnom radu. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 8, 2: 153–163.
- WILLIAMS, R. (1988), Understanding Goffman's methods. V: DREW, P., WOOTON, A. (1988), *Erving Goffman: Exploring the interaction ordinary life in praer*. Cambridge: Polity Press (64–88).
- WOLFENBERGER, W. (1983), *PASSING: Program analysis of service systems implementtation of normalization goals*. Downsview: National Institute on Mental Retardation.
- (1983), Social role valorisation: A proposed new term for the principle of normalisation. *Mental Retardation*, 21, 6: 235–239.
- (1985), Social role valorisation: A new insight, and a new term for normalisation. *Australian Association for Mentally Retarded Journal*, 9, 1, 4–11.
- ZASTROW C. (1996), *The practice of social work*. Belmont: Wadsworth.
- ZAVIRŠEK, D. (ur.), (1988), *Žensko vprašanje in socialno delo*. *Socialno delo*, 28, 3.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMŠEK, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- ZEIRA, A., ROSEN, A. (2000), Unraveling 'tacit knowledge': What social workers do and why they do it. *Social Service Review*, March: 103–123.

EKSPANZIJA

Socialno delo se je pri nas in v svetu v preteklem stoletju (ki pomeni, če gledamo svet v celoti, tudi približno razvojno dobo strokovnega socialnega dela in posebnega izobraževanja za socialne delavce) kontinuirano razvijalo, se izostalo in strokovno poglobljalo in institucionalno širilo. To velja (v pol krajšem obdobju) tudi za nas. Tega niti ni treba obširneje dokazovati; dovolj bo, če omenimo neka vidika ekspanzije.

• Osnova širjenja stroke je širjenje socialne problematike in javne pozornosti do socialne problematike. Najbolj očiten področja problematike so pri nas brezposelnost, snova revščina, odvisnost od alkohola in drog, nasilje, posebej spolno nasilje, odnosi v družini, pomoči potrebni stari. Močno se je povečala prisotnost socialne problematike v medijih, ne le v obliki stvarne obravnave, ki je pogosto nestrokovna in senzacionalistična,

no delo, zavodi v Skupnosti socialnih zavodov. Spremljali smo takšno velik razmah organizacij za samopomoč najrazličnejših skupin, množene in validskih, humanitarnih in dobrodelnih organizacij. Pojavile so se izpostave mednarodnih organizacij. Šola za socialno delo je vzpostavila visokošolski program in podiplomski študij; močno se je povečalo število rednih in izrednih študentov.

• Zaradi vsega tega se je povečalo zanimanje za študij socialnega dela in so se v splošnem povečale zaposlitvene možnosti socialnih delavcev, čeprav je zaposlovanje na nekaterih tradicionalnih področjih omejeno. Visoka izobrazba je to možnost se povečala, saj omogoča zaposlovanje tudi na drugih področjih, zunaj ožje pojmovanega socialnega dela. Socialni delavci se pojavljajo tako na področjih zunaj »sociala« kot tudi na višjih ravneh v državni upravi, nevladnih organizacijah in politiki.

• Četrta oblika širjenja – in nas v nadaljevanju najbolj zanima – je širjenje področja strokovnega znanja, pojmovanega obsega stroke. To širjenje je najočitnejše, če pogledamo predmetnike šol za socialno delo. Od vsaj sedemdesetih predmetov

Blaž Mesec

MIKRO, MEZO, MAKRO: EKSPANZIJA, INTEGRACIJA IN SPECIFIČNOST SOCIALNEGA DELA

Zgodilo se je, da je naročnik (neko družbeno telo) naročil pri raziskovalnem inštitutu, ki ga sestavljajo znanstveniki-sociologi, raziskavo, katere izid naj bi bili metodični standardi za praktično socialno delo v centrih za socialno delo. Sociologi-teoretiki naj bi izdelali katalog nalog socialnega dela v centrih za socialno delo. To je tako, kot bi naročili biološkemu inštitutu, naj izdela postopke in merila za izvajanje operacij srca na kardiološki kliniki. Ni mogoče reči, da se biologija ne spozna na delovanje človeškega telesa, gotovo pa ne more predpisovati poteka kirurških intervencij. To slednje se v medicini ne dogaja, ono prvo se v socialnem delu dogaja. Avtonomija in specifičnost socialnega dela nista samoumevni. Avtonomija ni samoumevna, se ne spoštuje, ker specifičnost socialnega dela kot stroke in kot vede ni samoumevna.

EKSPANZIJA

Socialno delo se je pri nas in v svetu v preteklem stoletju (ki pomeni, če gledamo svet v celoti, tudi približno razvojno dobo strokovnega socialnega dela in posebnega izobraževanja za socialne delavce) kontinuirano razvijalo, se teoretsko in strokovno poglobljalo in institucionalno širilo. To velja (v pol krajšem obdobju) tudi za nas. Tega niti ni treba obširneje dokazovati; dovolj bo, če omenimo le nekaj vidikov ekspanzije.

- Osnova širjenja stroke je širjenje socialne problematike in javne pozornosti do socialne problematike. Najbolj očitna področja problematike so pri nas brezposelnost, »nova revščina«, odvisnost od alkohola in drog, nasilje, posebej spolno nasilje, odnosi v družini, pomoči potrebni stari. Močno se je povečala prisotnost socialne problematike v medijih, ne le v obliki stvarne obravnave, ki je pogosto nestrokovna in senzacionalistična,

ampak tudi v oblikah, ki sodijo v »fikcijo«, v umetniško obdelavo (npr. TV filmi in nadaljevanke). Veliko so k vidnosti socialne problematike prispevale kampanje za uveljavljanje človekovih pravic, za večanje strpnosti, ki je omogočilo samorazkrivanje »drugačnih«, njihovo pojavitev na javni sceni in s tem večjo vidnost njihovih problemov.

- Te pojave in ta razvoj je spremljal nastanek novih ustanov in organizacij, tako vladnih kot nevladnih. Ustanovljeni so bili vladni uradi in agencije: za droge, za enake možnosti, za mladino, za invalide in bolnike. Razširila se je obstoječa mreža zavodov in drugih institucij na področju javne sociale. Ustanovljena je bila Socialna zbornica, centri so se povezali v Skupnost centrov za socialno delo, zavodi v Skupnost socialnih zavodov. Spremljali smo lahko velik razmah organizacij za samopomoč najrazličnejših skupin, množenje invalidskih, humanitarnih in dobrotelčnih organizacij. Pojavile so se izpostave mednarodnih organizacij. Šola za socialno delo je vzpostavila visokošolski program in podiplomski študij; močno se je povečalo število rednih in izrednih študentov.

- Zaradi vsega tega se je povečalo zanimanje za študij socialnega dela in so se v splošnem povečale zaposlitvene možnosti socialnih delavcev, čeprav je zaposlovanje na nekaterih tradicionalnih področjih omejeno. Visoka izobrazba je te možnosti še povečala, saj omogoča zaposlovanje tudi na drugih področjih, zunaj ožje pojmovanega socialnega dela. Socialni delavci se pojavljajo tako na področjih zunaj »socialne« kot tudi na višjih ravneh v državni upravi, nevladnih organizacijah in politiki.

- Četrta oblika širjenja - ta nas v nadaljevanju najbolj zanima - je širjenje področij strokovnega znanja, pojmovnega obsega stroke. To širjenje je najočitnejše, če pogledamo predmetnike šol za socialno delo. Od seznama petnajstih predmetov

višje šole smo prišli na seznam več ko 40 predmetov visoke šole – od 1.000 ur snovi na 3.000 ur; ta seznam se nato še razširi s predmeti podiplomskega študija.

• Socialno delo je doživelo še druge vrste ekspanzijo, bolj invazijo, ki je druge stroke niso doživele. Ker socialni delavci-praktiki v večjem delu Evrope niso imeli univerzitetne izobrazbe, niso mogli poučevati svoje stroke kot univerzitetni učitelji, temveč so bili v proces izobraževanja bodočih socialnih delavcev vključeni le v (po strukturi programa in zahtevanih kvalifikacijah) podrejenih vlogah učiteljev veččin, so poučevanje teorije socialnega dela kot dobrodošlo področje zaposlovanja prevzeli strokovnjaki drugih strokovnih provenienc. Nekateri med njimi so se s časom zelo dobro seznanili s socialnodelavsko stroko in so svojo učiteljsko vlogo upravičili, drugi pa so kot učitelji socialnega dela vztrajali pri konceptih matičnih strok, jih vsiljevali socialnemu delu in množili *osnovne nespornosti* (po Lüssiju) glede narave socialnega dela. Prenizke formalne kvalifikacije socialnih delavcev (in seveda tudi njihova dejansko prešibka teoretska razgledanost) so upravičevale dotok kvalificiranih učiteljev iz drugih matičnih strok in ved, ki so z uveljavljanjem konceptov svojih matičnih strok namesto razvijanja generičnega socialnega dela preprečevali vstop socialnodelavskih izkušenj v teoretsko polje vede o socialnem delu. Izkušnje socialnih delavcev so bile zanje irelevantne ali celo škodljive, banalne, drobnjakarske in nazadnjaške. Tako se je vse skupaj zavrtelo v začaranem krogu stagniranja vede o socialnem delu in strokovne nekompetentnosti. Medtem ko zdravnike poučujejo zdravilstvo pretežno zdravniki, ki zdravijo, sestavljajo učitelstvo na šolah za socialno delo v Evropi pretežno strokovnjaki drugih strok. Nismo še slišali, da bi v medicini prirejali ločene kongrese zveza učiteljev medicine (ali zveza medicinskih fakultet) in zveza zdravnikov-praktikov. Na področju socialnega dela v Evropi pa je še vedno tako, da imamo posebno organizacijo učiteljev oziroma šol (Evropska zveza šol za socialno delo) in posebno organizacijo socialnih delavcev (Evropska zveza socialnih delavcev). Pokazana je bila volja do sprememb, a sprememb ni. Glede tega je položaj v Sloveniji zgledno drugačen in izgledi za utrditev generične vede o socialnem delu dobri.

Kakšne so posledice te ekspanzije za stroko? Posledice so pozitivne in negativne. Pozitivna posledica je uveljavitev stroke, večanje njene druž-

bene moči. Stroka je osvojila nova področja, se razširila z novimi vsebinami in dvignila raven pedagoškega in znanstvenoraziskovalnega dela. Institucionalno se je okrepila, zvišal se je njen formalni družbeni status. Z ustanovitvijo fakultete si končno pribori povsem enakopraven položaj znotraj univerze, odpadejo zadnje formalne ovire za normalno delovanje raziskovalno-pedagoške visokošolske ustanove, odpre se možnost doseganja najvišjih znanstvenih kvalifikacij v matični vedi socialnega dela. Temu sledijo drugi ugodni učinki za krepitev družbene moči stroke, njenih institucij in posameznih strokovnjakov-socialnih delavcev.

Hkrati ima lahko tak razvoj negativne posledice za pojmovno enotnost in povezanost stroke, to pa lahko vzvratno vpliva na nižanje njenega ugleda in moči. Povečala se je heterogenost pojmov, teorij in pristopov in njihova pojmovna nepovezanost; prepletajo se pojmi antropologije, diskurzov družbenih gibanj, komunikologije, organizacijskih ved, politologije, sociologije, študija spolov itn. Socialno delo naj bi spet obsegalo pisano paleto različnih praks, od dela s primeri v centru za socialno delo prek vodenja organizacij do političnega udejstvovanja. Soočamo se z nevarnostjo izgube osnovne pojmovne enotnosti in specifičnosti stroke, njene osnovne usmerjenosti. Ponovno se zastavlja vprašanje identitete socialnega dela in njegove specifičnosti.

O ekspanziji socialnega dela si sposodimo še naslednjo misel iz Lüssija:

»Ekspanzija socialnega dela«, kot to imenuje Doorn [1971: 73], grozi, da bo sploh uničila identiteto socialnega dela. Ta pisec vidi popolnoma pravilno (že leta 1965), kako naj bi se teorija v osnovi soočila s to nevarnostjo: »Ravno če se trudimo, da bi bolj natančno izrisali poklicno podobo socialnega delavca, lahko zaidemo v nevarnost, da bi v tem prizadevanju upoštevali vse mogoče obrobne funkcije ... Edina prava pot, po kateri bi smeli, je pot nadaljnega razvijanja osrednje funkcije poklica socialnega delavca.« (Lüssi 1991: 55.)

Ekspanzija torej povečuje konceptualno ranljivost stroke, medtem ko hkrati utrjuje družbeno moč poklica. *Spoj teh dveh teženj je lahko katastrofalen: vodi do nestrokovnega odločanja s pozicij moči.* To spoznanje utrjuje utemeljenost našega ukvarjanja z vprašanjem specifičnosti in integracije teorije socialnega dela.

SPECIFIČNOST

Specifičnost stroke, lastna strokovna doktrina in argumentacija so temelji njene avtonomije. Če je veda o socialnem delu nepovezan konglomerat tujih znanj in vrednot, se lahko vanjo in v stroko vtikajo vsi, od katerih prepisujemo. In kar je prav tako pomembno, nikomur ne moremo dati nič svojiskega, saj smo si vse sposodili. Interdisciplinarnost je mogoča samo, če imamo svojsko disciplino, ne interdisciplinarnega sprimka; samo svojska disciplina lahko sodeluje z drugo disciplino. Tudi glede specifičnosti imamo v stroki odgovor, ki bi ga morali jemati resno.

LÜSSI: SOCIALNO SVETOVANJE
JE SPECIFIČNO JEDRO
SOCIALNEGA DELA

Lüssijev učbenik sistemskega socialnega dela (Lüssi 1991) je *edina* (piscu tega članka znana) koherentna teorija socialnega dela, ki je uspela s celotno svojo razčlembno in argumentacijo prepričljivo utemeljiti *specifičnost* stroke in njene teorije in ki ne pušča vtisa, da bi bila zgolj adaptacija učbenika psihološkega svetovanja ali konglomerat poglavij različnih drugih disciplin. To je pisec dosegel tako, da je:

- razmejil socialno delo od družbene (socialne) dejavnosti in socialno delo od sorodnih ved in strok, ki ga zmotno vidijo kot uveljavljanje *njihovih*, vsakokrat specifičnih generičnih načel;
- opredelil specifično nalogo socialnega dela kot reševanje socialnih problemov, ki jih razume kot prikrajšanost konkretnih oseb pri zadovoljevanju temeljnih potreb v njihovem odnosu z okoljem; reševanje v načelu s funkcionalizacijo teh odnosov;
- opredelil specifična sredstva socialnega dela, ki so: institucija, denar in stvari, prostovoljni pomočniki, storitve, pravo, strokovno znanje, jezik in osebnost socialnega delavca;
- opisal specifične načine ravnanja v socialnem delu, ki so: svetovanje, pogajanje, intervencija, zastopanje, preskrba in skrbstvo;
- razčlenil in podrobno opisal številna metodična načela, ki jih deli na konceptualna načela, načela ravnanja in načela akceptiranja;
- tematiziral za našo sedanjo razpravo pomembno razliko med vsebino svojske vede o socialnem delu in praktično dejavnostjo socialnih

delavcev; veda mora biti specifična in koherentna, delo je lahko heterogeno, na različnih področjih in ravneh in se nujno opira tudi na druge vede.

Osnovni tezi tega nazora sta:

- Socialno delo je strokovno področje, ki se od navadne »socialne dejavnosti« razlikuje po specifični strokovnosti ljudi, ki delujejo na tem področju.
- Socialno delo je delo s posameznim problemskim primerom (ne s posamezno osebo!), kar je središče socialnega dela in se – če upoštevamo samo osrednje in bistveno – v temelju ujema s »socialnim svetovanjem«.

Socialno svetovanje bomo imenovali tisto, kar se dogaja v središču poklicnega področja socialnega dela, to je delo na posameznem problemskem primeru. (Lüssi 1991: 52.)

V vlogi strokovnjaka, ki obravnava tako opredeljen socialni problem, je socialni delavec *nenadomestljiv*. Kot vodja socialne službe ali nevladne organizacije, tudi mednarodne, pa je očitno nadomestljiv – o tem se prepričamo, če pogledamo strukturo direktorjev centrov za socialno delo po strokah, ki jim pripadajo, strukturo vodij nevladnih organizacij na področju sociale ali strokovno pripadnost vodij družbenih gibanj. V teh vlogah so socialni delavci v manjšini, saj jih je mogoče zadovoljivo opravljati tudi brez specifičnega znanja iz vede o socialnem delu.

To – če uporabimo Lüssija – ni nenormalno stanje, čeprav bi si morda z vidika uveljavljanja stroke želeli, da bi bilo na teh mestih več socialnih delavcev. Za samo stroko to ni nujno. Te vloge so z vidika socialnega dela kot neposrednega dela z ljudmi v stiski periferne in ne zahtevajo specifičnih socialnodelavskih veščin, zato je jih lahko opravljajo tudi strokovnjaki iz drugih strok. Ko si prizadevamo, da bi bilo tudi na teh vodilnih mestih več socialnih delavcev in s tem namenom dvigujemo stopnjo njihove izobrazbe (visoka strokovna, univerzitetna), dodajamo prav z vidika socialnega dela nespecifične vsebine, znanja drugih strok, na primer organizacije in menedžmenta. S tem samo potrjujemo, da znanje za te vloge ni specifično socialnodelavsko znanje.

Tudi v nadaljevanju svojega opredeljevanja specifičnosti stroke nas Lüssi raz-očara, vzame nam iluzijo, vendar nas napelje k diferenciranemu razmišljanju, saj zanika, da bi bila skupinsko delo in skupnostno delo specifični za socialno delo.

Lüssi pravi:

Ko trdimo, da je socialno svetovanje, ki ga razumemo kot socialno delo s posameznikom, kar samo središče socialnega dela, trčimo ob desetletja staro dogmo teorije socialnega dela – dogmo o trojici klasičnih metod socialnega dela, po kateri se socialno delo deli na tri enako pomembna in enako specifično socialnodelavska področja: socialno pomoč posamezniku, socialno skupinsko delo in skupnostno delo. Če si to shemo podrobneje ogledamo, bomo hitro ugotovili, da ne vzdrži. (Lüssi 1991: 52.)

Po Lüssiju ne skupinsko ne skupnostno delo ne spadata v središče socialnega dela v ožjem pomenu. Temu se – ker smo živeli v drugačni veri – čudimo, argument pa je preprost: skupinsko delo lahko izvajajo (in ga izvajajo) tudi strokovnjaki drugih strok, pedagogi, psihologi, sociologi in drugi, ki se zanj usposobijo; da bi ga izvajali, jim ni treba imeti posebne usposobljenosti za socialno delo. Lüssi pravi, da sicer obstaja posebno »socialno skupinsko delo«, to je delo s klienti socialnih služb, vendar, tako lahko sklepamo iz celote njegovega pojmovanja, je za vodenje teh skupin pomembnejše znanje o skupinski dinamiki kot znanje o delu s temi klienti na način socialnega svetovanja. Podobno velja za skupnostno delo.

Po Boeru [1970: 101], katerega uvod v teorijo in prakso skupnostnega dela je še vedno temeljno delo, »gotovo ni mogoče reči, da je proces skupnostnega dela vedno tudi izključno proces socialnega dela. Socialno delo je le eno od mnogih področij, pri katerih se (skupnostno delo) lahko uporablja in tudi se uporablja«. (Lüssi 1991: 53.)

Razvijanje skupnosti in druga opravila in vloge v tem okviru sestavljajo posebno stroko, za katero se lahko usposobijo pripadniki različnih drugih strok, ne le socialni delavci. Obstaja pa tudi »socialno skupnostno delo«, delo pri vzpostavljanju socialnih ustanov in organizacij v skupnosti.

Pri tem pa je samo cilj specifično socialnodelavski, ne pa tudi metodika. Organizatorji, načrtovalci, svetovalci najrazličnejših vrst poklicev izvajajo skupnostno delo natanko tako kot socialni delavci in socialni pedagogi. (Lüssi 1991: 54.)

Lüssi tu jasno pove, da cilj (tj., vrednota) ni dovolj za opredelitev specifičnosti. Stremljenje k istim vrednotam ni zadosten argument za povezanost nepovezanega in nepovezljivega.

V dosedanjih izvajanjih smo dovolj jasno pokazali, da je *socialno delo dejansko več kot samo socialno svetovanje* in da obsega pomembna periferna področja ter tekoče prehaja v socialno pedagogiko. Prav tako pa smo pokazali, da je nujno potrebna redukcija, koncentracija na osrednje, če hočemo oblikovati praktično teorijo socialnega dela. (Lüssi 1991: 55, poudarek naš.)

Lüssi torej razlikuje med osrednjim področjem stroke in njenimi perifernimi področji. To razlikovanje vsekakor ustreza dejanski pokritosti različnih vlog na področju socialnega dela, od katerih so nekatere take, da jih morajo zasedati socialni delavci, druge pa take, da jih lahko zasedejo tudi strokovnjaki drugih profilov. To pelje k drugemu razlikovanju – med področjem, za katerega lahko razvijamo specifično socialnodelavsko teorijo, in področji, ki se opirajo (delno ali v celoti, lahko ali nujno) na teorije drugih ved.

Prvo razlikovanje temelji na pomenu delovne naloge, na prioriteti cilja, rešiti socialni problem, ublažiti človeško stisko vpletenih oseb, zagotoviti zadovoljevanje njihovih temeljnih potreb. Druge naloge, kot so na primer funkcionaliziranje socialne službe, občinske uprave, uporabniške organizacije, izboljšanje zakonodaje, so z vidika socialnega dela sekundarne, torej na njegovih perifernih delovnih območjih.

Drugo razlikovanje temelji na uporabnosti teorij drugih ved za socialno delo. Socialno delo lahko in mora razviti svojo specifično teorijo tam, kamor teorije drugih ved ne sežejo. Z izključno rabo pojmovnega aparata psihološkega svetovanja ali terapije in brez upoštevanja specifičnih sredstev in načinov ravnanja socialnega dela ni mogoče rešiti socialnega problema. Prav tako takega problema ni mogoče rešiti samo z uporabo socioloških ali organizacijskih konceptov.

Lüssijev odgovor o specifičnosti socialnega dela je torej: obstaja specifična veda o socialnem delu kot delu na posameznem problemskem primeru z vsemi udeleženci problema, to je, o socialnem delu kot socialnem svetovanju. Le socialno svetovanje je povsem specifično za to stroko, specifično po ciljih in metodah, vsi drugi pristopi niso

specifični (ali pa so to le delno, po enem kriteriju – po ciljnih, ne pa metodah) in jih uporabljajo in proučujejo tudi druge stroke. Specifična in avtonomna je samo teorija socialnega dela kot socialnega svetovanja ob posameznem problemskem primeru. To je *posebna veda*, ki se povezuje z drugimi vedami. Ta veda in ta stroka sta specifični in na njunem »ozemlju« so socialni delavci nenadomestljivi. To vedo velja razvijati.

INTEGRACIJA ZNANJA

Če je tako, če ima Lüssi prav, je vprašanje o integraciji znanj, ki jih potrebuje socialni delavec, rešeno. Lüssijeva teorija je že sama tak povezan korpus metodičnega znanja, ki je neposredno uporabno v praksi. Če to vprašanje ponovno zastavljamo, pomeni, da nismo povsem prepričani o tem, da ima Lüssi prav, ali pa se iz kakšnega drugega razloga ne moremo in nočemo sprijazniti z njegovim odgovorom. Najbrž bo veljalo to slednje. Navedemo lahko tri take razloge:

- Nakazali smo že, da se nam je težko sprijazniti z odgovorom, da teorija skupinskega in skupnostnega dela ne sodita k specifičnemu socialnodelavskemu znanju, ker sta tradicionalno predstavljeni kot enakovredni sestavni del triade »delo s posameznikom, skupino, skupnostjo«, ki je po tej predstavi jedro vede o socialnem delu. Doslej smo sledili težnji, da bi v prizadevanju za dvig ravni izobraževanja za socialno delo pod streho vede o socialnem delu spravili vse, kar je za socialno delo relevantno. Veda o socialnem delu se je tako razširila in razdelila na vrsto delnih disciplin. Tako smo počeli ravno tisto, kar Doorn v gornjem navedku (po Lüssiju) odsvetuje. V težnji po ekspanziji (po moči) smo ogrozili specifičnost in s tem legitimnost avtonomije. Tako smo napihili balon, da se bo razpočil.

- Razvoj povsod po svetu gre v smeri ekspanzije, tj., množenja vlog, ki jih opravljajo socialni delavci, in večanja različnosti znanj, ki napolnjujejo učbenike socialnega dela, kakor tudi hierarhiziranja področij v smislu delitve »mikro, mezo, makro« socialno delo. Kot bomo videli, se pojavljajo tudi izrecni poskusi, povezati to znanje. Težko je v času ekspanzije sprejeti misel, da je področje naše specifične ekspertnosti precej ožje kot področje naše možne aktivnosti.

- Nazadnje so šla tudi razmišljanja pisca v preteklosti v smeri take opredelitve socialnega dela,

ki bi bila specifična, a bi upoštevala širok razpon ravni in vlog, ki jih lahko opravljajo socialni delavci.

Zato torej ponovno zastavljamo vprašanje, ali je mogoče povezati različna področja znanja za socialno delo in kako. Poudarjamo, da nas zanima povezanost znanja, teorije, ne praktična sovisnost različnih strok v subsistemu »sociale«, ki je nedvomna, in iz tega izhajajoča zahteva po sodelovanju. Sodimo, da je specifičnost socialnega dela kot socialnega svetovanja ali dela na posameznem socialnem problemu dovolj dobro utemeljena. Ne vemo pa, ali je veda o socialnem delu kaj drugega, kaj več ali kaj širšega.

Najprej, kaj pravzaprav želimo povezati?

Lahko si predstavljamo, da je celotno področje našega zanimanja razdeljeno na podpodročja, ki se v (treh) koncentričnih krogih oddaljujejo od središča – socialnega svetovanja s specifično socialnodelavsko teorijo.

Lüssijevo dopuščanje posebnega »socialnega« skupinskega in »socialnega« skupnostnega dela (pri čemer sta skupinsko in skupnostno delo širši področji) omogoča, da v drugi krog umestimo tudi »socialno« administracijo, »socialni« menedžment (v pomenu vodenja in upravljanja »socialnih« ustanov in organizacij – centrov, zavodov, organizacij uporabnikov »sociale«), »socialno« kulturno delo ipd. – vse omejeno na področje »sociale«. Seveda je nevarno, da na ta način preveč razširimo drugi krog. Obstaja tudi področje pravnih ved, ki bi mu lahko rekli »socialno« pravo, vendar je očitno, da je bližje pravu kot socialnemu delu in da sodi dlje od središča, v tretji krog. Kriterij, po katerem smo to presodili, je bil bližina ali oddaljenost od pravne vede oziroma od socialnega svetovanja in njegove teorije. S teorijo socialnega svetovanja pri reševanju pravnih vprašanj si v »sociali« ne moremo kaj dosti pomagati. To pa hkrati pomeni, da mislimo, da je teorija socialnega svetovanja bolj relevantna pri skupinskem in skupnostnem delu, pa tudi pri upravljanju na polju, ki mu rečemo »sociala«.

V tretji krog bi torej sodila podpodročja, ki se pretežno opirajo na druge znanstvene discipline, ne na teorijo socialnega svetovanja, in ki jih ta teorija nikakor ne more zajeti, čeprav jim včasih pritaknemo naziv »socialno«: »socialno« pravo, ki je del pravne vede, »socialna« politika, ki je kot proučevanje politik (saj nimamo več ene same socialne politike) del politologije. Seveda pa je s tega vidika problematična umestitev »socialnega«

menadžmenta v drugi krog, saj je bližje organizacijskim vedam kot socialnemu svetovanju. Vsaka taka delitev je pač nujno nekoliko poljubna.

Želimo torej povezati vse te različne ravni in področja (od katerih so mnoga bližje matičnim vedam kot socialnemu delu) v specifično vedo o socialnem delu. Da bi preverili tiho domnevo o povezanosti teh ravni in področij, smo pregledali nekaj učbenikov socialnega dela, ki so relevantni za vprašanje integracije socialnodelavskega znanja: stari Friedländerjev učbenik *Metode socialnega dela*, učbenik Pincusa in Minahanove, priručnik o okoljskem socialnem delu ameriškega profesorja Neugeborna in pregled »makro socialnega dela« prav tako ameriškega avtorja Brueggemanna. Izidi ne kažejo, da bi se komu posrečilo prepričljivo povezati znanje za delo na teh ravneh v skladno in svojsko teorijo.

FRIEDLÄNDER

Friedländerjev učbenik metod socialnega dela sestavljajo trije deli izpod peres treh različnih avtorjev: delo s posameznikom, skupinsko delo in skupnostno delo.

Ti deli so postavljeni drug poleg drugega brez posebnega utemeljevanja, da sodijo skupaj, in brez poskusa, da bi našli kakšna vsem trem skupna, povezujoča načela. Očitno je do te razstave treh pristopov ali treh ravni metod prišlo zaradi neke tradicije, ki je ne poznamo dovolj dobro in bi jo morali šele raziskati. Pred tem ne moremo uvideti razlogov za tako nizanje in ga sprejmemo kot čisto konvencijo: tako je zato, ker so se nekoč tako dogovorili ali s ponavljanjem prakse na to pristali. Prav mogoče je, da je predstava, da so to trije deli enega telesa, kulturno specifična, natančneje ameriška. Pisci tega učbenika nam torej ne dajejo argumentov za notranjo povezanost teh treh delov.

PINCUS IN MINAHAN

Knjiga teh dveh ameriških piscev (1973) je prvi nam znani izrecni poskus konceptualne povezave tradicionalnih treh delov socialnega dela (kar je posredni dokaz za prejšnjo nepovezanost, npr. pri Friedländerju, QED).

Osnovna domneva pri oblikovanju tega tečaja

[socialnega dela] je bila, da obstaja skupno jedro pojmov, veščin, nalog in dejavnosti, ki so bistvene za praktično socialno delo ... Najin cilj je bil povezati te elemente v okvir ali model, ki bi postal referenčni okvir za analizo in obravnavanje situacij, s katerimi ima opraviti socialno delo. Tak okvir naj bi kot očitni odražal *bistveno enotnost in kohezivnost* te stroke in dajal osnovo za poklicno identiteto ljudi, ki prakticirajo socialno delo. (Pincus, Minahan 1973: xi, poudarek naš.)

Ta poskus izhaja iz pomembnih premis, ki jim je težko oporekati: da se socialni delavec pri reševanju socialnega problema sreča z različnimi ljudmi, ki jih vključuje v svoje prizadevanje (ne dela samo »s posameznikom«), da se sreča z različno velikimi odnosnimi sistemi (par, podskupina v družini, družina, vrstniki, šola itn.) na različnih ravneh družbene strukture (vključevanje skupin, institucij, organizacij), da ureja povezave in odnose med sistemi (in ga ne zanimajo »elementi« sistemov kot taki), da teorija socialnega dela ne temelji na nobeni posebni psihološki ali sociološki teoriji ali usmeritvi, ampak na jasni predstavi o funkciji in namenu stroke; da ta skupni model ni abstrakten, ampak konkreten, in ne »nadmodel«, ki vključuje delo s posameznikom, skupino in skupnostjo, pač pa reformulacija temeljnih načel socialnega dela – če navedemo le najvažnejše postavke. Vse te premise so vključene v poznejše Lüssijevo pojmovanje teorije te stroke.

Pri realizaciji teh načel pa sta Pincus in Minahanova zašla prav tja, kamor nista hotela – v abstrakcijo. Socialno delo pojmujeta kot »smotrni načrti proces spreminjanja« (koncept organizacijske vede, ki je proučevala dejavnike, ki olajšujejo in otežujejo uvajanje sprememb v organizaciji). Kot večšine socialnega dela navajata presojo problemov, zbiranje podatkov, vzpostavljanje stikov, pogajanje za vzpostavitev delovnega odnosa, oblikovanje akcijskih sistemov in njihovo koordinacijo, vplivanje v smeri spreminjanja in končevanje dela. Večji del knjige posvetita tistemu, kar bi lahko imenovali pripravljalna dela: konceptualizaciji različnih »sistemov« in vzpostavljanju in koordiniranju »akcijskih sistemov«, tj., sistemov »oseb, ki so relevantne za problem« (po Lüssiju). Kot mačka okrog vrele kaše se vrtita okrog osrednje naloge – svetovalnih pogovorov, ki naj pripeljejo k rešitvi socialnega problema – in se na koncu s tem sploh ne spopadeta. Problem se po njunem

reši »z izvajanjem vpliva«, tj., z indukcijo rešitve z nagrajevanjem in kaznovanjem določenih vedenj, s prepričevanjem, z uporabo dobrega odnosa in odnosne dinamike (temu posvetita eno stran) ali s spremembo okolja.

Skoraj popolnoma so prezrte vse konkretnosti socialnega dela, ki jih najdemo pozneje pri Lüssiju: specifična sredstva socialnega dela, specifični načini ravnanja (razen pogajanja, ki so reducirana na pogajanje za vzpostavitev sodelovanja), številna metodična načela.

Njuno delo je poskus uporabe socioloških in organizacijskih pojmov kot vodil za socialno delo. Pri tem so popolnoma spregledani načela in veščine svetovanja. Socialno delo je reducirano na »organiziranje« in uporabo tehnik organizacije in skupinskega dela. Zato je ta teorija nezadostna kot navodilo za delo na posameznem problemem primeru in kot povezana teorija treh ravni socialnega dela.

NEUGEBOREN

Novejša knjiga ameriškega profesorja o okoljski praksi v družbenih službah (1996) je izrecen poskus povezati mikro in makro prakso socialnega dela.

Modeli generalistične prakse so z omejenim uspehom poskušali povezati mikro in makro prakso. Rothman: praktiki, ki služijo zelo ranljivim populacijam, potrebujejo ekspertnost »na obeh straneh psihološke ograje« [mišljena je ločnica med posameznikom in njegovim okoljem], potrebujejo širši kontekst pri formuliranju načrtov služb. (Neugeboren 1996: 14.)

Neugeboren pravi: čeprav so podobnosti med obema ravnema, je pomembna razlika v tem, da se mikro raven usmerja k spreminjanju posameznikov, makro raven pa k spreminjanju sistemov. Že ta izhodiščna trditev je nevzdržna. Naloga socialnega dela ni spreminjanje posameznikov v nasprotju s spreminjanjem sistemov.

Je reševanje socialnega problema z vsemi v problem vpletenimi posamezniki, skupinami in ustanovami (sistemi) na poseben način, ki je operacionaliziran v metodiki oziroma teoriji socialnega svetovanja (socialnega dela). Če že govorimo o spreminjanju, potem gre za spreminjanje odnosov, kar vedno pomeni obojestransko ali več-

stransko spreminjanje. To pomeni, da je že temelj razlikovanja med mikro in makro ravni (posameznik-sistem) trhel in da je torej samo razlikovanje teh dveh ravni sporno. Vendar se moramo zavedati, da je ta trhel temelj impliciran tudi v našem dosedanem razlikovanju med tema dvema ravnema (ali tremi).

Neugebornova razprava o odnosu med mikro in makro ravni odkrije pomembno zablodo, v katero nas pelje tako poimenovanje. Kar imenujemo mikro socialno delo, ker pri tem zmotno mislimo delo s posameznikom kot nečim majhnim v primerjavi z velikimi ustanovami, tj., delo na najnižji hierarhični ravni, je po pomenu *osrednje delo*. V resnici bi morali razlikovati ne med »mikro«, »mezo« in »makro«, ampak med *neposrednim delom* z udeleženi v problemu, ki je edino specifično in generično socialno delo in zajame hkrati vse ravni, in *posrednim, podpornim delom* (kakršno je npr. vodenje ustanove, v kateri delajo tisti, ki delajo neposredno). Zato je raba pojmov mikro, mezo, makro sama problematična in v bistvu neustrezna.

Lüssi odriva razlikovanje med hierarhičnimi ravnmi stran od središča tistega, kar želi definirati kot nauk o socialnem delu: v delu na posameznem socialnem problemskem primeru so različne ravni (obstoja hierarhije oseba-skupina-organizacija ne zanika) povezane. Delamo hkrati na vseh ravneh in to je enovito socialno delo. V sistemu udeleženi v socialnem problemu se prek predstavnikov pojavljajo tudi organizacije, torej tudi »makro sistemi«. Socialni delavec v svoji generični vlogi torej ne dela z »makro sistemi« kot takimi, temveč samo kot z deli sistema udeleženi v problemu. Razlikovanje med neposrednim delom s sistemom udeleženi v problemu in posrednim podpornim delom je torej dosti bolj ustrezno kot temeljno razlikovanje in praktična delitev dela.

Neugeboren navaja skupna in posebna znanja in veščine različnih ravni socialnega dela. Skupna znanja so po njegovem: intraorganizacijske sistemske teorije in teorije birokracije, interorganizacijski koncepti izmenjave (teorija izmenjave), teorije o družbeni strukturi in moči, teorije družbenega spreminjanja. Navedimo primer, s katerim utemeljuje potrebo po teh znanjih. Socialna delavka uporabi razumevanje birokratske strukture, da pritiska na šolo, naj spremeni odnos do učenke, njene klientke. Razumevanje delovanja šole kot hierarhične organizacije je sicer potrebno, toda večina socialnega dela se skriva v besedah »pritisne na

šolo«. Kako to napravi, da bo »pritisek« uspešen? Ta večšina ostane neprepoznana kot specifična večšina socialnega dela, kot posebni način dela. Opisov tega načina ne najdemo v sociološki literaturi o družbeni strukturi in birokraciji, ker obvladavanje teh večšin ni sociologija. Različnim ravnam socialnega dela so po tem piscu naprej skupne socialnopolitične veščine: odločanje, pogajanje, zastopanje, kadrovanje, vodenje, spremljanje.

Specifična pa so znanja in veščine za delo s posebnimi kategorijami strank, ali, kot pravi Neugeboren, z različnimi »ciljnimi skupinami intervencij«: za delo z »individualnim uporabnikom« so potrebna druga znanja kot za delo s »strukturo in politiko službe«. Če hočemo spremeniti situacijo uporabnika, moramo pristopiti drugače, kot če hočemo spremeniti politiko službe, ki prizadene vse uporabnike.

Skratka, so posebna znanja za delo s klienti in posebna znanja za organizacijsko, vodstveno, politično delo – s to delitvijo se strinjamo, če besedo »klient« zamenjamo z besedo »sistem vključenih v socialno problemsko zadevo«. Je mogoče povezati ta znanja v skladno »teorijo socialnega dela«? Po Neugebornu je to mogoče, tako rekoč samoumevno zaradi sovisnosti »mikro« in »makro« ravni. »Integrativne veščine«, ki povezujejo obe ravni (in katerih teorija, bi dodali, je torej integrirana teorija socialnega dela), so: odločanje, spremljanje (*monitoring*), vodenje, pogajanje, kadrovanje (*staffing*), zagovorništvo.

Ob tem doživimo *déjà vu*, prepoznanje nekaterih skupnih veščin Pincusa in Minahanove, ki – spomnimo se – podrejata neposredno (mikro) socialno delo organizacijskemu pristopu in prezreta tematiko svetovanja. V naštevanju teh veščin pa prepoznamo tudi nekatere načine ravnanja po Lüssiju. Lüssi seveda ne opisuje samo načinov ravnanja, ampak tudi sredstva socialnega dela in metodična načela.

Poleg tega navaja Neugeboren tudi nekatere postopke, ki se odvijajo na obeh ravneh: koordiniranje družbenih virov in družbeno podporo (suport). Na primeru slednje lahko ponazorimo, za kakšno vrsto integracije znanja gre v tem primeru. Pojem družbene podpore je tako abstrakten, da ga lahko uporabimo v zvezi z neposrednim socialnim delom in tudi v zvezi s posrednim, organizacijskim delom. V prvem primeru govorimo npr. o podpori staremu človeku, v drugem o podpori (drugih organizacij in ustanov) novoustanovljeni nevladni organizaciji. Zdi se, vsaj na prvi

pogled, da smo tako z odkritjem različnih ravni skupnih postopkov utemeljili povezanost različnih ravni stroke.

Da bi uvideli težavo, naj opozorimo, da lahko govorimo tudi o podpori drugih držav nerazviti državi. Skoraj vse načine ravnanja, ki jih po Neugebornu uporabljamo v socialnem delu, bi lahko uporabili pri obravnavanju odnosov med državami: svetovanje, pogajanje, intervencija, zastopanje, preskrba in skrbstvo. Ob tem izbrskamo še zanimiv podatek: Walter Bennis, organizacijski znanstvenik, od katerega je precej znanja prešlo v skupinsko in skupnostno socialno delo, je bil svetovalec ameriškega predsednika. Pristaši »globalizacije socialnega dela« lahko triumfirajo. Kaže, da je znanje iz vede o socialnem delu nujna osnova modrega državnškega delovanja. Tako smo končno prišli do nadvede.

Prijatelji, nikar teh tonov! Naj zazvenijo skromnejši. Prišli smo do absurda tistega razmišljanja, ki išče povezanost vede v nekaj abstraktnih pojmih. To je abstraktna povezanost brez specifičnosti, zunaj konteksta. Neugebornu torej očitamo, da tako kot pred njim Pincus in Minahanova ni uspel povezati ločenih znanj za neposredno in posredno socialno delo v celoto, saj za ta namen ni dovolj navesti nekaj skupnih abstrakcij.

BRUEGGEMANN

Brueggemann, prav tako ameriški profesor, je pripeljal podoben poskus (2000), ki pomeni *reductio ad absurdum* abstraktnega povezovanja. Brueggemann je sestavil impresivno knjigo, v kateri obravnava socialno delo s skupnostmi, socialno delo v organizacijah in socialno delo na societalni in globalni ravni in si prizadeva to znanje povezati okrog skupnih pojmov. V to družino ni vključil prakse »mikro socialnega dela«, kar bi mu moralo posel olajšati. A že izhodišče, pojmovanje naloge in poslanstva socialnega dela, je problematično. Takole piše:

Ob začetku 20. stoletja je bilo področje socialnega dela naseljeno z voditelji silnih vizij in energije, katerih cilj ni bil nič manj kot izkoreninjenje prevladujočih socialnih problemov tedanjega časa – revščine, politične korupcije, izkoriščevalskih delovnih pogojev, izkoriščanja žensk in priseljencev, nevarnih in nezdravih predmestnih naselij in številnih drugih. Ti ma-

o kro socialni delavci so poskušali ustvariti celostno, varno in enakopravno družbeno okolje, v katerem bi bil ameriški sen dosegljiv ne le bogatim, temveč vsem ljudem ...

o Ne samo, da sodobna prizadevanja niso izkoreninila večine naših socialnih problemov, ampak se je celo stroka socialnega dela umaknila in se ne zavzema z vsem srcem za organiziranje skupnosti, skupnostni razvoj, načrtovanje in druga področja makro prakse. Posledica tega je, da je v začetku devetdesetih let obstajalo le malo učbenikov o praksi makro socialnega dela, ki bi študentom pomagali spoznati njegovo dediščino, razumeti njegovo širino, dojeti njegove možnosti in sprejeti njegovo vizijo. (Brueggemann 2000: xxi.)

o Medtem ko je zdravljenje in pomoč poškodovanim posameznikom pomembno, je prav širša socialna zaskrbljenost tista, po kateri se socialno delo loči od drugih pomagajočih strok. Ta širša skrb velja *socialnim* [družbenim] *problemom* – tistim družbenim pogojem, ki ustvarjajo osebne težave in so pogosti v institucijah in predpostavkah, na katerih temelji naša družba. Med temi socialnimi problemi so rasizem, seksizem, nasilje, ekonomska neenakost, slaba porazdelitev politične moči, če omenimo samo nekatere. (Brueggemann 2000: 3.)

o Brueggemann torej obžaluje, da sodobno socialno delo ne vidi svojega poslanstva v »izkoreninjenju prevladujočih socialnih problemov« sodobnega časa. Trdno smo prepričani, da to *ni naloga socialnega dela in da to ne more biti naloga nobene posebne stroke*. Socialno delo ne more »izkoreniniti revščine« kot družbenega pojava; lahko pa ublaži stisko konkretnih ljudi, ki so se znašli v materialnem pomanjkanju – ublaži ne le z denarno pomočjo, ampak s skupnim delom s prizadevtimi pri urejanju odnosov z družbenimi viri in pri preurejanju življenjskega sloga. Lahko prepreči, da bi konkretni ljudje, ki so se znašli pred kako drugo življenjsko težavo, zaradi tega obubožali. Analogno velja za vse druge družbene probleme, kot so prestopništvo, odvisnosti, nasilje, rasizem idr. Pri oblikovanju in sprejemanju *Programa boja proti revščini v Sloveniji* so sodelovali predstavniki vseh družbenih strok, poleg tega pa izvoljeni predstavniki ljudstva in državni uslužbenci. Tudi tukaj lahko ugotovimo: utemeljitev makro socialnega

dela kot prizadevanja za rešitev *družbenih* problemov na societalni ravni je trhla. Misel lahko zaostriamo: makro socialnega dela ni. Ni *posebne stroke*, ki bi reševala kompleksne societalne probleme, probleme globalnih družb.

o Brueggemann naprej zmotno razlikuje osebne probleme in družbene probleme (kot že prej Neugeboren). »Mikro« socialno delo naj bi se po njegovem ukvarjalo z *osebnimi* problemi, »makro« socialno delo pa z *družbenimi*. Ponovimo, kar smo ugotovili pri Neugebornu. Problemi, s katerimi ima opraviti socialno delo, *niso* osebni problemi v nasprotju z družbenimi. So prav tako družbeni. Toda rešujemo jih tako, da pomagamo konkretnim ljudem – sodelujemo z njimi pri reševanju njihovih težav in stisk. Tako delamo zato, ker, suhoparno rečeno, delujejo makro družbeni ukrepi s časovnim zamikom in nepopolnim pokritjem, ljudi pa ne smemo pustiti čakati in trpljenju, pogosto niti minute, ker bi tako ogrozili njihovo življenje, ne le kakovost življenja. Sociološki pogled na družbo kot celoto, pogled, ki je naklonjen preventivi in »množičnemu zajetju«, to »malenkost« spregleda. Z osebnimi problemi ljudi, ki nikdar niso samo osebni, imajo opraviti druge vrste strokovnjaki: zdravniki, psihologi in drugi.

o (V slovenščini, enako kot v nemščini, v jezikovni rabi razlikujemo med socialnim in družbenim problemom, pogosto ne da bi eksplicirali ta odnos. V prevodu je to isto, saj »socialno« pomeni »družbeno«, vendar je razlikovanje upravičeno: socialni problem je posamezen primer družbenega problema. Angleščina tega jezikovno ne razlikuje, vse je »social problem«, socialni in družbeni problem. Morda od tod težave.)

o Brueggemannov namen je povezati različne ravni in področja »makro socialnega dela«.

o Makro socialno delo je praksa pomoči ljudem pri reševanju socialnih problemov in družbenem spreminjanju na skupnostni, organizacijski, družbeni in globalni ravni. (Brueggemann 2000: 3.)

o Socialni delavec se na teh ravneh pojavlja v nekaterih glavnih vlogah: kot družbeni načrtovalec (planer), razvijalec skupnosti, organizator skupnosti, kot oblikovalec socialnih programov, administrator (upravljevalec) v socialnem delu, razvijalec organizacije, kot promotor socialne politike, aktivist družbenega gibanja, sodelavec mednarodnih in globalnih organizacij in akcij.

Različno (sociološko, organizacijsko) znanje za te vloge poskuša avtor povezati okrog osnovnega pojma »racionalnega reševanja problemov«; to je hrbtnica, ki po njegovem povezuje različne ravni in vloge. Racionalno reševanje problemov obsega definiranje problema, zbiranje informacij o problemu, postavitve alternativ, primerjanje in presojanje alternativ, izbor najboljše rešitve, izdelavo strategije spreminjanja, implementacijo rešitve in spremljanje in evalvacijo izvajanja. Ta miselni model se kot rdeča nit vleče skoz vsa prizadevanja socialnega delavca, najdemo ga na vseh ravneh.

Dodali bi: še več, racionalno-empirična metoda je skupna vsem izkustvenim strokam od aeronavtike do zoologije. Vse temeljijo na empiričnem raziskovanju in racionalno-logičnem mišljenju ali na prav takem modelu, kot ga opisuje Brueggemann. To pomeni: na abstraktni ravni imata gradbeništvo in socialno delo veliko skupnega, obojega se lotimo kot racionalnega reševanja določenega problema, v grobem po enakih fazah z enakimi opravili. In vendar nam ne pade na um, da bi trdili, da je to ista stroka, ker uporablja isti abstraktni model mišljenja. Prav to počne Brueggemann, ko trdi, da različna področja »makro socialnega dela« povezuje v celoto racionalni model reševanja problemov. Vzemimo samo pojem *feedback* – ob njem lahko na abstraktni ravni povežemo vsa človeška prizadevanja. Ne moremo pa reči: ker tako pri vodenju socialne ustanove kot pri upravljanju letala naletimo na povratne zveze, sodita obe opravili v isto stroko in vedo, saj ju povezuje isti proces.

Brueggemanov poskus je zelo dober skrajni primer, kam peljejo tovrstni poskusi integracije z iskanjem konceptov, ki so skupni različnim ravnam. Peljejo k združevanju disparatnih znanj pod skupnimi naslovi, ne k notranjemu povezovanju teh znanj. Še več: tak poskus povezovanja na osnovi abstraktnega pojma je škodljiv, ker s poudarjanjem skupne abstraktne sheme odvrta od iskanja specifičnosti pristopov.

»Makro socialno delo« se sreča tudi s problemom specifičnosti. Socialni delavec lahko izvaja vsa opravila in vloge, ki jih našteva Brueggemann, a znanje, ki ga za to potrebuje, je znanje drugih ved, ne vede o socialnem delu. Mednarodnega prava, ki ga mora »mednarodni socialni delavec« poznati, ne moremo razglasiti za del vede o socialnem delu. Lahko se vprašamo: Je za vodenje mednarodne humanitarne organizacije (npr. UNESCO ali Rdečega križa) nujno potrebno znanje socialnega dela?

Ne smemo spregledati, da se ob tem zavrtimo v krog. Če vodenje take organizacije vnaprej definiramo kot socialno delo, je vprašanje odveč – a to je logična napaka *petitio principii* (dokazovanje s tistim, kar naj bi šele dokazali), ki ji lahko rečemo tudi *wishful thinking*. Če bi navedli opravila, ki sestavljajo to nalogo, bi hitro ugotovili, da sodijo k drugim strokam in se opirajo na druge vede. Med njimi je lahko koristno tudi znanje socialnega dela kot specifične vede o socialnem svetovanju.

SKLEPI

Naš preskus specifičnosti in integriranosti različnih ravni socialnega dela in teorije socialnega dela, ki bi povezovala te ravni, je pripeljal do negativnega izida. Čim bolj se od dela na posamezni socialni problemski zadevi s konkretnimi udeleženi ljudmi pomikamo proti vodstvenim in organizacijskim nalogam, tem manj specifično socialno-delavskega je v tem delu in tem slabše so povezana heterogena znanja drugih ved v tako zaželeno novo celoto. Ta ugotovitev pa naj nam ne bi vzela poguma pri nadaljnjem iskanju načinov povezovanja disparatnega znanja.

Ugotovili smo sicer, da si različni avtorji skoz vso zgodovino socialnega dela prizadevajo, da bi povezali mikro in makro raven tega, kar imenujejo socialno delo. Da pa jim to povezovanje v strogo pojmovnem, logičnem pomenu ne uspeva. Uspeva jim v povsem zunanjem, neobveznem pomenu: uspe jim napisati in izdati knjigo, v kateri so med platnicami nanizani opisi dela na različnih ravneh. Z množenjem in debeljenjem takih knjig se utrjuje ozemlje, česar ne gre zanemariti.

Ob tem smo pri uglednih avtorjih, ki smo jih obravnavali, naleteli na osnovna nerazumevanja o naravi in vlogi socialnega dela, zato ne bo odveč, če ponovimo nekaj temeljnih razlikovanj.

Razlikovati moramo med sorazmerno ozko in strogo opredeljenim strokovnim socialnim delom in široko družbeno dejavnostjo. Razlikovati moramo med področji, na katerih so socialni delavci lahko dejavni, in vlogami, ki jih lahko opravljajo in s tem konstruktivno prispevajo k urejanju družbenega življenja skupaj z drugimi strokovnjaki, in področji njihove ekspertnosti – prvo je široko in se prekriva s pojmom družbene dejavnosti, drugo je sorazmerno omejeno, toda specifično. Ni vse, kar delajo socialni delavci, socialno delo.

Razlikovati moramo med specifičnim strokov-

nim (ekspertnim) znanjem vede o socialnem delu kot socialnem svetovanju na eni strani in na drugi strani znanji, ki jih potrebujejo socialni delavci za opravljanje drugih vlog na področju socialnega varstva in v družbi sploh. Verjamemo, da je teh znanj vse več in jih je treba vključiti v programe izobraževanja socialnih delavcev z zavestjo, da niso specifična veda o socialnem delu, ampak sodijo v območje drugih ved. *Ni vse, kar se poučuje v šoli za socialno delo, veda o socialnem delu.*

V plodno interdisciplinarno sodelovanje lahko vstopamo samo s svojo specifično vedo, ki ni zgolj konglomerat znanj drugih ved, temveč specifično znanje, pridobljeno predvsem z empiričnim raziskovanjem in refleksijo praktičnega socialnega dela in drugih oblik pomoči ljudem v težavah in stiskah socialne narave, pri čemer je poznavanje pojmov drugih ved zelo koristno. Zagotoviti moramo tesno sodelovanje predvsem s tistimi vedami, katerih deli se neposredno povezujejo s socialnim delom. *Veda o socialnem delu je svojska disciplina in ne interdisciplinarni konglomerat.*

Pri legitimiranju svojega področja, določanju njegovih meja in vsebine moramo razlikovati med znanstvenim, racionalno-logičnim utemeljevanjem na eni strani in dogovorom, vsiljevanjem, sklicevanjem na tradicijo, tuje zglede, »trende« ipd. na drugi. Prizadevati si moramo za večanje deleža prve vrste argumentov. Pri tem najbrž ne smemo biti naivni in spregledati, da je tudi v akademskem in »socialnem« svetu moč pomembna za zavarovanje stroke in vede; da moč besede ne premaga vedno besede moči. Vendar pa *v znanosti šteje samo moč besede in ne beseda moči.*

Razlikovati moramo med povezanostjo vede in povezanostjo ter sovisnostjo nalog, vlog, strok in institucij na področju »sociale«. Nepovezanost vede ne pomeni, da ni povezanosti, predvsem pa sovisnosti različnih ravni tega družbenega sistema. Prav zaradi boljše povezanosti pri delu, povezanosti vlog, ki jih ne opravljajo socialni

delavci, bi bilo koristno, ko bi se strokovnjaki drugih strok, s katerimi socialni delavci sodelujejo, v večji meri kot doslej seznanili s specifično teorijo in metodiko socialnega dela. Tako bi morda s skupnimi močmi tudi lažje integrirali znanje teh ravni v metodiko socialnega dela. *Strokovnjaki drugih strok, ki delajo na področju »sociale«, bi morali poznati osnove teorije socialnega dela kot socialnega svetovanja.*

Naj sklenem:

Ni posebnih ved in strok ali specializacij z imeni »mikro« ali »mezo« ali »makro« socialno delo. Tudi ni vede in stroke, ki bi bila vse v enem, mikro, mezo in makro socialno delo, stroke, ki bi se delila na hierarhične ravni, npr. delo s posameznikom, s skupino, s skupnostjo in z organizacijo ali pa societalno, mednarodno in globalno socialno delo. Je samo posebna veda o socialnem delu kot socialnem svetovanju, ki daje smernice za reševanje socialnih problemov kot konkretnih socialnih primerov, ki v to reševanje vključuje različna družbena področja in ravni (mikro, mezo in makro), s tem da pritegne k sodelovanju v reševanju problema konkretne osebe z različnih družbenih ravni in tudi geografskih področij, če so pač udeleženi v problemu tako razpršeni. Prirejanje koncertov za Afriko in pošiljanje hrane v Somalijo sta primera dobrotelne (humanitarne) dejavnosti, ne socialnega dela.

OPOMBA O PRISTOPU

V prispevku sem pregledal nekatere tuje vire, ki obravnavajo vprašanje specifičnosti in povezanosti vede o socialnem delu, ker so ta dela vsiljivo zajetna, celovita in prepletana. Če mi bo usoda naklonjena in če bodo medtem nastala nova domača pisna dela o tej problematiki, bom skupaj z obstoječimi, ki so zelo fragmentarna, pregledal tudi ta.

Kakor so na primer klasifikacija, prostitucija, uživanje mami, ki vse po vrsti zanimajo tudi socialnodelavsko občinstvo.

Med obehma področjema obstaja zato vrsta stičnih točk in medsebojnih razmerij. Ta razmerja niso vedno harmonična in umirjena, temveč nosijo v sebi pogosto določeno napetost, ki lahko postane konflikt, a je vendarle koristna in tudi produktivna, če pomaga reševati vedno nove oblike problemov, s katerimi se v sodobni družbi soočajo posameznik in družbene skupine. V razvoju socialnega dela kot stroke je mogoče razbrati, da je

LITERATURA

- BOER, Jo (1970), *Gemeinwesenarbeit - Community Organization - Opbouwwerk: Einführung in Theorie und Praxis*. Stuttgart: Enke Verl.
- BRUEGGEMANN, William G. (2000), *The Practice of Macro Social Work*. Belmont: Brooks and Cole - Wadsworth/Thompson Learning.
- DOORN, Jacques van (1971), Probleme der Professionalisierung der Sozialarbeit. V: Hans-Uwe Otto, Kurt Utermann (ur.), *Sozialarbeit als Beruf, auf dem Weg zur Professionalisierung*. Munchen: Juventa.
- FRIEDLÄNDER, Walter A., Hans PFAFFENBERGER (1970), *Osnovna načela in metode socialnega dela*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- LÜSSI, Peter (1991), *Systemische Sozialarbeit: Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern, Stuttgart: Verlag Paul Haupt.
- NEUGEBORN, Bernard (1996), *Environmental Practice in the Human Services: Integration of Micro and Macro Roles, Skills, and Contexts*. New York: The Haworth Press.
- PINCUS, Allen, Anne MINAHAN (1973), *Social Work Practice: Model and Method*. Itasca, Ill.: F. E. Peacock Publishers.

strega opredeljenim strokovnim socialnim delom in široko družbeno dejavnostjo. Razlikovati moramo med področji, na katerih so socialni delavci lahko dejavni, in vlogami, ki jih lahko opravljajo in s tem konstruktivno prispevajo k urjanju družbenega življenja skupaj z drugimi strokovnjaki, in področji njihove ekspertnosti - prvo je široko in se prekriva s pojmom družbene dejavnosti, drugo je strokovno omejeno, toda specifično. Ni vse, kar delajo socialni delavci, socialno delo.

Razlikovati moramo med specifičnim strokov-

Alenka Šelih

SOCIALNO DELO IN (KAZENSKO) PRAVO

Pravilo je, da se nove vede oblikujejo tako, da pri njihovem nastanku sodelujejo predstavniki že ustaljenih strok ali znanstvenih disciplin, ki so pokazali posebno zanimanje za novo področje dela in raziskovanja. Tako kot je ta ugotovitev veljala za sociologijo, velja tudi za socialno delo. Za ameriške razmere, kjer se je socialno delo kot samostojna disciplina najprej uveljavilo, poročajo, da je bil ustanovitelj »družb za dobrodelno dejavnost« v začetku 20. stoletja, kjer so se zaposlovali prvi socialni delavci, in ustanovitelj prve visoke šole za socialne delavce v ZDA pravnik Weeks deForest. Pravnica je bila tudi Florence Kelley, ki jo štejejo za utemeljiteljico poklica socialnega delavca. Tudi za Slovenijo je mogoče ugotoviti, da so bili pravniki med ustanovitelji samostojnega študija socialnega dela, najprej na višji in nato na visoki stopnji. V mislih imam zlasti Katjo Vodopivec, ki je bila prva predavateljica metodologije socialnega dela na tej šoli in je bistveno prispevala k njeni ustanovitvi; enako pa velja še za nekatere druge predavateljice – na šoli smo v prvih letih njenega obstoja predavali Ljubo Bavcon, Andreja Kavar Vidmar, Niko Arko in jaz sama.

Zveza med pravom in socialnim delom pa ni le posledica te vrste »personalnih unij« – prej narobe, dejanska bližina prava in socialnega dela je verjetno bila vzrok za zanimanje pravnikov za to novo področje. Socialno delo deluje namreč na področjih, kjer poteka pravno urejanje skoraj istočasno z reševanjem osebnih in socialnih stisk posameznika ali skupine. Poleg tega deluje na takih področjih življenja, kjer prihaja do konfliktov in je potrebno njihovo reševanje – pravo pa je kot sistem pravil namenjeno temu, da določa pravila vedenja, še posebej v konfliktnih situacijah. Zlasti dve področji izstopata po tem merilu: primeri, povezani z družinskim pravom, zlasti ob razvezi zakonske zveze in v zvezi z dodelitvijo

otroka enemu izmed zakoncev, prav tako pa primeri vzdrževanja stikov z drugim zakoncem. Enako pomembni pa so tudi problemi odvzema roditeljske pravice. V okvir družinskega prava sodijo v našem pravnem sistemu tudi problemi otrok in mladostnikov, ki imajo posebne potrebe – vsaj v tistem najbolj občutljivem delu, ko gre za njihovo izločitev iz domačega okolja in za oddajo v zavod. Urejanje teh vprašanj znotraj družinskega prava je verjetno vprašljivo, saj gre za področje, kjer bi moralo biti v ospredju varstvo otrokovih pravic, to pa bi po mojem mnenju zahtevalo drugačen pristop in drugačno perspektivo, kakor jo lahko zagotovi družinsko pravo. Enako povezano je socialno delo tudi s problemi kazenskega prava, še posebej kazenskega prava za mladoletnike. Hkrati pa je treba opozoriti tudi na področje izvrševanja kazenskih sankcij, zlasti kazni zapora, pri katerem je pravno urejanje tudi tesno povezano s področjem socialnega dela. Ker se socialno delo kot stroka ukvarja s problemi posameznika v tiski, je razumljivo, da prihaja v stik zlasti z deprivilegiranimi, ranljivimi in na rob potisnjenimi družbenimi skupinami – z isto populacijo pa se ukvarja tudi kaznovalno pravo v širšem pomenu besede, pri čemer imam v mislih poleg kazenskega prava tudi pravo o prekrških. Sem sodijo take skupine problemov, kakor so na primer klateštvo, prostitucija, uživanje mamil, ki vse po vrsti zahtevajo tudi socialnodelavsko obravnavo.

Med obema področjema obstaja zato vrsta stičnih točk in medsebojnih razmerij. Ta razmerja niso vedno harmonična in umirjena, temveč nosijo v sebi pogosto določeno napetost, ki lahko postane konflikt, a je vendarle koristna in tudi produktivna, če pomaga reševati vedno nove oblike problemov, s katerimi se v sodobni družbi soočajo posameznik in družbene skupine. V razvoju socialnega dela kot stroke je mogoče razbrati, da je

bila spočetka bliže pravu (verjetno zaradi sodelovanja pravnikov pri njenih začetkih), nato pa se je postopno osamosvajala in začela poudarjati lastno področje dela, lastne metode in lastno teoretsko strukturo. To je za osamosvajanje in izgradnjo sistema stroke razumljivo in pravilno. Seveda pa je socialno delo z enim delom vedno ostalo na področju prava – pristojnosti centrov za socialno delo v Sloveniji, kakor so se razvile z zadnjih 20-ih ali 30-ih letih, morda najbolj nazorno kažejo to prepletenost. V razvitih družbah, zlasti v ZDA, v zadnjih letih opozarjajo na to, da se družba tako »juridizira« in postaja tako »tožbarska«, da je potrebna posebna specializacija socialnih delavcev, ki sodelujejo s pravosodjem.

Socialno delo se pri sodelovanju na področju prava srečuje s številnimi problemi. Prvi problem, na katerega velja opozoriti, je ta, da gre za srečanje dveh ne le vsebinsko različnih strok, temveč tudi dveh različnih strok po razvitosti, utemeljenosti in uveljavljenosti. Pravo, ki je poleg filozofije, teologije in medicine najstarejša univerzitetna disciplina (pri kateri je sicer za nekatere sporno, ali je *ars* ali *scientia*), ima gotovo težave pri priznavanju novih strok, kakršna je socialno delo; to pa nujno doživlja svojo »mladost« kot nerazvitost, nedorečenost, primanjkljaj. Tako razmerje kažejo tudi empirične raziskave o razmerju med strokovnjaki obeh disciplin, ki delajo na skupnih področjih (čeprav ne istega), tudi v naših razmerah. Vsebinske razlike med obema strokama je mogoče razbrati v tehle značilnostih ene in druge:

Socialno delo je praviloma naravnano k posamezniku, poskuša doseči, da ga stranka sprejme, manj označuje stranko, temelji na bolj ali manj prostovoljnem sprejemanju pomoči, daje stranki možnost izraziti svoje resnične občutke, varuje zaupne informacije o posamezniku. Pravno, še zlasti pa sodno odločanje ima drugačne temelje: temelji na načelu enakosti vseh in na načelu odgovornosti, zlasti kazensko pravo močno označi (etiketira) storilca; pravo pogosto posega v človekove pravice, varuje procesno obličnost in se zdi zato v primerjavi s socialnim delom formalistično. Te razlike in različen status pripadnikov vsake izmed teh poklicnih skupin so očitne tudi v vsakodnevnem delovanju ene in druge stroke in v medsebojnem sodelovanju obeh strok. Prav zaradi teh in še drugih razlik je izjemnega pomena sodelovanje obeh poklicnih skupin, izmenjava informacij, spoznavanje metod ene in druge in podobno. Samo iz takega sodelovanja lahko zraste razumevanje

druge stroke, pa tudi njeno vrednotenje. Zato so bili po moji oceni izredno dragoceni seminarji, ki jih je pred mnogimi leti prirejal Inštitut za kriminologijo za strokovnjake s sodišča, tožilstva, socialnih služb in policije, zlasti o problemih mladoletniškega prestopništva. Morda je moje mnenje posledica tega, da sem bila vanje vključena, vendar me današnje izjave predstavnikov posameznih strok, da ne vedo nič o delovanju kakšne druge, potrjujejo v prepričanju, da je bil multidisciplinaren pristop pravilna izbira.

Ko govorimo o razmerju med pravom in socialnim delom, je prav, da omenimo tudi svojevrstno vsebinsko napetost med njima. Socialno delo je po svoji temeljni usmeritvi pomoč, za pravom kot sistemom pa stoji državna prisila – čeprav je njena stopnja pri različnih zvrsteh prava zelo različna in posega v zelo različne človekove vrednote. In čeprav je res, da je tudi v pomoči skoraj vedno tudi kanček prisile, se vendar socialno delo počuti na tujem področju, ko se vključuje v pravo. Konflikt med pomočjo in prisilo je namreč pri njem občuten, ko se vključuje na pravna področja nasploh, še zlasti pa, ko se vključuje na področje kaznovalnega prava – na področje mladoletniškega prestopništva, prekrškov, izvrševanja kazenskih sankcij, zlasti kazni zapora. Te dvojne narave se je socialno delo zavedelo pred več desetletji in je tudi v slovenskih razmerah poskušalo na podlagi tega spoznanja izoblikovati instrumente za poglobljeno usmeritev v sfero pomoči.

Posebej odprto je v razmerju med socialnim delom in pravom vprašanje, s kakšnim pravnim znanjem morajo biti opremljeni socialni delavci, ki pri svojem delu prihajajo v stik s pravnimi normami različnih področij, včasih pa jim je naložena tudi pristojnost za odločanje na podlagi pravnih norm. Čeprav je res, da v centrih za socialno delo delujejo tudi diplomirani pravniki, gre pri tem za razmeroma nov pristop in so socialni delavci tudi v današnjih pogojih še pogosto v položaju, ko uporabljajo pravne norme in intervenirajo na njihovi podlagi. Neki pravnik navaja štiri stične točke med pravom in socialnim delom: pravna intervencija naj stranko socialnega delavca seznanji z njenimi pravicami in dolžnostmi, pravo kot pomožno sredstvo intervencije uporabimo, ko je pravni red stranki v praktično pomoč, pravo postavlja mejo intervencije, ker določa pravni položaj stranke, in končno, pravo je podlaga za zavarovanje temeljev zaupanja (ko pravne norme varujejo kot poklicno tajnost vse, kar je socialni delavec pri

opravljanju poklica izvedel o svoji stranki). Angleški pisci poročajo, da se je pomen prava za socialno delo v Angliji v zadnjem desetletju močno spremenil: zlasti zakonodaja o otrocih (Children's Act, 1989) je vpeljala vrsto pravnih pravil v zvezi s pravnim položajem otrok različnih kategorij. Zlasti pa je formalizirala postopke in obravnava otroka kot subjekta pravic – to pa je bistveno spremenilo tudi način gledanja in delovanja socialnega dela, ki je postalo dosti bolj »pravno«, bolj formalno, kot je bilo dotlej. Ker lahko pričakujemo, da se bo slovenski pravni sistem gibal v isti smeri, lahko pričakujemo, da bo pravna sestavina pri socialnem delu ostala enako pomembna, kot je sedaj – prav pa bi bilo, da bi to veljalo za obravnavanje otroka v postopku pred socialnovarstvenimi organi, ne pa za odločanje v zvezi z njimi, ki bi moralo biti pridržano predvsem specializiranim (družinskim) sodiščem.

Razmerje med socialnim delom in kazenskim pravom si zasluži posebno omembo zaradi več razlogov. Prvič zato, ker se socialno delo pogosto z njim srečuje, in drugič zato, ker gre za področje, ki je z vidika ene temeljnih konfliktnosti socialnega dela (pomoč ali prisila) najbolj relevantno. Prav te značilnosti so brez dvoma pripomogle k temu, da so se raziskovalci Inštituta za kriminologijo v času skoraj 50-letnega obstoja tega inštituta pogosto posvečali tem vprašanjem, pogosto so sodelovali na šoli za socialno delo kot predavatelji, pogosto so tudi izvajali raziskovalne projekte skupaj z raziskovalci te šole. Naj omenim le nekatere med njimi, ki so imeli po moji oceni precejšen vpliv na prakso socialnega dela; omejila se bom samo na najpomembnejše. Konec 60-ih let je treba med take raziskave uvrstiti projekt »Analiza in uspešnost izvajanja vzgojnega ukrepa nadzorstva skrbstvenega organa«, ki je poleg razčlenbe izrekanja in izvajanja tega ukrepa oblikoval merila za njegovo izrekanje, postavil metodološka izhodišča za njegovo izvrševanje in mu dal tudi vsebinsko osmislitev. Projekt »Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanja kazenskih sankcij« (1972) je dal dragocene podatke, kako so mladoletniki doživljali kazenski postopek in socialnega delavca, ki je v njem sodeloval. Projekt o uvajanju permisivnih metod v vzgojni zavod Logatec (1973) je poleg drugih rezultatov obsegal tudi podatke o vlogi socialnega delavca v takem zavodu in o njegovi vlogi v procesu prevzganja mladoletnika in priprave na odpust. Vloga in pomen socialnega dela v kazen-

skem pravosodju proti mladoletnikom pa je kot edino temo obravnaval poseben projekt inštituta, opravljen leta 1980. To je bil prvi projekt v Sloveniji, ki se je celostno ukvarjal s poklicno vlogo socialnega dela nasploh in je gotovo veliko prispeval k razumevanju vsebine in položaja socialnega dela kot stroke in socialnega delavca kot strokovnjaka. Naslednji projekt s tega področja se je posvečal med drugim socialnovarstvenim vidikom trpinčenja otrok – tu smo prvič v Sloveniji ugotavljali, kako socialna služba zaznava in obravnava ta pojav, in dali prve podatke o tej problematiki. Z raziskovanjem socialnega dela se je ukvarjalo tudi več projektov na področju izvrševanja kazni zapora za polnoletne storilce kaznivih dejanj: od prvega projekta o selekciji obsojenk za odprti kazensko-poboljševalni dom konec 50-ih, potem o izvrševanju kratkotrajnih kazni zapora (1988), o pravicah zapornikov (1990) do normativov in standardov za opravljanje storitev na področju socialnega varstva polnoletnih storilcev kaznivih dejanj (1994). V novejšem času so posamezni projekti obravnavali vlogo socialnega dela pri uvajanju novih vzgojnih ukrepov za mladoletnike, in sicer pri poravnavanju.

V zadnjem desetletju se je na področju kriminalitetne politike začela uveljavljati nova paradigma – varnost v lokalni skupnosti. Ta težnja, očitna v nekaterih nacionalnih programih kriminalitetne politike najbolj razvitih evropskih držav, postavlja nove naloge pred socialno delo v lokalni skupnosti, postavlja pa ga tudi v novo razmerje do prava, še zlasti do spoštovanja pravic posameznika. Pravo nasploh in kazensko pravo še posebej določata okvir dopustnega in dovoljenega, lahko bi rekli tudi meje mogočega v okviru pravnih norm. V tem okviru se znajde socialno delo, ko se usmerja v lokalno skupnost in se tam srečuje s številnimi problemi, zlasti s problemi najbolj ranljivih družbenih skupin, katerih pravice so najpogosteje kršene ali vsaj ogrožene. Socialno delo se bo tako verjetno našlo v novem položaju, ko bo postalo na eni strani služba, ki zagotavlja varnost, pri tem pa tesno sodeluje z različnimi institucijami nadzorstvene ali polnadzorstvene usmeritve, in bo ob takih obveznostih verjetno prišlo v konflikt s svojo temeljno usmeritvijo.

Pravo v celoti bo v prihodnje verjetno bolj kot doslej določalo polje dejavnosti socialnega dela; bo okvir, v katerem ostaja dovolj prostora, da se uveljavijo posebnosti in kvalitete socialnega dela. Pravo, ki obravnava pravice zlasti deprivilegiranih

družbenih skupin, je nekako naravni pomočnik socialnega dela, ki lahko prav z uveljavljanjem teh norm doseže svoje posebne cilje, pomoč posamezniku v posebne vrsti stiski. Če rečem, idealizirano, da pravo določa, kaj je prav in pravično, potem bi lahko rekla, da je vloga socialnega dela

znotraj tega »prav« in tega »pravično« to, da ju zagotovi s svojimi intervencijami v primerih, v katerih sta ti kategoriji ogroženi ali kršeni. Poznava-joč vsebino in naravo socialnega dela pa vemo, da skoraj vse intervencije sodijo v to kategorijo.

LITERATURA

- BARKER, R. L., BRANSON, D. M. (1993), *Forensic Social Work: Legal Aspects of Professional Practice*. New York: Haworth.
- DAVIES, M. (ur.) (1997), *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell.
- BRINC, F. (1988), *Izvrševanje kratkotrajnih kazni zapora v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 81).
- (1994), *Normativi in standardi za opravljanje socialnovarstvenih storitev na področju socialnega varstva polnoletnih storilcev kaznivih dejanj*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 107).
- (1990), *Pravice zapornikov in njihovo varstvo v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri PF. (Raziskava št. 93)
- DEKLEVA, B. (1995), *Nove vrste vzgojnih ukrepov za mladoletnike*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- GILLING, D. (2001), Community Safety and Social Policy. *European Journal on Criminal Policy*, 9, 4: 381–400.
- ŠELIH, A., BREJC, T. (1972), *Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanja kazenskih sankcij*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 33).
- KAVAR VIDMAR, A. (1990), Pomen prava v izobraževanju za socialno delo. *Socialno delo*, 29, 1–3.
- KLANJŠEK, A. (1960), *Selekcija obsojenk za odprti kazensko-poboljševalni dom na Igu*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 4).
- SKABERNE, B. (1969), *Analiza in uspešnost izvajanja ukrepa strožjega nadzorstva skrbstvenega organa*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 27).
- ŠELIH, A. (1985), *Nekateri vidiki trpinčenja otrok - pravno, medicinsko in socialno-varstveno obravnavanje*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 72).
- ŠELIH, A., BREJC, T. (1972), *Mladoletnikovo vrednotenje kazenskega postopka in izvrševanja kazenskih sankcij*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 33).
- ŠELIH, A., ČONČ, M. (1981), *Vloga in pomen socialnega dela v kazenskem pravosodju proti mladoletnikom*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (raziskava št. 54).
- VODOPIVEC, K. (1974), *Maladjusted Youth: An Experiment in Rehabilitation*. Westmead: Saxon House.

stopenj socialne pomoči pravi pravniki profesorjalnega socialnega dela v Litvi in Latviji.

Do leta 1794 obdobje kraljeve absolutne Lije in zvezne Poljske. Prvo socialno delo v Litvi in Poljski je bilo odprto leta 1818. Do leta 1914 je njihovo število narajalo na 194 vseh letnih prispevkov skupno 3.279 milj. zlatovskih dolarjev. Močno ukoreninjeno konceptno je splošno pojavo prvih zstožkih in filantropije skrbstvenosti. V drugi polovici osmiaditih stoletja je bila ustanovljena komisija za raziskavo o državi za VKL in Poljsko. Ta institucija je bila prvo veljavno analitično sodobno zdravstveno sistema in sistemu socialnega varstva skupaj. Komisija je regulirala zstožiča in borskoje ter je delovala do leta 1808.

1794–1918. obdobje carskega okupacije. V tem obdobju je velizsko prevladoval družinski tr-

skrbstvenosti in prvo socialno filantropije organizacije in v osrednji sferi države. V času med 1940 in 1980 je v Litvi deloval sovjetski sistem socialne varnosti. Njegove glavne značilnosti so bile centralizacija, institucionalizacija, segregacija, medicinska skrbstvenost. Deficienca socialnega dela ni bilo, vsekakor pa v praksi ni mogla biti uveljavljena do leta 1990.

RAZVOJ POKLICNEGA SOCIALNEGA DELA V LITVI

Prvi socialni delavci z Zahoda (državljanji sovorno-ameriških delav litvanskega rodu) so v Litvo prišli v letih 1990/91 in organizirali prve delovne seminare. To je bil začetek prvih programov za social-

Jolanta Pivorienė

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO V LITVI

Litvansko socialno delo je utemeljeno na zmesi tujih tradicij (zlasti iz ZDA) in domačega razumevanja, ki se je razvilo iz prostovoljnega dela in dobrodelnih dejavnosti. Kot samostojna stroka se je začelo razvijati po ponovni pridobitvi litvanske samostojnosti in je tako najmlajša stroka v državi. V članku razpravljamo o treh razvojnih stopnjah socialnega dela:

- predzgodovina profesionalnega socialnega dela: socialna podpora pred pojavom socialnega dela
- obdobje profesionalizacije socialnega dela
- tematike, s katerimi se bo treba spopasti v bližnji prihodnosti.

SOCIALNA PODPORA PRED POJAVOM PROFESIONALIZIRANEGA SOCIALNEGA DELA

Bagdonas (2001: 38–41) razlikuje več razvojnih stopenj socialne podpore pred pojavom profesionalnega socialnega dela v Litvi (Tabela 1).

Do leta 1794: obdobje Velike kneževine Litve in zveze s Poljsko. Prvo zatočišče za revne in uboge je bilo odprto leta 1518. Do leta 1794 je njihovo število naraslo na 194, v katerih je bilo nastanjenih skupno 5.279 ljudi, večinoma beračev. Močno ukoreninjeno krščanstvo je spodbujalo pojav prvih zatočišč in filantropsko dejavnost. V drugi polovici osemnajstega stoletja je bila ustanovljena komisija za zatočišča (ločeno za VKL in Poljsko). Ta institucija je bila po svoji vlogi analogna sodobnemu zdravstvenemu sistemu in sistemu socialnega zavarovanja skupaj. Komisija je regulirala zatočišča in beračenje ter je delovala do leta 1808.

1794–1918: obdobje caristične okupacije. V tem obdobju je večinsko prevladoval družinski tip

osnovne socialne podpore. Beračenje je bilo zelo razširjeno, čeprav so se caristične oblasti proti temu pojavu močno borile (aretacije, prisilno delo, deportacije v Sibirijo). Pojavila so se združenja invalidov in ustanovili so prve šole za hendikepirane. Filantropska dejavnost ni bila neznana, vlogo negovanja prikrajšanih je opravljala tudi cerkev.

Mesto komisije za zavetišča je prevzela novoustanovljena služba za javno nego, ki je obstajala do 1914.

V tem času so se pojavile dobrodelne organizacije. Prvo je leta 1808 ustanovilo Vilniško dobrodelno združenje, delovati so začeli tudi župnijski dobrodelni uradi.

1918–1940: obdobje neodvisnosti med obema vojnoma. Prej poudarjeno nagnjenje k negovalnim dejavnostim, dobrotelnosti in filantropiji se je še razmahnilo, delovati so začele nevladne organizacije.

Če vse skupaj strnemo, lahko ugotovimo, da so se do leta 1940 s socialno podporo večinoma ukvarjale cerkvene in posvetne filantropske organizacije in v manjši meri država. V času med 1940 in 1990 je v Litvi deloval sovjetski sistem socialne varnosti. Njegove glavne značilnosti so bile centralizacija, institucionalizacija, segregacija, medicinizacija. Definicije socialnega dela ni bilo, vsekakor pa v praksi ni mogla biti uveljavljena do leta 1990.

RAZVOJ POKLICNEGA SOCIALNEGA DELA V LITVI

Prvi socialni delavci z Zahoda (državljeni severnoameriških držav litvanskega rodu) so v Litvo prišli v letih 1990/91 in organizirali prve delovne seminarje. To je bil začetek prvih programov za social-

Tabela 1: Razvoj socialnega dela v Litvi po fazah

Obdobje	Razvojna stopnja	Značilnosti
do 1749	VKL in zveza s Poljsko	prvo zatočišče za revne in uboge (1518), komisija za zavetišča (18. stoletje)
1749–1918	caristična okupacija	družinski tip osnovne socialne podpore, služba za javno nego (do 1914), dobrodelne organizacije (od 1808)
1918–1940	medvojna neodvisnost	šibke NVO, dobrodelnost, družinska podpora, cerkev aktivna pri negi
1940–1990	sovjetski model socialne varnosti	institucionalizacija, segregacija, medicinizacija

Vir: Bagdonas A. (2001), *Practical and academic aspects of social work development in Lithuania*. STEPP: socialinē teorija, empirija, politika ir praktika. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija (35–48).

no delo na univerzitetni in neuniverzitetni ravni. Začetke je spremljal močan občutek optimizma in vere, da bo socialno delo zgradilo boljši svet in rešilo Litvo in njene prebivalce.

Proces ni bil lahek, bil pa je izjemno hiter. Jurkuvien (2002: 12) primerja razvoj socialnega dela v ZDA in v Litvi. Razvoj socialnega dela deli na več stopenj: pojav dobrodelnih organizacij, začetek izobraževanja za socialno delo, legalizacija stanovskih združenj socialnih delavcev, ustanovitev šol za socialno delo, formalizacija izobraževalnih standardov, začetek podiplomskega izobraževanja, vpeljava dodiplomskih študijskih programov, specializacija izobraževanja za socialno delo. V ZDA se je socialno delo postopno razvijalo skozi te stopnje od konca devetnajstega stoletja do danes. V Litvi je šel razvoj profesionalnega socialnega dela skozi naštetih stopnje od začetkov leta 1992. Kar je v ZDA trajalo celo stoletje, se je v Litvi zgodilo v desetih letih.

Tako hiter razvoj je socialnim delavcem, njihovim učiteljem in oblikovalcem politik prinesel velike izzive. Socialno delo v Litvi se je tako soočilo s potrebo po:

- prehodu od individualnega dela, kjer je odgovornost individualna, na timsko delo
- razumevanju odnosa med samopomočjo in državno pomočjo in aplikaciji naučenega v praksi
- ustvarjanju partnerskega odnosa med vladnimi in nevladnimi organizacijami,
- začetku komunikacije med prostovoljnimi in profesionalnimi socialnimi delavci
- razvoju skupne profesionalne identitete.

Ta in ostala vprašanja so bila rešena v obdobju med 1992–2002, ki ga lahko opredelimo kot raz-

vojno obdobje socialnega dela. Še vedno traja, tako da je evalvacija opravljenega težka. V naših močeh je le, da opišemo trenutno stanje, pokažemo glavne probleme in potegnemo zaključke.

Walter Lorenz je leta 2002 na konferenci v Montpellieru povedal, da sta bili na začetku glavni nalogi socialnega dela in razvoja izobraževanja zanj profesionalizacija (institucionalizacija) in akademizacija, sedaj pa sta glavni nalogi postali harmonizacija in standardizacija. Vsi ti cilji so v Litvi pomembni hkrati.

SOCIALNA PODPORA INSTITUCIONALIZACIJA, PРАВNA PODLAGA ZA SOCIALNO DELO V LITVI

Po ponovni pridobitvi litvanske neodvisnosti ni bilo v državi nobene pravne podlage za socialno delo. Sedaj to področje ureja zakon o socialnih storitvah. Poleg tega, da definira socialne storitve in jih klasificira, našteje tudi zelene učinke ponujenih storitev in okoliščine, v katerih so te zagotovljene. Pomembna dokumenta, ki pokrivata to področje, sta še »Strokovni profil socialne delavke (socialnega delavca)«, »Zahtevane kvalifikacije za socialne delavce in postopek potrjevanja kvalifikacij«. V slednjem piše, da je za poklicno opravljanje socialnega dela obvezna visoka izobrazba.

V desetih letih institucionalizacije socialnega dela so začele delovati prve formalne organizacije. Združenje socialnih delavcev Litve (1993) je postalo glavni element strokovne samoregulacije: ukvarja se z podeljevanjem licenc socialnim delavcem, nadzoruje spoštovanje etičnega kodeksa,

ščiti pravice socialnih delavcev. Dve novi organizaciji sta bili ustanovljeni v letih 2002/03: Združenje nadzornikov Litve in Združenje šol za socialno delo Litve. Ustanovitev teh združenj je tesno povezana s procesom akademizacije.

AKADEMIZACIJA

Izobraževanje za socialno delo se je v Litvi začelo 1992. Prva šola za socialno delo še ni bila v okviru univerze. Iste leta pa se je začel tudi prvi univerzitetni program.

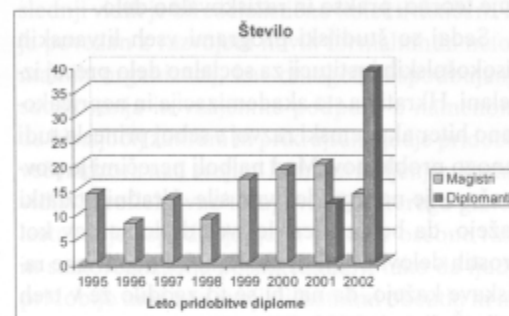
Leta 1992 ni bilo v Litvi nobenega strokovnjaka za socialno delo. Leta 2000 se je število kvalificiranih socialnih delavk in delavcev (vključno s socialnimi pedagogi) povzpelo na 825; med njimi se jih je 395 strokovno usposobilo in pridobilo diplomu na univerzi, 430 pa na višjih strokovnih šolah za socialno delo. Trenutno doživlja šolanje za socialno delo pravi razmah: v akademskem letu 2000/01 je bilo na programe socialnega dela ali socialne pedagogike vpisanih več kot 2.500 študentov, medtem ko je usposobljenih socialnih delavcev že okoli 4.000 (Bagdonas 2001: 45).

Tega leta se je povečalo tudi število izobraževalnih institucij. Na začetku so bile ena višja strokovna šola in dve fakulteti. Socialne delavce v Litvi v letu 2002/03 usposablja šest višjih strokovnih šol in deset v okviru posameznih univerz delujočih fakultet (Tabela 2).

Visokošolski zavodi izvajajo tako dodiplomske kot magistrske študije socialnega dela. Stalno potekajo tudi izobraževalni programi za socialne delavce. V primerjavi z ostalimi družbenimi vedami pa opazimo, da socialnemu delu še vedno

manjka program doktorskega študija. Socialno delo je eden najbolj popularnih poklicev v Litvi (lani je bilo število prijavljenih na šole na socialno delo zelo blizu tistim za menedžment, javno upravo in pravo, ki so že dolga leta najbolj popularni poklici v Litvi). Slika 1 kaže rast števila študentov v eni izmed visokih šol za socialno delo (Veckienien 2002: 12–14).

Slika 1: Rast števila študentov na Inštitutu za socialno delo (VMU) 1995–2002

Na inštitutu za socialno delo (takrat centru strokovnega izobraževanja za socialno delo na univerzi Vytautas Magnus) se je program socialnega dela začel leta 1992, prvi študenti pa so diplomirali leta 1995. Za razvoj izobraževanja za socialno delo v Litvi je značilno, da so prve visokošolske institucije izobraževanja za socialno delo (Univerza Vytautas Magnus in Univerza v Vilniusu) najprej ponudile magistrske programe. Najprej je bilo treba izobraziti učitelje, ki naj bi nato prevzeli razvoj socialnega dela v državi.

Inštitut za socialno delo so ustanovili Američani, ki jih je povabila litvanska Karitas. Prvi litvanski učitelji so bili usposobljeni leta 1994 in število tujcev se je zmanjšalo. Ker si je novi program šele

Tabela 2: Visokošolski zavodi za izobraževanje za socialno delo v Litvi

Zavod	naziv programa
Univerza v Vilniusu	socialno delo
Univerza v Klaipėdi	socialno delo
Univerza Vytautas Magnus	socialno delo (do leta 2002 socialna blaginja)
Pedagoška fakulteta v Vilniusu	socialna pedagogika
Univerza v Šiauliai	socialna pedagogika in psihologija
Tehnična fakulteta v Kaunasu	socialna vzgoja
Litvanska pravna fakulteta	socialno delo v pravnih sistemih
Medicinska fakulteta v Kaunasu	socialno delo v sistemu zdravstvene nege
Tehnična fakulteta v Vilniusu	socialni menedžment
Litvanska akademija za fizično kulturo	socialna pedagogika

moral izboriti priznanje univerze, je bilo težko zagotoviti delovna mesta s polnim delovnim časom in profesorji so bili zaposleni le za polovični delovni čas. Najpomembnejši trenutek razvoja inštituta za socialno delo je napočil leta 1996, ko so se Američani umaknili z vodilnega mesta inštituta in prepustili direktorsko mesto Litvancu. Tovrstna praksa štiriletnega delovnega sodelovanja med tuji in domačini v Litvi ni ravno običajna. Omogočila je razvoj kvalitetnega študijskega programa za socialno delo, ki, kakor je v navadi, združuje teorijo, prakso in raziskovalno delo.

Sedaj so študijski programi vseh litvanskih visokošolskih institucij za socialno delo precej izdelani. Hkrati pa sta akademizacija in nepričakovano hiter akademski razvoj s seboj prinesla tudi mnogo problemov. Med najbolj perečimi je povpraševanje na trgu delovne sile. Uradni podatki kažejo, da bo čez šest let več diplomantov kot prostih delovnih mest, medtem ko neodvisne raziskave kažejo, da naj bi se to zgodilo že v treh letih (Šuliakait 2002: 51).

Med reševanjem problemov, ki sta jih prinesli akademizacija in institucionalizacija, moramo imeti v mislih še dva druga cilja: standardizacijo in harmonizacijo.

STANDARDIZACIJA

Kot kaže že Tabela 2, so institucije visokega šolstva v Litvi zelo raznovrstne in enoten sistem visokošolskega izobraževanja ne obstaja. Študenti, ki so končali višjo šolo za socialno delo in želijo pridobiti univerzitetno diplomu, se morajo vpisati v prvi letnik dodiplomskega študija, čeprav prvi dve leti slednjega obsegata zgolj osnovno izobrazbo za socialno delo, ki so je bili ti študenti že deležni.

Učni načrt programov za socialno delo za višje šole je standardiziran. To se je zgodilo zato, ker so morali zavodi pridobiti mednarodno akreditacijo. Na univerzitetni ravni enotni učni načrt za socialno delo pač ne obstaja; namesto litvanskega socialnega dela imamo socialno delo Vilniusa, Kaunasa ali Klaipede. Univerze bodo šle v proces pridobitve mednarodne akreditacije naslednje leto in mogoče bo to pomagalo pri vzpostavljanju izobraževalnih standardov za univerzitetno izobraževanje za socialno delo in premagalo eklekticizem, ki v njem trenutno prevladuje.

Tu lahko pripomnimo še, da se praksa socialnega dela razlikuje od raziskovalnih modelov, toda

to temo bomo obravnavali v luči naslednjega cilja – harmonizacije.

HARMONIZACIJA

Do sedaj smo razpravljali predvsem o formalni organizaciji, o vprašanih institucionalizacije, akademizacije in standardizacije. Harmonizacija pa se dotika bolj konceptualne plati razvoja socialnega dela.

Govoreč z univerzitetne pozicije, se kot eno najpomembnejših vprašanj kaže medsebojna povezanost med prakso, poučevanjem in raziskovalnim delom. Hiter razvoj socialnega dela je pustil nekaj problemov nerešenih. Poudarek na akademizaciji je ustvaril dokajšnjo praznino med akademsko sfero in vsakodnevno prakso. Ta fenomen bi lahko imenovali »kultura molka«. V Litvi je ta pojem dokaj nov, prihaja pa od finskih socialnih delavcev. Ulla Mutka (Karvinen *et al.* 1999: 19) razpravlja o »kulturi molka« v finskem socialnem delu v devetdesetih. Ta koncept se nanaša na »stanje, kjer obstaja tako jasna hierarhija med teoretskim in praktičnim znanjem, da praktične izkušnje veljajo za nepomembne pri ustvarjanju teoretske misli in celo pri izgradnji korpusa vednosti stroke. »Tihi« socialni delavci, ki si ne upajo niti pisati niti sodelovati v teoretskih debatah, so po tej avtorici stranski učinek protislovne akademizacije izobraževanja za socialno delo.

Redni študentje v Litvi navadno nimajo praktičnih izkušenj s socialnim delom. Na dodiplomski ravni je supervizija skupinska, na podiplomski individualna. Redni študenti so redko zelo zainteresirani za »stare socialne probleme«, kot sta nezaposlenost in alkohol. Pač pa na univerzo prinašajo zelo sveže razumevanje »novih socialnih problemov«, na primer zlorabe drog in beguncev. Te nato profesorji konceptualizirajo in dalje o njih razpravljajo s socialnimi delavci, ki študirajo ob delu ali obiskujejo tečaje za usposabljanje. Na drugi strani so socialni delavci bolj zainteresirani za »stare probleme« in študentom prek profesorjev ponujajo realističen pogled nanje. Še več, v času prakse in supervizije na terenu obstaja direktno sodelovanje med študenti in socialnimi delavci. Interakcije torej obstajajo. Tovrstni komunikacijski proces ustvari več priložnosti za konceptualizacijo prakse socialnega dela in spodbuja praktikan-te ne samo k prakticiranju, temveč tudi k aktivnemu sodelovanju pri znanstvenem delu. V vsakem

primeru je univerza edini posrednik med teorijo, prakso in raziskovalnim delom. To je bilo na začetku precej boleče razumeti, saj je bila ob začetkih izobraževanja za socialno delo v Litvi prisotna vera, da je izobraževanje najpomembnejša komponenta za razvoj socialnega dela v državi. V nekem trenutku je bilo res tako, toda sedaj se je treba pomakniti na naslednjo stopnjo in posvetiti več pozornosti standardizaciji in harmonizaciji, ne le akademizaciji in institucionalizaciji. Prišel je čas, ko izobraževanju ne gre več pripisovati vodilne vloge. Ceniti je namreč treba vzajemno sodelovanje med akademijo in prakso. Ta pogled omogoči, da vzpostavimo višje standarde socialnega dela v deželi, in povrh omogoča tudi sodelovanje v evropskih razpravah in projektih.

EVROPSKE DIMENZIJE V RAZVOJU SOCIALNEGA DELA V LITVI

Med prepoznavnimi značilnostmi razvoja socialnega dela v Litvi je njegova odprtost. Inicijativa za socialno delo v Litvi je bila sicer litvanska, kot smo omenili že zgoraj, toda z velikim vplivom tujcev. Zgodnje izkušnje v komunikaciji in partnerstvu so omogočile pridruževanje različnim mednarodnim pobudam.

Litva aktivno sodeluje v programih študentske in učiteljske izmenjave (program Socrates), v tematskih mrežah (Erasmus, 5. FP), v evropskih projektih (5. FP, Phare, Leonardo in drugi).

Mnoge šole za socialno delo so organizirale mednarodne konference, ki so omogočile ne le razprave o posameznih temah, temveč tudi evalvacijo desetletnega dela in razmišljanja o izživih prihodnosti.

Najšibkejša plat evropske dimenzije je »formalna« razpršenost znanstvenih informacij. Le zelo malo člankov litvanskih avtorjev je objavljenih v priznanih mednarodnih revijah. Tudi litvanski socialni delavci in teoretiki so si nabrali precej izkušenj, ki bi jih lahko delili z drugimi. Izmenjava izkušenj ob hkratnem doseganju mednarodnih standardov za objave je eden od ciljev v najbližji prihodnosti.

SKLEPNE OPOMBE: CILJI ZA PRIHODNOST

Hiter razvoj socialnega dela v Litvi je po Paynu (po Završček 1996: 65–66) potekal v treh fazah.

Prvotni pristop v Litvi je bil individualistično-reformističen, kjer so z ljudmi začeli delati na hitro usposobljeni zaposleni v novoustanovljenih službah za socialno delo, »osredotočajoč se na individualne probleme in izboljšujoč socialne storitve z namenom doseganja večje učinkovitosti«. Naslednji vidik je bil socialistično-kolektivističen. Ta je povezan z razvojem novih formalnih in neformalnih organizacij, kar omogoča »spodbujanje sodelovanja in vzajemne podpore z namenom, da bi najbolj zatirani in prikrajšani ljudje pridobili več nadzora nad svojimi lastnimi življenji«. Zadnji vidik je reflektivno-terapevtski, katerega glavna lastnost je »spodbujanje in lajšanje osebne rasti in samorealizacije posameznikov, tako da ljudje pridobijo moč nad svojimi lastnimi občutki in načinom življenja«. V Litvi to omogoča državna podpora in tudi v mednarodnih primerjavah visoki izobraževalni standardi, ki prinašajo moderno razumevanje socialnega dela.

Vendar ostaja še precej stvari, ki jih je treba postoriti na področju razvoja socialnega dela. Kot najbolj pereče probleme lahko navedemo:

- implementacija doktorskega študija socialnega dela; magistrski študij mora biti dopolnjen s študijem psihologije, sociologije ali edukologije na doktorski ravni ali s študijem v tujini (večinoma na Finskem)
- prilagajanje izobraževalnim standardom EU
- prilagoditi število študentov zahtevam trga delovne sile
- izmenjava izkušenj znotraj in zunaj države.

To so kratkoročni cilji, v katerih se zrcalijo lokalna in globalna vprašanja, s katerimi se sooča socialno delo in v katerih se kaže trenutno stanje izobraževanja za socialno delo v Litvi.

• Vsakodnevne praktične situacije, v katerih se odločamo brez stične refleksije (torej po obstoječih, že izdelanih vzorcih, ki jih nepravilno sprejemamo), nas lahko potopijo v dileme, ki vsebujejo tipične moralne izbire, čeprav so te že »razrešene« v vzorcih, ki jih nekritično sprejemamo. Ker pa ponudniki teh vzorcev pogosto niso vključeni med seboj, so protislovni tudi vzorci ravnanja, vzemimo vstop v NATO, pravice homoseksualcev,

LITERATURA

- BAGDONAS, A. (2001), *Practical and academic aspects of social work development in Lithuania, STEPP: socialin teorija, empirija, politika ir praktika*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- JURKUVIEN, R. (2002), Lietuvos socialinio darbo mokyklos, kaip socialins novacijos, pastaroyo dešimtmečio kontekste. V: *Socialinio darbo raida ir perspektyvos: Konferencijos pranešims tezs*. Kaunas (12–13).
- KARVINEN, S., POSO, T., SATKA, M. (ur.) (1999), *Reconstructing social work research*. University of Jyvaskyla.
- ŠULIAKAIT, A. (2001), *Socialinis darbuotojs pasiklos ir paklausos perspektyvos*. Kaunas: VDU (magistro tezs).
- VECKIENE, N. (2002), Socialinio darbo studijs ypatumai Vytauto Didžiojo Universitete. V: *Socialinio darbo raida ir perspektyvos: Konferencijos pranešims tezs*. Kaunas (13–14).
- ZAVIRŠEK, D. (1999), Civil Society, Memory and Social Work. *International Perspectives in Social Work*, 3, 1: 65–73.

Srečo Dragoš

METAETIKA V SOCIALNEM DELU

Vse, kar počnemo, lahko počnemo s premislekom ali brez. Isto velja za področje moralnih odločitev. Te so lahko vsebovane v naših ravnanjih zavestno, preiščljeno, načrtno, ali pa brez premisleka, nereflektirano. V prvem primeru o njih razmišljamo in se sprašujemo, kakšna moralna odločitev je v dani situaciji boljša ali slabša in zakaj velja za tako – ko si postavljamo vprašanja te vrste, se gibljemo na področju etike. To je filozofska disciplina, ki se ukvarja s pravili oz. merili za presojanje socialnih ravnanj, zato jo pogosto označujejo tudi z izrazom »normativna« ali »vsebinska« etika (gl. Mišičević, Kante, Klampfer, Vežjak 2002: 98). Etika je teorija o morali, torej o tem, zakaj naj ravnamo na določen način, zakaj veljajo nekatere odločitve za dobre, poštene, pravilne, druge pa za njihovo nasprotje, katere so odločilne okoliščine in argumenti za kvalifikacijo moralnih ravnanj itn.

V drugem primeru, ko si takih vprašanj ne postavljamo, pa se gibljemo na področju, ki ga lahko tu opišemo kot implicitno ali praktično etiko. Praktična (nereflektirana) etika ostaja implicitna zato, ker se zanašamo na neko rutino, ki se v zvezi z nameravanim početjem ali pa zaradi socialnega konteksta, v katerem se gibljemo, zdi splošno sprejemljiva in povsem zadostna. Namesto sistematičnega premisleka o možnih utemeljitvah in smiselnosti svojega početja se zatekamo k obrazcem, navodilom, receptom, ki v družbenih praksah s svojo inertno prisotnostjo zbudajo videz samoumevne veljavnosti (najpogosteje zaradi dolgotrajnega ponavljanja ali zaradi podpore institucionalnih avtoritet, ki jih vzdržujejo). Praktična prednost take drže je, da se nam ni treba vsakokrat znova obremenjevati s teoretskimi premisleki, saj jih pri večini vsakodnevnih opravil dejansko ne potrebujemo. Če bi poskušali vsako svoje ravnanje teoretsko preverjati z navezavo na

argumente s področja etike, bi pri precejšnjem deležu nameravanih opravil ostali praznih rok, saj niso vse dileme, v katerih se znajdemo, etične vrste (če se v trgovini odločam, ali bom kupil ržen ali koruzen kruh, mi ne bo olajšala izbire nobena teorija morale). Kljub očitnim in številnim primerom odločitev, ki jih lahko povsem zadovoljivo rešujemo brez navezave na etično področje, se kažejo pomanjkljivosti take nereflektirane drže v treh vrstah slabosti: v nezmožnosti razlikovanja moralnih dilem, v nezmožnosti za inovacije v rutinah z moralno konotacijo in v nezmožnosti razreševanja moralnih protislovij. Poglejmo po vrsti.

- Brez refleksije storjenega ali nameravanega dejanja ostanemo neopremljeni za razlikovanje med ravnanji z moralnim obeležjem, kjer je torej etični razmislek nujen za pravilno odločitev, in med ravnanji brez moralnih dimenzij (npr., kdaj je poklicno opravilo socialne delavke zgolj strokovna dilema in kdaj gre tudi za strokovno etično dilemo).

- Brez refleksije lahko nekritično povzemamo in ohranjamo v svojem ravnanju rutinske vzorce, ki tudi z moralnega vidika niso več tako funkcionalni za vpletene akterje, kot so mogoče bili v času svojega nastanka. Ker lahko zaradi spremenjenih socialnih razmer vzorec, ki je bil včasih koristen, začne producirati slabe učinke, je refleksija pogoj za odločanje o njegovi izboljšavi ali opustitvi.

- Vsakodnevne praktične situacije, v katerih »se odločamo« brez etične refleksije (torej po obstoječih, že izdelanih vzorcih, ki jih neprašljivo upoštevamo), nas lahko postavijo v dileme, ki vsebujejo tipične moralne izbire, čeprav so te že »razrešene« v vzorcih, ki jih nekritično sprejemamo. Ker pa ponudniki teh vzorcev pogosto niso usklajeni med seboj, so protislovni tudi vzorci ravnanja; vzemimo vstop v NATO, pravice homoseksualcev,

genski inženiring, smrtno kazen, umetno oploditev itn. – na ta vprašanja imajo tradicionalni ponudniki vedenjskih obrazcev (cerkve, politične stranke, ožje socialne skupine, ki jim pripadamo) bistveno različne in pogosto nasprotno odgovore. Brez refleksije ne moremo preseči protislovij, pred katera smo postavljeni z rutinsko rabo razpoložljivih obrazcev.

Iz tega izhajajo za praktično etiko štirje sklepi. Prvič, v vsakdanjosti se zelo pogosto odločamo brez izrecne navezave na teorije etičnih ravnanj, saj je veliko situacij, ki sploh ne vsebujejo moralnih dimenzij. Ko socialna delavka ne more dodeliti stanovanja uporabniku, ki je brez strehe nad glavo, to ni moralna dilema (saj socialna delavka nima vpliva na dodeljevanje stanovanj). Čeprav taki primeri ne vsebujejo moralne konotacije, vseeno sodijo na področje praktične oz. implicitne etike, saj je za življenjsko držo znotraj praktičnega obzorja etike značilno, kot smo videli zgoraj, da ni opremljena za prepoznavanje etičnih dilem niti za ravnanje z njimi. Drugič, čeprav so mnoge situacije v privatni in poklicni sferi brez moralne dimenzije, so vseeno pogoste tudi dileme s tipično moralno dimenzijo, ki pa kljub temu ne potrebujejo etične refleksije. Recimo, socialna delavka opazi, da je uporabniku padla iz žepa denarnica – ali naj tiho počaka, da končata razgovor, in si prisvoji denarnico, ko uporabnik gre, ali pa naj ga opozori, da jo je izgubil? Dilema ima nedvomno moralno konotacijo, ki pa je take vrste, da ne potrebuje posebnega etičnega razmisleka za ugotovitev, kaj je prav in kaj ni. Opredelitev tatvine, njena kvalifikacija in napotila za ravnanje so za take situacije vsebovana v mnogih normativnih sistemih (splošnih kulturnih, verskih, pravnih, profesionalnih, osebnih), torej se ni treba zatekati v območje teorij, da bi ugotovili, kaj naj socialna delavka v tem primeru stori. Torej se praktična etika od normativne (oz. vsebinske) ne razlikuje po tem, da bi bila brez moralnih dilem, ampak v poudarku, kako jih rešuje. V območju praktične etike rešujemo moralne dileme bodisi s praktičnim obstoječim receptom (namesto s teoretskim premislekom), s katerimi nas zalagajo institucije in tradicije, bodisi moralnih dilem sploh ne rešujemo, ker jih ne prepoznamo, ali pa se z njimi ne srečamo, ker gre za moralno nevtralne situacije. Tretjič, praktična etika je koristna, saj nam olajšuje večino vsakodnevnih ravnanj, ker jih ne obremenjuje vedno znova s teoretskim premislekom. Navsezadnje ravno implicitne predpostavke o zane-

sljivosti razpoložljivih obrazcev omogočajo tudi ljudem, ki o teoriji (normativne etike) ne vedo ničesar, da se zvečine kljub temu brez večjih težav znajdejo v vsakodnevnem življenjskem svetu. In četrtič, socialna funkcionalnost praktične etike je omejena s prej naštetimi slabostmi. Odpove takrat, ko se akter v vsakdanjosti znajde pred moralno problematično situacijo, ki je pomembna za udeležence in je dosegljivi vzorci moralnega ravnanja ne razrešujejo. V teh primerih ostaja akter – če vztraja v implicitni etični drži – neopremljen za rešitev problema, nezmožen kritične distance do rutinsko prevzetih vzorcev in nesposoben za razlikovanje moralnih od amoralnih dilem.

Korekcija praktične etike je možna z navezavo na normativno etiko. Kot bomo videli pozneje, pa tudi pri uporabi normativne etike naletimo na etične probleme, ki niso rešljivi znotraj nje. Normativna etika se ukvarja z razlago osnovnih, etično relevantnih pojmov in s premisleki o ne/ustreznosti posameznih teorij moralnega ravnanja, ne opremlja pa nas z vednostjo o tem, kdaj naj sploh uporabimo tak premiselek, kako spoznamo situacije, kjer postane etična presoja smiselna, priporočljiva ali celo nujna, kakšna je narava moralnih motivacij, narava obstoja moralnih lastnosti, od kod izvirajo pomeni moralnih pojmov, kot so dobro, slabo, pravilno, pošteno itn. Odgovori na ta vprašanja so potrebni za uporabo spoznanj s področja normativne etike, čeprav presegajo nivo same normativne etike. Zato se s temi vprašanji ukvarja metaetika. V nadaljevanju bom pokazal, da je metaetika pomembno področje tudi za reševanje profesionalnih etičnih dilem v socialnem delu. Razlikovanje omenjenih treh ravni etike ponazarjam v shemi 1, ki jo je treba brati od spodaj navzgor. Osnovni nivo etičnega ravnanja je v spodnji vrsti (a) tabele, ki ponazarja »logiko« vsakodnevnih odločitev; te so pogosto tako rutinske, da se jih sploh ne zavedamo. Ko delovanje na tem osnovnem nivoju postane nezadostno, nastale situacije, povezane z našimi odločitvami, pa postanejo preveč pomembne, da bi jih lahko samo-umevno prepustili »rešitvam« na tej ravni, poraste relevantnost teoretskih pristopov (b). Z njimi reflektiramo nastalo situacijo, se zavemo možnih rešitev in z uporabo teoretskih konstrukтов utemeljimo odločitve. Nad drugim nivojem pa je v prvi vrsti tabele prikazan nivo metaetike (c) kot nadgradnja prejšnjih dveh.

Shema 1: Trije nivoji etičnega odločanja

NIVO ODLOČANJA	VSEBINA ODLOČANJA	TIPIČNA VPRAŠANJA
c) metaetika	<ul style="list-style-type: none"> • refleksija osnovnih predpostavk teoretskega utemeljevanja posameznih moralnih sistemov • kriteriji prepoznavanja in utemeljevanja razlik med moralnimi in nemoralnimi situacijami, vprašanji, rešitvami • evalvacija posledic etičnih odločitev 	<ul style="list-style-type: none"> • Je določena dilema sploh moralno relevantna ali ni? • Je res vselej moralno reševati moralno dilemo z uporabo moralnih kriterijev? • Če je dilema moralno relevantna in »zahteva« moralno ravnanje, s kakšne vrste moralnimi sistemi imam opravka v situaciji, na katero se odzivam? • Če imam v situaciji opravka s konfliktnimi moralnimi sistemi, kateremu naj dam prednost in zakaj?
b) normativna oz. vsebinska etika	<ul style="list-style-type: none"> • utemeljitve moralnih pojmov kot so dobro, slabo, pravica, dolžnost, dostojanstvo itn. • teorije obravnavanja moralnih dilem 	<ul style="list-style-type: none"> • Kaj je najbolj dobro in pravilno (ravnanje, lastnost, posledica): tisto, kar je maksimalno koristno za vse, ali tisto, kar ostane socialno funkcionalno tudi, ko dejanje posplošimo na vse ljudi, ali pa je odločilna le vsebina odličnosti (česa ali koga)? • Naj odobravam ali obsojam (in pod kakšnimi pogoji): vojno v Iraku, evtanazijo, splav, samomor, smrtno kazen, neobičajne spolne prakse, umetno oploditev samskih žensk, socialno neenakost, svobodo govora tudi za rasiste in verske nestrpeže?
a) praktična oz. implicitna etika	<ul style="list-style-type: none"> • ravnanje v skladu z navadami, rutinami, zdravim razumom • neproblematično sprejemanje samoumevnosti • nekritično sledenje implicitnim moralnim predpostavkam, pozitivno ali negativno sankcioniranim znotraj verskih, političnih, slojevskih, sorodstvenih idr. socialnih skupin 	<ul style="list-style-type: none"> • vprašanja v zvezi s konkretno moralno dilemo oz. situacijo so redkejša od trditev in opis problema je deležen manj pozornosti kot opis odgovornosti vpletenih • vprašalni stavki, začeti z vprašalnico »zakaj«, so pogostejši pri iskanju krivcev za nastalo situacijo kot pa za opisovanje same situacije; hkrati pa so vprašalnice »zakaj« pogostejše pri opisu nastale situacije kot pri razlagi uporabljenih moralnih izrazov in pojmov (kot so dobro, pravično, dolžnost itn.)

Posamezne nivoje, povzete v tabeli, lahko ponazorimo s preprostim primerom, ki vsebuje etično dilemo. Na primer, ali naj damo neznanemu beraču, ki nas ogovori na ulici, denar ali ne. Kakšno ravnanje je najprimernejše v taki situaciji in kako ga izpeljati?

a) Na ravni praktične etike o tem ne bomo razmišljali, ampak ravnali v skladu z navado določenega okolja ali v skladu z lastnim stališčem, ki smo ga zavzeli že nekoč prej, ko smo se srečevali s podobnimi primeri, zdaj pa ga imamo

nekako »na zalogi« in ga brez posebnega razmišleka aktiviramo vselej, ko se znajdemo v takih ali podobnih situacijah.

b) Ko se mi zgornja rutina iz kakršnih koli razlogov zdi nezadostna, bom poskušal svojo odločitev premisliti in racionalno utemeljiti. S tem že posežem na nivo normativne etike. Če se npr. oprem na Kantovo etiko dolžnosti, potem bom daroval beraču denar pod pogojem, če se izkaže dejanje za pozitivno tudi v primeru, ko ga posplošimo v univerzalno etično maksimo - če bi vsi

dajali beračem denar, bi olajšali eksistenčno stisko najbolj potrebnim in (tudi) na ta način malce pre-razporedili neenakost prejemkov v prid najnižjim slojem. Vendar pa lahko s sklicevanjem na isto kantovsko maksimo dokazujem tudi nasprotno, da je moralna dolžnost ravno *ne* dati denar beraču, saj če bi to vsi počeli, bi v družbi zmanjšali motivacijo za prevzemanje enostavnih, nujnih in najnižje plačanih del, hkrati pa bi taka praksa – če bi postala vsesplošna – slabila motivacijo labilnejšim posameznikom za razvoj njihovih osebnostnih potencialov, kar lahko človek stori samo skoz kreativne dejavnosti, za katere pa vemo, da zahtevajo vsaj nekaj samodiscipline in odrekanja. Navsezadnje je splošno znano, da večina beračev nažican denar zapije, torej je velika verjetnost, da z dajanjem denarja podpiram alkoholizem. Eden od Kantovih pogojev moralnega ravnanja je tudi zapoved, da se vsakega človeka v vsaki situaciji obravnava kot cilj (oz. brezpogojno vrednoto) in ne kot sredstvo za pridobitev česa drugega. Torej beraču ne bom daroval denarja, ker nočem, da ga porabi za alkohol (kar bi zelo verjetno storil), lahko pa ga peljem na kosilo ali mu kupim sendvič, kar bo gotovo bolj blagodejno vplivalo na njegovo osebo, ki mi je cilj. A če človeka in njegovo blaginjo res obravnavam kot cilj sam po sebi, potem si mu ne bom drznil vsiljevati način uporabe darovane miloščine (plačam ti hrano ali pa ne dobiš nič), saj ga s tem naredim še bolj neavtonomnega. Ne le, da mu potrdim, kar ve že od prej, namreč, da v trenutku, ko me prosi za denar, manifestira svojo odvisnost od mene, pač pa ga še dodatno spravljam v novo odvisnost z diktiranjem pogojev (hrana ali nič), na katere mora pristati, če hoče kaj dobiti. Skratka, če mi oseba pomeni cilj oz. vrednoto sama po sebi, potem mora to veljati prav za vsakega človeka (ne glede na njegove navade). Takoj ko krnim njegovo avtonomijo, ga zanikam kot vrednoto. Ali ni prav to, da je bila miloščina zelo pogosto združena z nadzorom (darovalca nad prejemnikom), spravilo dobrotelčnosti na slab glas? Čeprav je bilo seveda vedno utemeljeno z dobrimi nameni. Po eni strani je poglobljalo nadzor in odvisnost, po drugi strani (pri darovalcih) pa je vodilo v paternalizem in hinavščino. Ni naključje, da dobrotelčnost zaide v tako slepo ulico v vseh družbah, kjer ostaja prevladujoča ali celo edina oblika solidarnosti (kjer so npr. odsotni mehanizmi socialne države). Se je mogoče izogniti taki pasti z darovanjem denarja brez pogojevanja, recimo v

smislu načela, da darujemo vsakomur, ki nas prosi, saj nam je vsak človek najvišji cilj, vrednota? Ali lahko imamo zaradi te maksime za moralno dejanje tudi darovanje denarja slepcu, ki takoj, ko mu pokažete hrbet, »čudežno« spregleda, ali hromcu, ki brž, ko prejme denar, steče stran? Sicer se lahko izgovorimo, da je naše darovanje moralno, ker ga je vodil plemenit namen (pomagati sočloveku), od tod naprej pa ne moremo biti odgovorni, ker smo žrtev goljufije. Toda ali za moralno dejanje res zadostuje zgolj plemenit namen, ne glede na posledice? V 19. stoletju se je na Slovenskem razpasla moda posvajanja revnih afriških otrok, ki pa se ni ohranila, saj so posvojeni otroci kmalu umrli. So bile te posvojitve moralne (namen je bil gotovo plemenit)? Navsezadnje, če darovanje goljufivemu beraču smatramo za moralno dejanje, čeprav smo bili žrtev goljufije, ali je mogoče, da istemu beraču ob ponovnem srečanju ne bi dali denarja, ker zdaj vemo, da je goljuf, hkrati pa bi še vedno imeli svoje prejšnje dejanje za moralno in ne npr. za naivno? Je dejanje sploh lahko moralno, če ga nismo pripravljene ponoviti, ko zremo za vse okoliščine, ki ga spremljajo? Kaj pa, če moralnosti ne utemeljujemo z namenom, ampak z doseženim učinkom, ki je neodvisen od moralnih vrlin prejemnika? Ali ni res, da tudi tisti, ki beračijo z goljufanjem, dejansko potrebujejo denar, ravno tako ali pa še bolj kot negoljufivi berači? Zakaj bi sicer to počeli? Če se torej odločimo dajati denar samo iskrenim beračem, goljufivim pa ne, kaj v tem primeru v resnici počnemo? Ali res darujemo človeku, ker nam je sam po sebi cilj, ali pa dejansko s selekcioniranjem beračev na goljufe in negoljufe nagradujemo poštenost poštenih beračev in kaznujemo goljufivost nepoštenih? Torej nam ni bila najvišja vrednota človek sam po sebi, ampak določena vrлина. Teorija, ki za kriterij moralnosti upošteva le posledice dejanj in ne namenov, se imenuje utilitarizem. Za to smer je merilo pravilnosti dejanja prispevek tega dejanja k splošni blaginji, k sreči večjega števila ljudi oz. k zadovoljitvi njihovih potreb (najznamenitejša avtorja sta Jeremy Bentham in John Stuart Mill). Merilo koristnosti moralnega dejanja je Mill formuliral kot »ugodje in odsotnost bolečine«, medtem ko učinki v nasprotno smer storjenih dejanj povečujejo »bolečino in pomanjkanje ugodja« (gl. Miščević 2002: 80). To pomeni, da bo naše dejanje moralno samo takrat, ko bomo z njim proizvedli presežek ugodja nad neugodjem, v nasprotnem primeru, ko je vzbujena bolečina

večja od količine ugodja, pa bomo dejanje kvalificirali za nemoralno. Toda ali to pomeni, da bi bilo naše darovanje beraču bolj moralno, če poleg ugodja, ki mu ga omogočimo z miloščino, omogočimo ugodje tudi sebi (recimo, ko se s svojo dobroteljnostjo hvalimo v javnosti in si s tem kot dobrotnik zvišamo ugled). Bi bilo torej tako dejanje bolj moralno od darovanja, s katerim se ne hvalimo in od katerega ima otipljivo korist samo prejemnik pomoči, ne pa dajalec? Če je odločilna le količina storjenega ugodja, potem bi bilo početje tistega, ki da beraču minimalno vsoto denarja in se izdatno hvali s svojo darežljivostjo, moralno enakovredno početju drugega darovalca, ki da beraču zelo veliko denarja in ostane dosledno anonimen. V obeh primerih je količina storjenega ugodja približno enaka, le da je v prvem primeru porazdeljeno med oba, v drugem pa ostaja bolj na prejemnikovi strani. Po Millovi utilitaristični logiki bi lahko tudi trdili, da je darovanje določene vsote denarja moralno večvredno, če ga daruje bogataš, saj je zanj denarni izdatek zanemarljiv in pri tem ne bo občutil izgube, medtem ko bo darovanje iste vsote moralno manjvredno, če jo bo daroval revnejši človek, ki bo to občutil kot strošek, zaradi katerega se bo moral čemu odreči, s tem pa si bo povečal neugodje, kar se bogatašu seveda ni zgodilo. Še brutalnejši primer: sadistično izživljanje nad žrtvijo postane moralno negativno dejanje samo s pogojem, da je bolečina, ki jo trpi žrtev, večja od mučiteljevega užitka, sicer pa izživljanje nad človekom ni nič apriori slabega. Absurdnost te logike se pokaže že prej, že v samem prenosu kriterija moralnosti zgolj na posledice in v ignoriranju motivov. Če je moralno res samo dejanje, ki poveča količino ugodja, in pri tem motivi nimajo nikakršne teže, kako potem kvalificirati dejanje neznanca, ki poskuša rešiti utapljavačega se nesrečnika, a se pri tem v deroči reki utopita oba, kar seveda poveča količino trpljenja (svojcev), ker sta zdaj žrtvi dve in ne le ena. Je neznanec, ki je nesebično tvegat življenje, da bi pomagal drugemu, kljub tragičnemu izidu ravnal moralno ali ni?

● c) Pri prejšnjem primeru smo videli, da ostane večkrat neprepričljivo tudi sklicevanje na teorije moralnega delovanja, s katerimi se oskrbujemo na nivoju normativne etike. V takih primerih si poskušamo pomagati s premislekom vprašanj s področja metaetike. Tu se sprašujemo o temeljnih pojmih, na katerih slonijo konkretne teorije morale, o razpoznavanju in preferiranju posameznih normativnih sistemov itn. Recimo, ali je mogoče

pojem koristi, kot ga uporablja klasična teorija utilitarizma, redefinirati v bolj uporabno kategorijo, ki nas ne bi zavedla v absurdne kvalifikacije, kot smo jih videli v prejšnjem primeru? Ni vseeno, ali korist definiramo zelo ozko, npr. z zamejitvijo na dihotomijo psihičnih in telesnih občutkov (ugodje/neugodje, prisotnost/odsotnost bolečine), ali pa korist razumemo kot odnosni učinek socialnih mrež. V tem drugem smislu bi lahko korist opredelili za lastnost (česa ali koga), s katero si vzdržujemo ali povečujemo pozitivno bilanco stroškov in dobitkov v razmerjih, ki jih imamo do drugih ali do samega sebe. Podobno je z drugimi ključnimi moralnimi pojmi, npr. s pojmom dobrega. Ne pozabimo, da je pojmu dobrega zgodovinsko najstarejše nasprotje pojem zla, ker sta obe nasprotji, dobro in zlo, vezani na moralne lastnosti bogov pri interakcijah z ljudmi. Ker pa v interakcijah vselej potekajo izmenjave česa s čim drugim, je bil pojem dobrega narejen za prepoznavanje zelenih situacij, v katerih so bogovi dovolili ljudem, da si ti v izmenjavah z bogovi ustvarijo dobiček (npr. z občasno molitvijo ali daritvijo si zagotovimo dobro letino), medtem ko so z zlom opisovali vse nasprotno situacije (gl. Stark 1996: 114). Z upoštevanjem tega premisleka si razširimo možnost obravnave pojmov dobrega in zlega kot zgodovinske in relativne kategorije. V nadaljevanju si oglejmo enega od tipičnih metaetičnih poudarkov, ki so nepogrešljivi zlasti v situacijah in dilemah s področja profesionalne etike.

● Ko si postavljamo vprašanja o izvorihih etičnih meril, principov, vrednot, normativnih sistemov, ne zato, da bi razrešili konkretno moralno dilemo v posamičnem primeru, ampak da bi izboljšali razumevanje načinov in metod za ravnanje v moralno konotiranih situacijah, takrat razmišljamo na metaetičen način (gl. Reamer 1990: 14 ss.). Eno od vprašanj s tega področja je tudi razlikovanje normativnih sistemov, ki so relevantni za odločanje v konkretni situaciji. Razlikovanje normativnih sistemov je pogoj za razpoznavanje temeljnih norm znotraj vsakega od njih, njihovo poznavanje pa je pogoj za odločanje. Najprej pogledjmo, kaj normativni sistem sploh pomeni in kakšne vrste sistemov poznamo. Normativni sistem bi lahko opredelili kot družbeno regulirano in na skupnih vrednotah osmisleno celoto med sabo usklajenih navodil za usmerjanje vedenja, ki ljudem služijo kot vodnik za prakticanje (še) sprejemljivih ali zaželenih ravnanj v različnih situacijah.

Poznamo pet vrst normativnih sistemov:

- *družbeno-kulturni* normativni sistem je najsplošnejši in je značilen za vso družbo; gre za kulturo, ki združuje tiste vrednote in norme, na katere pristaja večina članov določene družbe in ki se bolj ali manj razlikuje od normativnih sistemov (kultur) v drugih družbah

- *zakonodajni* normativni sistem je celota vseh pravnih predpisov, ki jih izdaja legislativa (na socialnem področju sta najpomembnejša zakon o socialnem varstvu in zakon o splošnem upravnem postopku)

- *poklicnoetični* normativni sistem: sistem vrednot in norm, ki je specifičen za posamezno profesijo in ki se v podrobnostih ali pa splošnih poudarkih razlikuje od normativnih sistemov drugih profesij; poklicno etični sistem socialnega dela na Slovenskem sestavljajo: kodeks etike, ki ga je sprejelo Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, splošnejši kodeks etike, ki velja za vse akterje v celotnem socialnem varstvu, ki ga je sprejela Socialna zbornica Slovenije, k temu pa lahko dodamo še nenapisana poklicna pravila, ki jih pri delu uporabljajo socialne delavke in delavci (npr. razni dogovori, sprejeti znotraj skupin, terapevtski pakti ipd.)

- *službeni* normativni sistem, ki je značilen za konkretno ustanovo in ki se lahko vzdržuje na eksplicitno normiran ali pa na neformalen način, npr. razni statuti in pravilniki delovnih organizacij, navodila in priporočila nadrejenih, neformalna pravila, rutine in kultura, ki je značilna za posamezna delovna okolja

- *osebni* normativni sistem, ki si ga bolj ali manj koherentno izoblikuje vsak posameznik in ga tudi v večji ali manjši meri upošteva pri svojem ravnanju; sem štejemo s procesom primarne, sekundarne in terciarne socializacije interiorizirane vrednote, norme in prepričanja, ki izhajajo iz različnih normativnih sistemov, npr. iz tradicionalnih, liberalnih, verskih, altruističnih, egoističnih, optimističnih, pesimističnih, filozofskih osmislicev.

Problem je v tem, ker našeti normativni sistemi praviloma niso usklajeni med seboj in ker imamo v moralno problematičnih situacijah pogosto opraviti z več kot z enim normativnim sistemom. Ker se v vsakdanjem življenju, tako privatnem kot javnem, normativni sistemi prepletajo med sabo, so kompleksnejše tiste moralne dileme, ki nastajajo na presekih različnih normativnih sistemov. Zato je razlikovanje normativnih sistemov in razpoznavanje presekov med njimi (metaetika)

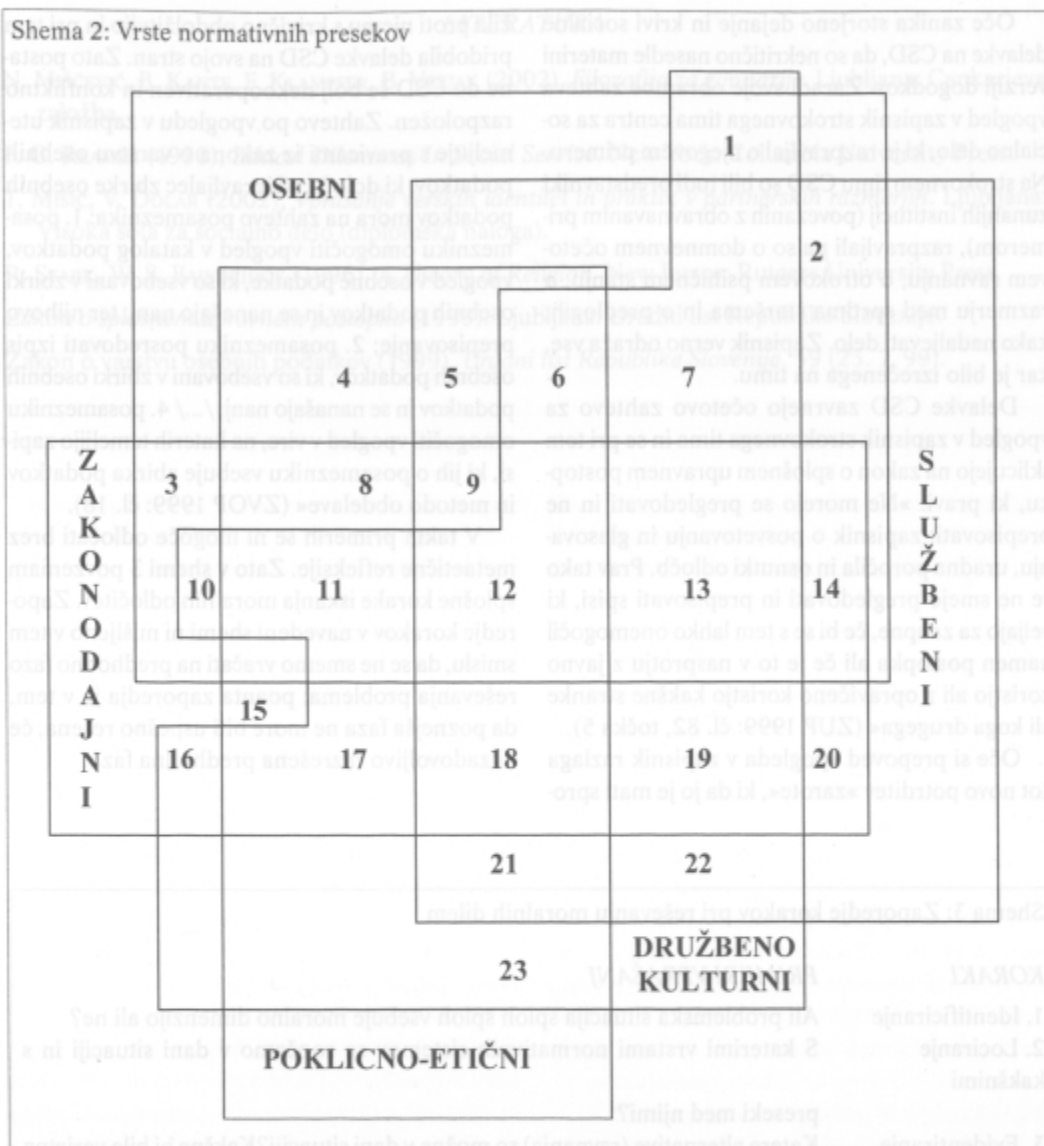
pogoj za reševanje moralno kočljivih situacij.

Znotraj vsakega od petih normativnih sistemov in 23 presekov se pojavljajo moralno problematične situacije. Za ilustracijo kompleksnosti problematike pogledimo primer partnerskih zvez, v katerih sta partnerja različnih veroizpovedi. Odlično raziskavo na to temo sta naredili avtorici Tanja Mišič in Vesna Dolar (2002), ki sta preučevali probleme z različnimi religijskimi in narodnimi identitetami, ki jih imajo partnerji zaradi pritiska okolja (predvsem sorodstva), kulturnih tradicij in navad, osebnega verskega prepričanja in zlasti zaradi neusklajenih in praviloma protislovnih zahtev religijskih institucij, katerim pripadajo. Avtorici sta ugotovili presenetljivo inovativnost, ki se kaže v strategijah vzajemnega prilagajanja v mikro odnosih (npr. celotna družina skupaj praznuje večje katoliške praznike, hkrati pa se prehranjuje po muslimanskih pravilih), medtem ko funkcionarji religijskih institucij, namesto da bi spodbujali iskanje različnih oblik sožitja, pogosto še bolj zaostrijo probleme s sankcioniranim vztrajanjem pri moralno-verskih normah, tipičnih za posamezno religijo. Ta primer bi se v prejšnji shemi uvrščal v presek 13, kjer se križajo različni osebni normativni sistemi (izhajajoči iz posameznikove verske identitete) z različnimi družbeno kulturnimi tradicijami (npr. Slovenka + Bošnjak), z različnimi institucionalnimi normativi (npr. njena pripadnost katoliški cerkvi in njegova muslimanski skupnosti), hkrati pa je možna še nezdržljivost na zakonodajni ravni (prakticiranje verskih običajev, ki bi prišli navzkriž z veljavno zakonodajo).

Za ponazoritev poklicnoetičnih dilem si pogledimo še primer iz prakse enega od centrov za socialno delo. Primer spada v presek 9, kjer gre pri uporabniku socialnih storitev za različen osebni normativni sistem od tistega, ki ga od njega pričakujejo socialne delavke, hkrati pa tudi za normativno neusklajenost znotraj samega zakonodajnega sistema. Dilema se dodatno zaplete zaradi določil poklicne etike, ki zavezujejo področje socialnega dela, hkrati pa imamo opraviti tudi z inercijo institucionalne kulture v organizaciji, ki je obravnavala primer. Sledi povzetek primera.

Očetu štiriletne deklice je bil začasno prepovedan stik s hčerko zaradi suma spolnega nasilja. Mati se je s hčerko začasno preselila k otrokovim starim staršem, s partnerjem pa se razhaja in od CSD pričakuje, da bo hčerka zaupana njej v varstvo.

Shema 2: Vrste normativnih presekov

Preseki normativnih sistemov:

1. osebni + družbeno kulturni	poklicno etični + službeni
2. osebni + službeni	13. osebni + zakonodajni + družbeno kulturni + službeni
3. osebni + zakonodajni	14. osebni + zakonodajni + službeni
4. osebni + poklicno etični	15. zakonodajni + poklicno etični
5. osebni + poklicno etični + službeni	16. zakonodajni + družbeno kulturni
6. osebni + poklicno etični + službeni + družbeno kulturni	17. zakonodajni + poklicno etični + družbeno kulturni
7. osebni + službeni + družbeno kulturni	18. zakonodajni + poklicno etični + družbeno kulturni + službeni
8. osebni + zakonodajni + poklicno etični	19. zakonodajni + družbeno kulturni + službeni
9. osebni + zakonodajni + poklicno etični + službeni	20. zakonodajni + službeni
10. osebni + zakonodajni + družbeno kulturni	21. poklicno etični + družbeno kulturni + službeni
11. osebni + zakonodajni + družbeno kulturni + poklicno etični	22. družbeno kulturni + službeni
12. osebni + zakonodajni + družbeno kulturni + poklicno etični	23. poklicno etični + družbeno kulturni

Oče zanika storjeno dejanje in krivi socialne delavke na CSD, da so nekritično nasledle materini verziji dogodkov. Zaradi svoje obrambe zahteva vpogled v zapisnik strokovnega tima centra za socialno delo, ki je razpravljal o njegovem primeru. Na strokovnem timu CSD so bili tudi predstavniki zunanjih institucij (povezanih z obravnavanim primerom), razpravljali pa so o domnevnem očetovem ravnanju, o otrokovem psihičnem stanju, o razmerju med sptima staršema in o predlogih, kako nadaljevati delo. Zapisnik verno odraža vse, kar je bilo izrečenega na timu.

Delavke CSD zavrnejo očetovo zahtevo za vpogled v zapisnik strokovnega tima in se pri tem sklicujejo na zakon o splošnem upravnem postopku, ki pravi: »Ne morejo se pregledovati in ne prepisovati: zapisnik o posvetovanju in glasovanju, uradna poročila in osnutki odločb. Prav tako se ne smejo pregledovati in prepisovati spisi, ki veljajo za zaupne, če bi se s tem lahko onemogočil namen postopka ali če je to v nasprotju z javno koristjo ali z opravičeno koristjo kakšne stranke ali koga drugega« (ZUP 1999: čl. 82, točka 5).

Oče si prepoved vpogleda v zapisnik razlaga kot novo potrditev »zarote«, ki da jo je mati spro-

žila proti njemu s krivično obdolžitvijo in pri tem pridobila delavke CSD na svojo stran. Zato postane do CSD še bolj nekooperativen in konfliktno razpoložen. Zahtevo po vpogledu v zapisnik utemeljuje s pravicami iz zakona o varstvu osebnih podatkov, ki določa: »Upravljalca zbirke osebnih podatkov mora na zahtevo posameznika: 1. posamezniku omogočiti vpogled v katalog podatkov, vpogled v osebne podatke, ki so vsebovani v zbirki osebnih podatkov in se nanašajo nanj, ter njihovo prepisovanje; 2. posamezniku posredovati izpis osebnih podatkov, ki so vsebovani v zbirki osebnih podatkov in se nanašajo nanj; /.../ 4. posamezniku omogočiti vpogled v vire, na katerih temeljijo zapisi, ki jih o posamezniku vsebuje zbirka podatkov in metodo obdelave« (ZVOP 1999: čl. 18).

V takih primerih se ni mogoče odločati brez metaetične refleksije. Zato v shemi 3 povzemam splošne korake iskanja moralnih odločitev. Zaporedje korakov v navedeni shemi ni mišljeno v tem smislu, da se ne smemo vračati na predhodno fazo reševanja problema; poanta zaporedja je v tem, da poznejša faza ne more biti uspešno rešena, če ni zadovoljivo razrešena predhodna faza.

Shema 3: Zaporedje korakov pri reševanju moralnih dilem

KORAKI	PRIMERI VPRAŠANJ
1. Identificiranje	Ali problemska situacija sploh sploh vsebuje moralno dimenzijo ali ne?
2. Lociranje	S katerimi vrstami normativnih sistemov se soočamo v dani situaciji in s kakšnimi preseki med njimi?
3. Evidentiranje	Katere alternative (ravnanja) so možne v dani situaciji? Kakšne bi bile verjetne posledice možnih alternativ?
4. Kvalificiranje	Posledice katerih alternativ bi bile sprejemljive in katere alternative so takšne, da jih je smotrno odkloniti, ker so nesprejemljive ali pa niso izvedljive? Katera alternativa bi bila najboljša od vseh sprejemljivih?
5. Realiziranje	Kako uresničiti sprejeto odločitev, da bo dosežen nameravan učinek in tveganje zmanjšano na minimum?
6. Evalviranje	Ponovna ocena posameznih korakov z vidika storjenih posledic: kaj bi lahko naredili drugače, da bi izboljšali reševanje enakega problema?

LITERATURA

- N. MIŠČEVIĆ, B. KANTE, F. KLAMPFER, B. VEZIJK (2002), *Filozofija za gimnazije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- F. G. REAMER (1990), *Ethical Dilemmas In Social Service*. New York: Columbia University Press.
- T. MIŠIČ, V. DOLAR (2002), *Vprašanje verskih identitet in praktik v partnerskih razmerjih*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- R. STARK, W. S. BAINBRIDGE (1996), *A Theory of Religion*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Zakon o splošnem upravnem postopku* (1999). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Zakon o varstvu osebnih podatkov* (1999). *Uradni list Republike Slovenije*, 59 (23. 7. 99).

UVOD

Članek obravnava vpliv procesov globalizacije na socialno sfero, zlasti na socialno, družbenokolično in prostovoljno delo. Namen članka ni razstavljena analiza, temveč na podlagi izsledkov v praksi (zlasti v Evropi v zadnjem desetletju) ponuditi perspektivo, ki bi bila politično in namenska prebrana, razviti s spremembami, ki se zdijo globoko zakoreninjene in trške za obravnavo.

Guides¹ definira globalizacijo kot temeljni zakon vzorcev »časovno-prostorske odvisnosti« (time-space distanciation), ki je vezana na vse večjo hitrost protoka po celotni svetu. Tako temelj poudarja »večanja intenzivnosti svetovnih socialnih odnosov, ki povezujejo oddaljena mesta tako, da lokalne odnose in dogodke krojijo« (globalni tokovi kilometrov prsti) (Kaspriksen 2000: 92). To besedilo opozarja na posledice delovanja globalnih sil, vendar ne smemo podcenjevati vpliva globalnih povezav in globalnih predstav (global imaginaries, *global imaginings* – izrazi izvirata iz Burawoy et al. 2000), ki ustvarjajo alternativna gibanja in pomene.

S socialnega vidika ne smemo podcenjevati načina, na katerega globalni svet postaja v osnovi vse bolj neenak, tako med različnimi državami kakor znotraj njih, prav tako pa ne smemo pozabiti poudariti »vse bolj razločnega obseva« (zones of inclusive affluence) in »vse bolj izključnosti«. V določenem smislu pomeni globalizacija integracijo elit in ločevanje velikega dela planeta od kakršnega koli pojmovanja socialnega par sa, še bolj pa od socialnega napredka. Predmet obravnav tega članka so različne oblike, ki jih so dobiva v eri regije.

KONTEKST

Korenine in izvor procesov, opisanih v tem članku, imajo dolgo zgodovino. Trdimo lahko, da so se zahodne razvojne agencije začele odmakniti od neposredne finančne podpore vladnim državam razvoju že v 70. letih 20. stoletja. Namesto tega so proučevale »vzore za pomoč v projektih in razvojne programe, ki so jih razvile in izvajale mednarodne nevladne organizacije (NVO). Ta strateška sprememba je bila opazljiva in predstavitvena kot »razcvet civilne družbe«. V različni pravi je za tem procesom skrival oportunistični zahodnih vlad. Vlade zahodnih držav so v odgovor domačinim družbenim gibanjem, ki so ogrožala njihovo legitimiteto, prepustile deli med civilni družbi, tako da so majhnim in velikim nevladnim organizacijam omogočile veliko več prostora za mednarodno delovanje. Z danjšinega stališta lahko to dejanje gledamo kot globalni bismarckovski poskus kupo vanja socialnega mira.

V času, ko se razvoj sveta še vedno določali civilni tihci blokov moči in dveh konkurenčnih modelov idealnega družbenega sistema, je bil sistem do neke mere »zapravljen«. Kljub temu lahko dogodke v poznih 80. letih 20. stoletja gledamo kot primer »vrednotenih socialnih držav« (Kornai 1997), ki so se prespozno sezule, da bi postale del demokratičnega družbenega konsenza (Perge 1993). Namesto tega so postale prvi poskusi priprave nove neoliberalne ortodoksije in njenega najbolj bolečega postopka, »šok terapije«. Medtem ko so berlinski zid nedvomno res podrli družbeni aktivisti, dejni svobode in pravice, so nanje z vseh strani pritiskali tisti, ki so iskali nova tržišča, svetovna, s slavnimi besedami ameriške glasbenice Laurie Anderson, »tisti, ki so hoteli po nakupih«. Zopet so bili torej narava teh sprememb in koalicij isti interesi za njimi prikriti z idejo civilne družbe

Gorana Flaker, Paul Stubbs

GLOBALIZACIJA IN TRANSFORMACIJA SOCIALNEGA

KONFORMIZEM IN NASPROTOVANJE

UVOD

Članek obravnava vpliv procesov globalizacije na socialno sfero, zlasti na socialno, družbenokoristno in prostovoljno delo. Namen članka ni znanstvena analiza, temveč na podlagi izkušenj v jugovzhodni Evropi v zadnjem desetletju ponuditi perspektivo, včasih polemično in namenoma pretirano, v zvezi s spremembami, ki se zdijo globoko zakoreninjene in težke za obravnavo.

Giddens definira globalizacijo kot temeljni zasuk vzorcev »časovno-prostorske odtujitve« (*time-space distancing*), ki je vezana na vse večjo hitrost pretoka po celem svetu. Tako torej pride do »večanja intenzivnosti svetovnih socialnih odnosov, ki povezujejo oddaljena mesta tako, da lokalne odnose in dogodke krojijo dogodki tisoče kilometrov proč« (Kaspersen 2000: 92). To besedilo opozarja na posledice delovanja globalnih sil, vendar ne smemo podcenjevati vpliva globalnih povezav in globalnih predstav (*global connections, global imaginings* - izraza izvirata iz: Burawoy et al. 2000), ki ustvarjajo alternativna gibanja in pomene.

S socialnega vidika ne smemo podcenjevati načina, na katerega globalni svet postaja v osnovi vse bolj neenak, tako med različnimi državami kakor znotraj njih, prav tako pa ne smemo pozabiti poudariti »con samoumevnega obilja« (*zones of inclusive affluence*) in »con izključenosti«. V določenem smislu pomeni globalizacija integracijo elit in ločevanje velikega dela planeta od kakršnega koli pojmovanja socialnega *per se*, še bolj pa od socialnega napredka. Predmet obravnave tega članka so različne oblike, ki jih to dobiva v eni regiji.

KONTEKST

Korenine in izvor procesov, opisanih v tem članku, imajo dolgo zgodovino. Trdimo lahko, da so se zahodne razvojne agencije začele odmikati od neposredne finančne podpore vladam držav v razvoju že v 70. letih 20. stoletja. Namesto tega so preusmerjale denar za pomoč v projekte in razvojne programe, ki so jih razvile in izvajale mednarodne nevladne organizacije (NVO). Ta strateška sprememba je bila opažena in predstavljena kot »razcvet civilne družbe«. V resnici pa se je za tem procesom skrival oportunistem zahodnih vlad. Vlade zahodnih držav so v odgovor domačim družbenim gibanjem, ki so ogrožala njihovo legitimnost, prepustile del moči civilni družbi, tako da so majhnim in velikim nevladnim organizacijam omogočile veliko več prostora za mednarodno delovanje. Z današnjega stališča lahko to dejanje gledamo kot globalni bismarckovski poskus kupovanja socialnega miru.

V času, ko so razvoj sveta še vedno določali okvirji dveh blokov moči in dveh konkurenčnih modelov idealnega družbenega sistema, je bil sistem do neke mere »zamrznjen«. Kljub temu lahko dogodke v poznih 80. letih 20. stoletja gledamo kot primer »nedonošenih socialnih držav« (Kornai 1997), ki so se prepozno sesule, da bi postale del demokratičnega družbenega konsenza (Ferge 1995). Namesto tega so postale prvi poskusni primerki nove neoliberalne ortodoksije in njenega najbolj bolečega postopka, »šok terapije«. Medtem ko so berlinski zid nedvomno res podrli družbeni aktivisti, žejni svobode in pravice, so nanje z vseh strani pritiskali tisti, ki so iskali nova tržišča, oziroma, s slavnimi besedami ameriške glasbenice Laurie Anderson, »tisti, ki so hoteli po nakupih«. Zopet so bili torej narava teh sprememb in koalicijski interesi za njimi prikriti z idejo civilne družbe

kot *pravega* dejavnika sprememb in upa za prihodnost.

Nekdanja Jugoslavija oziroma države nekdanje Jugoslavije so bile in so še kot vedno različno udeležene v teh procesih. Neenakost med državami naslednicami in znotraj njih je rasla, medtem ko so predvojni »učinkoviti in decentralizirani« sistem sociale (cf. Deacon, Hulse, Stubbs 1997, pogl. 7) spodkopali v različnih delih v različni meri, odvisno od kompleksne mešanice vojne, kriznih intervencij, ki so jih vodile NVO, in zahtev po evropski integraciji, posojilih in načrtih za strukturno prilagoditev.

Z delno izjemo Slovenije, ki skupaj s Češko republiko, Madžarsko in drugimi pripada skupini razmeroma razvitih tranzicijskih držav, večina držav nekdanje Jugoslavije še naprej živi nekje med to skupino in skorajda popolnoma sesutimi ekonomijami držav nekdanje Sovjetske zveze. In res, medtem ko se vojna umika miru – v katerem imajo še vedno pomembno vlogo v političnem procesu in ključno vlogo pri definiranju zdravega razuma tisti, ki so z nacionalističnimi parolami podžigali ubijanje –, te države vse bolj sprejemajo nasvete Zahoda, naj liberalizirajo svoje trge. V večini regij je realnost, da so procesi privatizacije podobni divjemu kapitalizmu in da neformalno delovanje na trgu, kjer iskanje storitev temelji na tem, »koga poznaš« in »koliko lahko plačaš«, kar krepi klientelizem najhujše vrste, že povzročila ločitev ekonomskega in socialnega. Glavni vzrok za našo zaskrbljenost je to, da tisti, ki delajo v socialni sferi, redko sploh komentirajo te spremembe, kaj šele, da bi protestirali.

PET PODROČIJ TRANSFORMACIJE

Argument je izpeljan zlasti iz pomembne ideje Guya Standinga o »osmih krizah socialnega skrbstva«, ki usmerjajo »privatizacijo ekonomskih dejavnosti, privatizacijo socialne politike, neformalizacijo, širitev fleksibilnih praks glede delovne sile in novo, globalizirano socioekonomsko razslojevanje« (Standing 2001: 13).

JEZIKI

Prva med Standingovimi krizami je jezikovna kriza. Globalizacija je vplivala na jezik, ki se uporablja za razumevanje socialne sfere tako v

socialnih programih kot v samem socialnem delu, na številne načine, ki so precej usodni, vendar jih je kljub temu težko razumeti ali se jim upreti. Aktivist iz 80. let 20. stoletja, ki bi zadnjih štirinajst let preživel na drugem planetu, bi bil popolnoma začuden nad tem, kolikšne so jezikovne spremembe. Nemudoma bi opazil vpliv terminologije, ki je bila v svet sociale prenesena neposredno iz poslovnega sveta. Eden najpomembnejših konceptov je postal menedžment – menedžment primera, časovni menedžment, menedžment osebja, strateški menedžment, novi javni menedžment, menedžment NVO in tako naprej. Glasno bi se spraševal, kaj neki je mišljeno z »javno-zasebnimi partnerstvi«, in seveda, kdaj, kako in zakaj je izginila zamisel »javnih storitev«.

Številni termini so izginili ali pa so se spremenili do neprepoznavnosti. Pozneje bomo poiskali vzroke teh sprememb in jih raziskali. Za zdaj pa se le spomnimo tistih, ki jih ni več med nami, in teh, ki tvegajo, da jih bodo kovači besed globalne dobe označili kot neumne anahronizme – »enakost« (zdaj so jo nadomestile »enake priložnosti«), »socialna država« (na njenem mestu je zdaj »kombinirana sociala«, *welfare mix*), »moč in dominacija« (s »pooblastili«, popolnoma oropanimi pomena in popolnoma razvrednotenimi z idejo »grajenja kapacitet«), »solidarnost« (»sodelovanje« in »grajenje koalicij« sta le slab približek), celo samo »vladanje« (transformirano v idejo »vodenja«, ki je pogosto le evfemizem za »menedžment«, npr. v konceptu »vodenje NVO«).

Nekateri termini družbenih gibanj so se ohranili, vendar so se skozi vključevanje v dominantni diskurz spremenili do neprepoznavnosti in izgubili zvezo z vsebino. Dokler »delujemo v mrežah« in »vplivamo« (veliko bolje kot pa bolj neposredna in politizirana »zastopanje« in »lobiranje«), se res ne zdi več pomembno, glede česa »delujemo v mrežah«, ker strokovnjaki za »odnose z javnostmi« vse ocenjujejo na podlagi »fokusnih skupin« in predstavijo kot »ozaveščanje javnosti«. Odnos med jezikom, močjo in globalizacijo je bolj kompleksen, kot se zdi na prvi pogled. Deloma gre seveda za kolonizacijo angleškega jezika oziroma vsaj njegove ameriške različice. V boju za moč na globalni ravni moramo omeniti tudi evropsko birokratsko angleščino, ki je tekoče ne govori nihče, ki ne dela v Bruslju. Novi birokratski jezik je resnično neprevedljiv in brez pomena v drugih jezikih – zato npr. govorimo o »menedžmentu«.

Kot trdi Standing, termini, ki se uporabljajo v debati, pomagajo pri oblikovanju politike, oziroma, kot predpostavljamo v tem članku, pri tem, da se iz politike izloči kakršna koli vsebina. Manipulacija z jezikom, ki sledi zloglasni ideji iz Alice v čudežni deželi, da »besede postanejo, kar si želim«, pomaga pri ustvarjanju pogojev za odsotnost demokracije, ki jo obširneje obravnavamo pozneje v tem članku.

TEHNOLOGIJE

Povezava med jezikom in tehnologijo je močna. Danes je vse od nakupa računalnika do izobraževalnega tečaja za uporabnike »tehnična pomoč«. Tukaj nas zanimajo tehnologije, ki jih tisti, ki izvajajo pomoč, prinesejo s seboj, ker bi se brez njih počutili izgubljeni. Seveda ima med njimi paradno vlogo prenosni računalnik, ki mu mobilni telefon omogoča povezljivost in poudarja njegovo nepogrešljivost. »Tradicionalni« diaprojektor vse hitreje nadomešča »powerpoint«, pri katerem je poudarek na obliki in ne vsebini, hkrati pa kaže na status tistega, ki predstavlja. Občasno se zdi, da predavatelj ne želi drugega kot z neverjetno sofisticiranim slikovnim prikazom na ekranu vzeti sapo občinstvu. Predvsem pa gladek potek, hitrost in stil predstavitve nadomeščajo intelektualno vsebino in pomen kot glavni merili ločevanja dobre in slabe pomoči.

Poleg tega želimo opozoriti na tehnologizacijo podpore – navodil za uporabo, priročnikov in programskih orodij, po možnosti na voljo na zgoščenci in na internetu. Ti imajo prednost pred staromodnimi učbeniki, kot da je reševanje socialnih problemov podobno popravilu avtomobila. Predvsem pa te tehnologije ponujajo »instantno«, skorajda čarobno reševanje socialnih problemov, podobno novim pralnim praškom (ki so zopet vse bolj biološki po svojem nebiološkem obdobju v 80. letih 20. stoletja), ki obljublajo takojšnjo odstranitev umazanije.

PRAKSE

Jezike in tehnologije v njihovi najbolj akutni in dramatični obliki srečamo v »delavnicah«, ki so glavna oblika prenašanja znanja, sposobnosti in zavesti, skratka, »usposabljanja«. To je gospodarsko področje prenosa podatkov, ki temelji na

uvozu, včasih prefinjenem in skritem, zahodnih vrednot, idej in načinov dela in na njihovem prilagajanju lokalnim kontekstom. Znanje postaja blago, skupek tehnik in orodij, ki jih lahko hitro in učinkovito distribuiramo in tako nadomestimo »staromodne« izobraževalne programe, ki trajajo več let. Iz tega izhaja, da tudi tečajji usposabljanja vodijo v tečaje »za usposabljanje vodij usposabljanja« in v »razširjeno usposabljanje vodij usposabljanja« za izbrano peščico, kar ustvarja hierarhijo v praksi in s tem novo elito.

V projektni obliki je kakovost usposabljanja manj pomembna od števila organiziranih delavnic in števila udeležencev kot glavnih pokazateljev »uspešnosti« ali »učinkovitosti«. Ciničen pogled bi lahko bil, da je namen teh usposabljanj in delavnic ustvarjanje novega kadra prilagodljivih strokovnjakov, ki sicer »znajo govoriti«, a se le redko vprašajo o načinih razumevanja, ki jih imajo za samoumevne. Celosten prikaz ali poskus uvajanja kompleksnosti in konteksta povzročita neodobranje. V svetu, kjer je »malo znanja nevarno«, tovrstno usposabljanje, namesto da bi odpiralo nova obzorja, onemogoča kritično razmišljanje.

AGENCIJE IN USTANOVE

Če se navedena področja transformacije sama po sebi in vsako zase morda zdijo nepomembna, skupaj tlakujejo pot globljim spremembam v prevladujočem načinu razumevanja agencij in institucij. Družba, kakor jo razlagajo v kontekstu globalizacije, naj bi temeljila na treh med seboj povezanih sektorjih: državi, zasebnem sektorju in civilni družbi. Čeprav nočemo poenostavljati odnosov, ki so seveda neprimerno bolj zapleteni, želimo opozoriti na privilegirano vlogo civilne družbe, da zastavlja družbena vprašanja na način, ki se je zdel napreden, in je pogosto tudi bil, vendar je imel nevarne in dolgoročne posledice. Vsi trije sektorji, ločeno in skupaj, so se osredotočili na tržne vrednosti in pravila in temeljijo na njih.

V omenjenem kontekstu je civilna družba – zelo kompleksen in politiziran pojem, bojišče za pomene in dejanja – postala vse bolj tehnološka in se je preobrazila v »nevladni sektor«. Čeprav je bil ta »sektor« sestavljen iz različnih ljudi, skupin in organizacij, ki so oblikovali kompleksna razmerja moči med seboj in z drugimi silami v družbi, so »grajenje«, »promocija« in »širjenje«

nevladnega sektorja postali *glavni* cilj programov mednarodne pomoči.

Ta pomoč seveda v resnici ni dajala enakih priložnosti vsem skupinam. Namesto tega je sprejela obstoječe hierarhije, sodelovala z njimi in jih reproducirala. Na vrhu hierarhije NVO so se pojavile nove »koordinacijske« in »krovne« skupine in skupine za »razvoj in zastopanje NVO«, ki jih pogosto vodijo osebe z malo izkušenj in še manj neposrednega stika z organizacijami, iz katerih je civilna družba nastala. Te organizacije, ki jih pogosto podpirajo mednarodne organizacije, imajo dvoumen odnos do javnih razprav; v njih prevladuje skrb za njihovo lastno legitimnost in ne legitimnost tistih, ki naj bi jih zastopale. Sredi hierarhične lestvice je vse več ponudnikov storitev, ki so ocenjevani bolj po svojih sposobnostih pridobivanja finančne podpore kot pa po kakovosti storitev, ki jih izvajajo, in še manj po tem, v kakšnem odnosu so z resničnimi potrebami. Na dnu so skupine, ki jih ustanovljajo neposredno uporabniki storitev in so v nevarnosti, da jih vsrkajo druge skupine.

V kontekstu globokih preobrazb lahko NVO prispevajo k deficitu demokracije v družbi, namesto da bi delovale v smislu izboljšav. Tudi če bi te agencije resnično podpirale kreativnost, inovacije in fleksibilnost, vrednote, zaradi katerih so bile deležne hvale, bi to v socialni politiki povzročilo »lepotno tekmovalstvo«, v katerem je moda pomembnejša od javnega interesa ali kriterijev, ki temeljijo na potrebah. V resnici so dominantne prakse v nevladnih organizacijah (z nekaterimi pomembnimi izjemami) postale nenavadno konformistične, tehnokratske, oprte na menedžment in globoko konzervativne, pa vendar obarvane z elitizmom, ki meji na aroganco. Ne smemo podcenjevati, da NVO zagotavlja preživetje in relativno varnost delu profesionalnega srednjega razreda; že poteka postopek horizontalnega povezovanja transnacionalnih mrež elit, ki ločuje vodje NVO od kakršne koli baze »doma«.

NVO, ki so najboljše znajdejo na področju vira preživetja (projektnih sredstev), znajo manipulirati z željami in potrebami, imajo raje močno javno podobo kot odkrito izjavo in so vdane hierarhičnim okvirom, oprtim na menedžment. V času, ko številna zasebna podjetja odkrivajo bolj fleksibilne strukture odločanja in se celo spogledujejo z idejami »socialne odgovornosti korporacij« (tudi zato, ker to pripomore k dobičkanosti), je ironično, da se NVO gibljejo v smeri

staromodnih korporacijskih vrednot. To področje je posuto z aktivisti oz. ustanovitelji, ki so zdaj izvršilni ali poslovodni direktorji NVO.

Hitenje k NVO je predvsem spodkopalo socialno državo, ki se je zdelo preveč nefleksibilna, draga in anahronistična. Javno ponujanje storitev in obstoj javnega sektorja, ki je deloval na podlagi javnih, demokratskih vrednot, sta bila izgubljena. Ni šlo za tako opevano »deetatizacijo«, temveč za neko vrsto grobega delovanja proti socialni, tako da so storitve, ki temeljijo na potrebah, nadomestile storitve, ki temeljijo na tržišču. Država v teh procesih ni uplahnila, nasprotno, državne subvencije so imele ključno vlogo pri promociji NVO in zasebnega sektorja.

Zlasti pa je dajanje prednosti NVO okrepilo prevlado zahodnih modelov in form. To se je razširilo na vse agencije v razvoju tistega, kar lahko najbolje poimenujemo »transnacionalni svetovalni režimi«, ki so grobo povzeli lokalni spomin in izkušnje (cf. Stubbs 2002). Zdi se, da se je ta novi kolonializem prijel, ker se je mednarodnim agencijam, vključno z NVO, posrečilo pripeti se na lažno, konstruirano in posplošeno protidržavnost lokalnih NVO. Pozneje pa so svetovalne agencije vztrajale pri pogojih, ki so krepili tržni pristop.

Interakcij med svetovalnimi režimi in lokalnimi dejavniki ne moremo razumeti, ne da bi obravnavali kompleksnost osebnih odnosov, povezav in sporazumov. V imenu transparentnosti in učinkovitosti se je klientelistično vzpostavljanje mrež, ki je bilo že v prejšnjih režimih socialne pomoči ena glavnih značilnosti, preprosto razširilo v mednarodni prostor. Poleg tega so se pojavile novodobne hierarhije z mlajšim, (projektno) angleško govorečim osebjem, ki so ga zaposlile mednarodne agencije in tako nagradile svoje partnerje v lokalnem NVO sektorju na račun starejših delavcev v javnem sektorju.

SOCIALNE STRUKTURE IN ODNOSI DO DELA

Za to razpravo je ključen Standingov argument, da poteka »novo globalno razslojevanje«, v katerem prihaja do internacionalizacije družbene razslojitve (Standing 2001: 9). Argument sledi prejšnjemu poudarku na vzponu »novega globalnega profesionalnega srednjega razreda« (Stubbs 1996), ki je prevladal na globalnem prizorišču pomoči in socialnega dela.

Po Standingovi sedemstopenjski klasifikaciji skupino »osnovnih delavcev« (*core workers*), ki so jim »tisti ... z dobrim spominom rekli delavski razred« (Standing 2001: 10), sestavljajo tisti, ki imajo redno delo s polnim delovnim časom, delajo fizično in so organizirani v sindikate. Vendar se je ta sektor, zaradi katerega je bila zasnovana nova socialna država, skrčil do nerazpoznavnosti in celo tisti, ki imajo tovrstne zaposlitve z boljšim osebnim dohodkom, občutijo eksistencialno negotovost, ki jih sili, da se zatekajo v sivo ekonomijo in si tako povečajo dohodek. V večini jugovzhodne Evrope to drži tudi za razred nad njimi – za stalno zaposlene in strokovno usposobljene delojemalce, ki jih še bolj privlači ustanavljanje NVO, svetovalno delo in tako dalje.

Teh dveh skupin, globalne elite in tudi – kar je posebej zanimivo – fleksibilnih svetovalcev in tehokratov nove, postmoderne sociale, ne zanima razvijanje lastnih socialnih struktur, še manj investiranje v nacionalne sisteme socialnega varstva. Elita si pridobi varnost legalno ali drugače, razred svetovalcev pa si kupuje transnacionalno zdravstveno zavarovanje. To je pomembno ne le za razgradnjo nacionalne solidarnosti in sistemov omejevanja tveganja, temveč tudi za razvoj ideologij o izbiri življenjskega sloga, ki vpliva na specifične svetovalne režime držav.

Skupine, ki so v hierarhiji nizko, so še posebej zanimive in vključujejo veliko skupino priložnostnih delavcev, brezposelnih (ki morajo, da bi bili upravičeni do socialne pomoči, pogosto dokazovati, da si iščejo zaposlitev, za katero nimajo nobene možnosti) in podrazred izključenih, ki so povsem zunaj širše družbene ureditve. Kot že omenjeno, je glavna naloga postsocialne države discipliniranje teh skupin.

Poleg tega moramo omeniti še skupino, ki ji Standing namenja manj pozornosti – prostovoljce. V Sloveniji je v 80. letih 20. stoletja razvoj »prostovoljnega dela« postal pomemben vir kreativne inovacije in pomemben dejavnik pri popravljanju enodimenzionalnosti centraliziranega sistema. Poleg tega je bilo transnacionalno prostovoljstvo utemeljeno na visokih vrednotah in se je trudilo vzdrževati določeno mero internacionalizma. Danes v družbah, ki naj bi temeljile na kombiniranih socialni, uvajajo grobe ideje »obveznega« prostovoljstva, ki dodatno prispevajo k razgradnji javnih storitev, ki jih izvajajo delavci v javnem sektorju. Tako je pretrgana vez med prostovoljnim delom in socialno-ekonomsko strukturo, katere

del bi moralo biti. Poleg tega pa transnacionalno prostovoljstvo postaja način za pridobivanje kulturnega kapitala, ki ga je mogoče pozneje uporabiti za pridobitev dobro plačanega dela v mednarodnih organizacijah.

POSLEDICE IN SKLEP

Nenehno iskanje »novih« pristopov, »novih« zavezništev in »novih« vrednot grozi, da nas bo naredilo slepe za starejše spomine in prakse, ki so nam nekoč dobro služili in bi lahko pripomogli pri obnovi, ki ne bo pozabila preteklosti, temveč bo gradila na njej. V osrčju tega mora biti ponovna uveljavitev osnovnih socialnih vrednot, ki morajo biti zakoreninjene v razumevanju, da so socialna vprašanja in odzivi na socialne probleme javni. To je deloma poziv k vračanju k tradicionalnim vrednotam javnih storitev, s katerim pa želimo tudi obraniti koncept javnih storitev v nasprotju z ozkimi okviri državno-strokovne ponudbe. Sociala in socialne storitve so javne, ne glede na to, kdo jih izvaja. Upreti se moramo težnjam tržnega razumevanja (ki ga vodi privatni sektor) in principu lepotnih tekmovalj (ki ga vodi tretji sektor), ne da bi znova uveljavljali komaj opazni patologizirajoči profesionalni paternalizem.

Zato pozivava, da se vrnemo k pojmu lokalnega socialnega načrtovanja, ki vključuje javnost v vse vidike socialnega življenja in storitev, pri katerih ima osrednjo vlogo ustvarjanje in obnova solidarnostnih vezi. To lahko in naj vključuje pluralnost ponudnikov in drugih delujočih, vendar v okvirih splošnega pristopa k dobri praksi, standardom in jasni zavezanosti družbeni pravičnosti. V novem, transnacionalnem režimu je bolj verjetno, da bo te obljube izpolnila starejša generacija »tradicionalnih« javnih delavcev, ki so bolj povezani z (navadno mladimi) inovativnimi kritiki globalizacije kakor z globaliziranimi novimi tehokratskimi japiji, ki imajo neskončno prilagodljive vrednote in jih je vse več v novem razredu mednarodnih svetovalcev.

Naloga, ki jih socialnemu delu postavlja globalizacija, je obnova idej o javni obravnavi, enakosti, pravicah in solidarnosti, da bi se lahko uprli novemu kolonializmu s stališča radikalnega internacionalizma. S Freirovimi besedami, gre za potrebo po razvoju praktičnih strategij utopije svobode, ki vključuje »kreativnost, tveganje, sočutje in politično zavezanost« (Freire, Macedo 1993).

LITERATURA

- BURAWOY, M., et al. (ur.) (2000), *Global Ethnography: Forces, Connections and Imaginings in a post-modern World*. Berkeley: University of California Press.
- DEACON, B., HULSE, M., STUBBS, P. (1997), *Global Social Policy*. London: Sage.
- FERGE, S. (1995), Is the World Falling Apart? A view from the east of Europe. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* (special issue): (27–46).
- KASPERSEN, L. Bo (2000), *Anthony Giddens: An Introduction to a social Theorist*. Oxford: Blackwell.
- KORNAL, J. (1997), Reforming the Welfare State in Post-Socialist Societies. *World Development*, 25, 8.
- FREIRE, P., MACEDO, D. (1993), A Dialogue with Freire. V: P. McLAREN, P. LEONARD (ur.), *Paulo Freire: A Critical Encounter*. London: Routledge.
- STANDING, G. (2001), *Globalisation: The eight crises of social protection*. Geneva: International Labour Office.
- STUBBS, P. (1996) Nationalisms, Globalization and Civil Society in Croatia and Slovenia. *Research in Social Movements, Conflict and Change*, 19: 1–26.
- (2002) Globalisation, Memory and Welfare Regimes in Transition: Towards an Anthropology of Transnational Policy Transfers. *International Journal of Social Welfare*, 11, 4: 321–330.

Elena Pečarič

PASTI PROFESIONALIZACIJE OSEBNE ASISTENCE

Osebna asistenca je ključni element oz. pogoj za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Lahko bi jo poskušali definirati kot fizično pomoč pri vseh tistih opravilih in dejavnostih, ki jih oseba zaradi svojega hendikepa ne zmore opraviti sama, a jih vsakodnevno potrebuje, da bi lahko bila samostojna in avtonomna. Ljudje, ki potrebujejo osebno asistenco, imajo lahko različne oblike hendikepa – fizični, senzorni ali intelektualni. Osebno asistenco lahko razdelimo glede na področja dela, ki pa se zelo pogosto med seboj prepletajo, in sicer osebna nega, pomoč na delovnem mestu ali pri opravljanju različnih dnevnih aktivnosti, gospodinjska opravila, spremstvo in pomoč hendikepiranemu roditelju pri oskrbi in varstvu otroka.

Izraz *osebna asistenca* se je v zadnjem času uveljavil in razširil tudi pri nas. Kot profesionalna figura se vse bolj pojavlja tudi v slovenskem prostoru, čeprav jo pogosto neprimerno uporabljajo, saj jo poskušajo reducirati na stare principe pomoči, kot so npr. oskrbovalci-negovalci v institucijah, patronažne službe, zaposleni v bivanjskih skupnostih in izvajalci pomoči na domu. To pa vsekakor ni dopustno, saj ima osebna asistenca določene poklicne značilnosti, ki jo ločijo od ostalih oblik pomoči ali servisov, in so z vidika uporabnika temeljnega pomena za neodvisno življenje.

Osebna asistenca pomeni, da ima uporabnik kar največjo kontrolo nad organizacijo in oblikovanjem servisa osebne asistencije glede na lastne individualne potrebe, zmožnosti, življenske okoliščine, pogoje in želje.

Obstoječi servisi pomoči zato ne morejo biti poimenovani osebna asistenca, saj zahtevajo prilagoditev uporabnika na določen servis namesto narobe. V njih namreč poteka določen način izvajanja servisa, ki v marsičem omejuje in ovira posameznika v njegovi izbiri in odločitvah: določitev

lokacije npr. stanovanjske skupine, obseg storitve, oblika izvajanja in izvajalec storitve, možnost kontrole. Uporabnik mora v drugih servisih preprosto sprejeti obstoječa pravila in razpoložljivo osebje. Za take servise je značilno, da so oblikovani piramidalno oz. hierarhično. Uporabnik je praviloma prav na dnu piramide in se mora podrežati pravilom in odločitvam, ki jih sprejemajo in postavljajo ljudje na vrhu. Zato poudarek na *osebni* asistenci ponazarja, da mora biti asistenca oblikovana in izvajana po meri posameznika in njegovimi individualnimi potrebami. »Osebna« tudi pomeni, da uporabnik sam odloča, katere aktivnosti prenesel na asistenta oz. kdo, kdaj in kako mu bo v asistenco.

V okviru centra za poklicno izobraževanje pripravljajo standardizacijo del in nalog, ki bo ta poklic tudi formalizirala, saj bo zaradi nove zakonodaje, zlasti napovedanega zakona o izenačevanju možnosti, to vsekakor potrebno. Sodelujem pri oblikovanju standardov, na podlagi katerih bodo izvajali tudi izobraževanje za kandidate, ki bodo hoteli opravljati osebno asistenco. Izobraževanje, ki je v nekem smislu vsekakor potrebno in koristno. Dobro je predvsem za asistenta, ki bo pridobil določena znanja in veščine in potrdilo, da jih obvlada, in dobro tudi za uporabnika, ki bo lahko izbral asistenta z določenim predznanjem in sposobnostmi. Vendar se bom prav tu spraševala, ali je res tako.

Pasti profesionalizacije osebne asistencije: *Standardizacija*

- enotni kriteriji na račun brisanja razlik
- zahtevanje znanj in veščin ne glede na vrsto in obseg dela
 - neupoštevanje individualne zahteve uporabnika
 - klasično socialno delo temelji na medikalizaciji in psihologizaciji uporabnikov

Formalizacija

• zmanjšana fleksibilnost potencialnih kandidatov in omejitev ponudbe na trgu delovne sile

Izobraževanje

• kdo bo oblikoval vsebino in obseg izobraževanja?

• kdo bo izvajal izobraževanje?

• kakšno vlogo ima uporabnik oz. kje je v tem procesu?

Nevarnosti izobraževanja

• prenašanje institucionalnih praks in metod dela

• vnašanje medicinskega pristopa in obravnave.

Obstajajo namreč nevarnosti in pasti, ki jih nujno prinašata s seboj vsaka standardizacija in formalizacija, saj se zmanjša fleksibilnost poklica, ki mora ustrezati različnim individualnim potrebam in željam uporabnika. Zmanjša se tudi ponudba »ustreznih« razpoložljivih kadrov in za to delo pripravljenih kandidatov, zveča pa se možnost priučitve in prenašanja preživetih in stereotipnih praks. Ne smemo pozabiti na prioriteto upoštevanja raznolikih individualnih potreb uporabnika, ki jih mora vsako formaliziranje avtomatično izključiti na račun splošnosti, povprečja ali večine. Predvsem pa obstaja in grozi velika nevarnost medikalizacije poklica in vnašanje skrbniškega odnosa in pokroviteljstva nad uporabnikom, uporabnico. To pa je ravno tisto, pred čimer hoče živeti neodvisno, pred čimer beži ali kar ostro zavrača.

Za strokovnjake ali natančneje socialne delavce, ki so se šele pred kratkim soočili z organizacijo in vodenjem storitve »pomoči na domu«, prej pa so reševali problematiko zgolj z institucionalno skrbjo, je še vedno velik problem poznavanje, razumevanje in sprejetje filozofije »neodvisnega življenja« in paradigme, v kateri se izvaja tisto, kar se edino lahko imenuje osebna asistenca. Mnogi tega žal ne poznajo. Zato poudarimo, da je osebna asistenca nekaj povsem drugega kot storitev pomoči na domu. Nevarnost, ki jo vidimo in se morda že udejanja, je prav ta, da so stari vzorci institucionalnega skrbniškega načina pomoči in prakse dela preslikani v lokalna okolja in na dom uporabnika. S tem uporabniku ponovno odvzemajo moč in ga obravnavajo kot objekt pomoči in skrbi.

Kot vodja projekta »Neodvisno življenje hendikepiranih« in torej organizatorica osebne asistenc in hkrati uporabnica te storitve lahko trdim, da

so za osebne asistente primernejše osebe, ki niso iz socialno-zdravstvenih poklicev in nimajo delovnih izkušenj v domovih in institucijah. Predvsem so bolj odprti za nove izkušnje, in ker nimajo vnaprejšnje »vednosti«, bolje in lažje ustrezajo zahtevam uporabnika. Niso obremenjeni s pravili stroke, z vrsto diagnoze uporabnika, z metodami postopanja in institucionalnimi pravili vedenja. Uporabniki takoj začutijo, ko naletimo na osebo, ki »že vse ve« in »ji je vse jasno«, ki bi »rada pomagala«, ki si želi »delati s takimi ljudmi« ali ima dolgoletne izkušnje na tem področju. Praviloma se tovrstni ljudje počutijo superiorne ali, bolje, dajejo vtis, da so srečni, ker imajo več možnosti in jim pravzaprav nič ne manjka in je torej uporabnik prav nasprotje tega, zato mu je treba čim bolj pomagati ali mu celo »osmisлити« življenje. Tak pristop in vedenje sta povsem zgrešena, žaljiva in ponižujoča za uporabnika, zato takih ljudi ne izbiramo za izvajanje osebne asistenc.

S tem seveda ne trdimo, da ni potrebno neko osnovno izobraževanje, vendar mora njegov glavni del izvesti sam uporabnik, da izbere zase ustreznega asistenta. S tem ohranimo individualiziran pristop, kar je za kvaliteto storitve in seveda za uporabnike bistveno.

Če hoče uporabnik imeti dobrega asistenta, ga mora dobro usposobiti; to je uporabnikova odgovornost. Torej mora znati biti uspešen delodajalec. Naj razblinimo zdravorazumski predsodek, da vsakdo ne more biti osebni asistent, ker ni primeren za to, pri čemer seveda mislijo na določene kategorije ljudi, zlasti na t. i. rizične skupine ali težje zaposljive osebe, kot so starejše osebe, bivši odvisniki, fizično hendikepirane osebe, prvi iskalci zaposlitve, matere samohranilke ... V praksi se je izkazalo, da so pogosto prav ti ljudje zaradi lastnega socialnega položaja in stigmatizacije še bolj dovtetni in občutljivi za opravljanje tovrstnega dela, so odgovorni in vestni in se ne obnašajo kot »normalni v odnosu do drugačnih«. Seveda pa je vedno uporabnik tisti, ki izbira in izbere. Ker smo med seboj zelo različni, mora biti tudi možnost izbire zelo velika in ne ukalupljena ali formalizirana.

Pri tem pridemo do ugotovitve, da tudi vsak uporabnik ni avtomatično in apriori sposoben upravljati lastno osebno asistenco, torej biti dober, vesten in predvsem odgovoren delodajalec. Največji problem so tukaj ponovno stare prakse in priučene navade, v katerih živi velika večina hendikepiranih. Nekdo, ki je bil vse življenje v vlogi

pasivnega prejemnika pomoči, potrebuje kar nekaj časa in velik napor, da pridobi potrebno samozavest, da se reši iz te zanj pripravljene vloge, da se odloči in prestopi v zanj neznano in negotovo področje. Težava in ovira na tej poti so tudi ljudje, ki so neposredno okoli njega, tisti najbližji (starši, sorodniki), ki pogosto nasprotujejo ali celo onemogočajo tako osamosvojitve in prestop. Ugovori so pogosto povsem banalni: da ni sposoben,

da ni dovolj močan, da ne zna. Prav neverjetno je, česa vsega se mora otepati oseba, ki se je odločila stopiti na pot neodvisnega življenja in samodeterminacije. Žalosti nas, da so velika ovira na tej poti prav osebe, ki so se izobraževale za svetovanje in razne oblike socialne pomoči, čeprav bi morale po svoji dolžnosti imeti v prvem planu predvsem zahteve in hotenja uporabnika.

KAKO PRIPRAVITI RASIZEM V USKODANEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENČNOST SLUŽB

UVOD*

V prispevku se bomo osredotočili na vprašanja, katere skupine prizadene rasizem v Sloveniji, kaj sploh je rasizem, na kakšna načine se prepleta v naša vsakdanja življenja in kaj lahko naredimo socialne službe, da ne bodo osebne naseljevale diskriminacije in zatiranja, ki se opirata na prikrito vrednotenje ljudi glede na etnično poreklo ali državljanski status. Prispevek temelji na izkušnjah (enoletnega) terenskega raziskovanja v azilnem domu in centra za raje in na intervjujih s prebivalci Slovenije, ki so bili leta 1992 prisiljeni iz migrirata stalnega prebivalstva RS. Zaradi izgube statusa stalnega prebivalca ali prebivalca Slovenije so ogledni brez socialnih, ekonomskih in političnih pravic iz cele brez pravice do bivanja na teritoriji RS.¹ V veliki meri gre pri razmišljanju, kako pridobljene izkušnje uporabiti v teoriji in za delo v socialnih službah, sta mi bili knjigi *Handikap kot kulturna trauma* Darje Zaviršek in *Anti-Racist Social Work* Lane Dominelli.

V prispevku bom pogosto uporabljala besedo »begunec«. S tem izrazom označujem vse ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih desetih letih zaradi političnega nasilja v svoji matični državi. Medim na botanške begunce, ki so v Slovenijo prišli med vojno v Bosni (obsevani so po Zakonu očasovnem zatočišču), in ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih letih, neslohi, tehni in se prihajajo s področja nekdanje Jugoslavije in Sirije, iz Irana, Iraka, Turčije, Afrike, Kitajske, Pakistana, Rusije in. Mnogi zaprosijo za azil po zakonu o azilu, ostali so obravnavani po zakonu o tujcih. Tisti, ki zaprosijo za azil so najprej prosilci za azil in pozneje, če je njihova vloga rešena pozitivno, dobijo formalni status begunec.

KAJ JE RASIZEM

Dandanes je idejo rase zamenjala kategorija imigracije, sodobni rasizem pa bi lahko, sledoč Essenu Bailfrarju, imenovali tudi »razizem brez rase ali kulturni rasizem. Svoje v obdobju »dekolonizacije«, obrnjenega gibanja populacij med nekdanjimi kolonijami in metropolami zahodne Evrope. V primeru Slovenije gre za kontekst migracij v okviru nekdanje Jugoslavije (večina migrantov, prosilcev za azil, prihaja v Slovenijo iz držav nekdanje Jugoslavije). Migracije niso zgolj individualna dejanja, ampak so spete v celo vrsto ekonomskih, političnih in kulturnoloških dejavnikov; so bistveni deli globalizacijskih procesov.

Sodobni rasizem ni več na gradbi vojni na vrednotenje in segregaciji ras, kajti ključna točka ni več biološka dedičnost, ampak domnevna nepremosljivost kulturnih razlik. Na prvi pogled ta rasizem ne predpostavlja superiornosti določene skupine ali naroda v odnosu do drugih, temveč »zgolje škodljivost odpravljanja meja, nezdružljivost življenjskih stikov in tradicij. Biološki ali genetski naturalizem torej ni edini način naturalizacije človeškega vedenja in družbenih podobnosti. Tudi kultura lahko funkcionira kot zarava. Gre za ideološki obris, ki je nastal pri premiku iz biologije v kulturo. Sprva je rasizem temelji na kategorizaciji in vrednotenju ljudi glede na pripadnost različnim človeškim rasam. Znanost je pozneje odkrila, da vedenja posameznikov ne moremo pojasniti s termini krvni ali genov, temveč so razlike rezultat skor spodobno oblikovanja kultur. Argumenti o različnosti kultur so sprva služili nasprotovanju rasizmu in zagovarjanju kozmopolitizma, danes pa prav argumenti o različnosti kultur učinkovito utverjajo rasistični diskurz. Namreč, če je nepremosljivost kulturnih razlik naše pravo, »naravnost okolice, potem bi prepletanje teh razlik

Jelka Zorn

ANTIRASISTIČNA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU

KAKO PREPOZNATI RASIZEM V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENTNOST SLUŽB

UVOD¹

V prispevku se bomo osredotočili na vprašanja, katere skupine prizadene rasizem v Sloveniji, kaj sploh je rasizem, na kakšne načine se prepleta v naša vsakdanja življenja in kaj lahko naredijo socialne službe, da ne bodo nehotе nadaljevale diskriminacije in zatiranja, ki se opirata na prikrito vrednotenje ljudi glede na etnično poreklo ali državljanjski status. Prispevek temelji na izkušnjah (enoletnega) terenskega raziskovanja v azilnem domu in centru za tujce in na intervjujih s prebivalci Slovenije, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS. Zaradi izgube statusa stalnega prebivalca ali prebivalke Slovenije so ostali brez socialnih, ekonomskih in političnih pravic in celo brez pravice do bivanja na teritoriju RS.² V veliko pomoč pri razmišljanju, kako pridobljene izkušnje uporabiti v teoriji in za delo v socialnih službah, sta mi bili knjigi *Hendikep kot kulturna travma* Darje Zaviršek in *Anti-Racist Social Work* Lene Dominelli.

V prispevku bom pogosto uporabljala besedo »begunec«. S tem izrazom označujem vse ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih desetih letih zaradi političnega nasilja v svoji matični državi. Mislim na bosanske begunce, ki so v Slovenijo prišli med vojno v Bosni (obravnavani so po Zakonu o začasnem zatočišču), in ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih letih, mesecih, tednih in še prihajajo: s področij nekdanje Jugoslavije in širše, iz Irana, Iraka, Turčije, Afrike, Kitajske, Pakistana, Rusije itn. Mnogi zaprosijo za azil po zakonu o azilu, ostali so obravnavani po zakonu o tujcih. Tisti, ki zaprosijo za azil so najprej prosilci za azil in pozneje, če je njihova vloga rešena pozitivno, dobijo formalni status beguncev.

KAJ JE RASIZEM

Dandanes je ideja rase zamenjala kategorija imigracije, sodobni rasizem pa bi lahko, sledeč Etienneu Balibarju, imenovali tudi *rasizem brez ras* ali *kulturni rasizem*. Smo v obdobju »dekolonizacije«, obrnjenega gibanja populacij med nekdanjimi kolonijami in metropolami zahodne Evrope. V primeru Slovenije gre za kontekst migracij v okviru nekdanje Jugoslavije (večina migrantov, prosilcev za azil, prihaja v Slovenijo iz držav nekdanje Jugoslavije). Migracije niso zgolj individualna dejanja, ampak so vpete v celo vrsto ekonomskih, političnih in kulturoloških dejavnikov; so bistveni del globalizacijskih procesov.

Sodobni rasizem nič več ne gradi nujno na vrednotenju in segregaciji ras, kajti ključna točka ni več biološka dediščina, ampak domnevna nepremostljivost kulturnih razlik. Na prvi pogled ta rasizem ne predpostavlja superiornosti določene skupine ali naroda v odnosu do drugih, temveč »zgolj« škodljivost odpravljanja meja, nezdržljivost življenjskih stilov in tradicij. Biološki ali genetski naturalizem torej ni edini način naturalizacije človeškega vedenja in družbenih podobnosti. Tudi kultura lahko funkcionira kot narava. Gre za ideološki obrat, ki je nastal pri premiku iz biologije v kulturo. Sprva je rasizem temeljil na kategorizaciji in vrednotenju ljudi glede na pripadnost različnim človeškim rasam. Znanost je pozneje odkrila, da vedenja posameznikov ne moremo pojasniti s termini krvi ali genov, temveč so razlike rezultat skoz zgodovino oblikovanih kultur. Argumenti o različnosti kultur so sprva služili nasprotovanju rasizmu in zagovarjanju kozmopolitizma, danes pa prav argumenti o različnosti kultur učinkovito ustvarjajo rasistični diskurz. Namreč, če je nepremostljivost kulturnih razlik naše pravo, »naravno« okolje, potem bi prepletanje teh razlik

nujno prineslo obrambno reakcijo – medetnične konflikte in splošno povečanje agresivnosti. V javnem diskurzu, denimo v medijih, želijo prikazati, da so te sovražne, ksenofobne reakcije naravne, a tudi nevarne. Denimo, v primeru Romov to pomeni, da ni več barva kože tista značilnost, ki rabi za ugotavljanje njihove različne kulture. Barva kože ni več naravni temelj njihove podrejenosti in izključenosti. Današnji rasizem razume kot *naravno* sovražno vedenje dominantne skupine do etnične manjšine.

Ni več naturalizirana rasna pripadnost, ampak je naturalizirano rasistično vedenje. Značilne izjave so na primer: »Naravno je, da tujce sovražimo in se jih bojimo,« ali: »Če v neki soseski živi veliko ljudi, ki pripadajo drugi kulturi, to razumljivo povzroči napetosti med ljudmi.« Po tej logiki je treba spoštovati »prag tolerantnosti« večinske populacije, ohraniti »kulturno distanco« in segregirati manjšinske etnične skupnosti (Balibar 1991).

Rasizem pomeni zanikanje oziroma omejevanje pravic, zatiranje in utišanje glasov določenih skupin v javnem prostoru. Zatiranje je širok pojem, širši kot diskriminacija. Zatiranje vpliva na samorazvoj, samopodobo, ambicije in vizije, ki jih imajo pripadniki različnih etničnih skupin o sebi. Romska deklica sebe ne bo videla kot bodoče učiteljice, zdravnice, igralko, sodnice ipd. Predstave, ki podpirajo zatiranje in diskriminacijo, internalizirajo tako tisti, ki jih rasizem prizadane (žrtve rasizma, na primer Romi), kot tisti, ki pripadajo skupini, ki zatira (mediji, lokalna skupnost, učiteljice, socialne delavke itn.). Rasizem je subtilno prizorišče odnosov podrejanja in dominacije glede na etnično poreklo, in socialno delo žal ni nedotakljivo za njegove vplive (Balibar 1991, Dominelli 1997).

KAKO SE RASIZEM PREPLETA Z VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM

KULTURNA RAVEN

V Evropi, ki se združuje, Slovenija postaja njena zunanja meja. Ko rečemo, da je Slovenija meja Evrope, pravzaprav meja Evropske Unije, s tem ne mislimo zgolj na tanko linijo državne meje, ampak na celo državo Slovenijo. Vsa država Slovenija funkcionira kot meja – kot neprepustna meja za ljudi, ki so zaradi mejnih režimov (tj., problemov z vizo) prikazovani kot nezaželeni. V

okviru schengenskega sporazuma (katerega namen je odprava notranjih meja EU in okrepitev zunanjih) Slovenija varuje meje, da v EU ne bi prihajali ljudje iz ekonomsko manj razvitih držav. Pomoč Sloveniji samo v okviru programa Phare za izpolnitev schengenskih kriterijev, to je, za nadzor meje in za pripadajoče institucionalne strukture v letih 2000–2002, znaša več kot 10 milijonov evrov. Ta diskriminatoren mejni režim (kdo sme vstopiti, kdo ne) je raztegnjen čez vso državo.

Slovenska policija je izračunala, da *mesečni* stroški varovanja državne meje (vključno z delovnimi urami policistov) znašajo od 20 do 50 milijonov tolarjev. Neki begunec oz. prosilec za azil iz Afganistana je rekel, da ga je izkušnja ilegalnega prehoda čez meje tako prevzela in zaznamovala, da se še zdaj kdaj pa kdaj prestraši, ko kje zunaj azilnega doma zagleda policista: »Potem pomislim, saj je vse v redu. Ne delam nobenega prekrška, tu sem legalno. Imam kartico prosilca za azil.« Simbolno sporočilo, ki ga begunci in novi imigranti dobijo na meji, je, da prestop meje ni njihova pravica, temveč privilegij, ki ga lahko vsak trenutek izgubijo, če bodo zahtevali svoje pravice, če ne bodo dovolj trdo delali in se zadovoljili z najnižjimi plačili itn. Ljudje, ki prihajajo v Slovenijo ali na ozemlje Evropske Unije kot novi imigranti, so zaželeni kvečjemu kot poceni delovna sila. Ker ti ljudje nimajo enakih pravic kot državljani, so negotovi, stigmatizirani in ranljivi. Za nacionalne imaginarije so podrejeni Drugi, ki jih lahko sovražimo in zavračamo, vendar tudi izkoriščamo (Kearney 1991).

Ljudje, ki nimajo državljanstva, so izjema v logiki nacionalnih držav. Pripadnost nacionalni državi se opira na nevidni prehod od človeka oz. njegovega rojstva do državljana (Arendt 1948; 1979; Agamben 1998). Z drugimi besedami, skrita predpostavka je, da človek, ko se rodi, avtomatično postane del naroda in države, torej državljan. Tujci, begunci in »domačini brez papirjev« (to so ljudje, ki so jih leta 1992 izbrisali iz registra stalnega prebivalstva in še niso uspeli relegalizirati svojega bivanja v RS) so izjema, niso del običajnega pravnega reda in dejanskih možnosti, ker niso državljani. Obravnavani so po posebnih zakonih, ki se v vsakdanjem življenju manifestirajo tudi tako, da je ljudem mogoče odvzeti osebno svobodo³ zgolj zato, ker so tujci ali domačini »brez papirjev«, ker je *de jure* njihovo bivanje na določenem teritoriju nezakonito. Ti posebni zakoni in prakse so predpisani v zakonu o tujcih (Ur. l.

RS, št. 61-2911/99), ki predvsem od 56. do 61. člena predvideva možnost odvzema prostosti brez poprejšnje obsodbe za kaznivo dejanje. Ta *izjemnost* oz. *izjema* odvzema svobode je razumljena kot nekaj povsem normalnega in zakonitega, saj je določena z zakonom (Agamben 1998). Enako velja za disciplinatorne ukrepe, denimo zapiranje v klet ob sprejemu v azilni postopek ali pri poznejši prekršitvi hišnega reda v azilnem domu. Natančno zato, ker so ljudje potisnjeni v izjemno situacijo in niso del splošnega pravnega reda, kršitve človekovih pravic te skupine ljudi navadno niso sankcionirane, npr. nasilje policije nad njimi, neposredovanje informacij in neobveščanje o pravicah, ki so za begunce ključnega pomena, zapiranje v centre za tujce, odtegotanje socialnih uslug itn. Pravzaprav je že sama diskriminacija, ki ločuje državljane od nedržavljanov, legitimna, uzakonjena diskriminacija (Dedić 2002a).

Po drugi strani pa se je država Slovenija z mednarodnimi sporazumi in s svojo notranjo demokratično ureditvijo zavezala spoštovati človekove pravice in pravice beguncev. Vzpostavila je številne mehanizme za dejansko uresničevanje človekovih pravic, denimo možnost pridobitve humanitarnega ali političnega azila, možnost brezplačne nastanitve in zagotavljanje osnovnih pogojev bivanja v azilnem domu in centrih za tujce, vključitev otrok v šolo, brezplačna nujna zdravstvena pomoč in pravno svetovanje itn. Ljudem je država zagotovila temeljne človekove pravice s tem, ko jih je vključila v omenjeni instituciji, ki pa se nahajata izven običajnega pravnega reda in izven običajnega okolja/načina bivanja. Gre za *vključevanje z izključevanjem* (Agamben 1998).

INSTITUCIONALNA RAVEN

Na institucionalni ravni se rasizem udejanja s pomočjo segregacijskega modela bivanja in »pomoči«. Za begunce, tujce, prosilce za azil se ustanavljajo posebni centri, po možnosti na robu mest ali vasi, kjer so čim manj na očeh domačinov in kjer je mešanje prebivalstva vnaprej reducirano na minimum. Naprej, institucionalni rasizem ohranja obstoječe neenakosti, saj so ljudje deležni nekvalitetnih uslug ali pa socialnih uslug sploh ne dobijo. Na centrih za socialno delo navadno – ni pa to pravilo – ne bodo pomagali beguncem in drugim osebam brez državljanstva in stalnega bivanja, ker ti ljudje nimajo pravic po zakonu o

socialnem varstvu.

Neka gospa iz romskega naselja v Ljubljani je potrebovala pomoč pri plačilu poročna za elektriko. Socialna delavka ji je rekla, da ji je zelo žal, ampak ji ne more pomagati, ker nima državljanstva in zato ni upravičena do denarne pomoči po zakonu o socialnem varstvu. Socialno delo v tem konkretnem primeru bi namreč vzelo dosti časa, inovativnosti in energije, poleg tega bi se lahko sprevrglo v pravo socialno akcijo. Socialna delavka bi lahko ugotovila, da ima gospa štiri otroke in da je eden od njih državljan in torej formalno ima pravico do denarne pomoči. Lahko bi pomagala urediti, da gospa velik znesek poročna plača na obroke. Pravo antirasistično socialno delo v tem primeru pa pomeni, da bi socialna delavka podprla gospo pri urejanju njenega državljankega statusa, in sicer tako, da bi stopila v dialog z MNZ, obvestila o problemu strokovno javnost in skupaj z zavezniki reševala ta problem na sistemski ravni. Na ta način ne bi šlo več zgolj za reševanje individualnega problema omenjene gospe, ampak za kolektivno zagovorništvo, torej zagovorništvo tudi mnogih drugih ljudi, ki so se znašli v podobni situaciji, brez dovoljenja za bivanje ali državljanstva in brez pravic, ki izhajajo iz teh dveh statusov.

Nekvalitetne uslugе ali sploh odrekanje socialnih uslug se navadno ne zdijo posledica rasizma. To pa zaradi verovanja, da rasizem v Sloveniji obstaja zgolj v besedah nekaterih ekstremističnih posameznikov ali posameznic. Posledica takega razumevanja je, da ustanove menijo, da se jih ta problematika ne dotika, saj vse ljudi, ki pridejo k njim po pomoč, obravnavajo enako, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Verjetno je odveč poudariti, da tisti, ki jim je bila zavržena socialna pomoč (ker niso upravičenci po zakonu o socialnem varstvu), niso všteti v omenjeno simptomatično izjavo, »da vse ljudi obravnavajo enako«. Če menimo, da rasizma v vsakdanjem življenju ni, potem tudi ni ogroženih skupin, to pa pomeni, da ni treba storiti ničesar.

Ključno je, da socialne službe prepoznajo in poimenujejo zatiranje in zanikanje pravic, kajti šele s poimenovanjem postane nevidno vidno in to, kar je bilo prej sprejemljivo, postane nesprejemljivo. Kar je bilo prej videti naravno, postane nujno problematično (Kelly 1996).

Nekatera značilna vprašanja iz vsakdanjega življenja, ki jih lahko prepoznamo kot ksenofobični, sovražni govor, so denimo:

- kako zaustaviti ilegane migrante

- koliko nas tujci stanejo
- kdo je pravi azilant, kdo pa tisti, ki izkorišča slovensko državo in pravico do azila
- zakaj bi morali Romi imeti posebnega predstavnika v občinskem svetu, če pa lahko kandidirajo kot vsi ostali
- trditve, da so begunci privilegirani, ker dobivajo rabljena oblačila, namestitvev in hrano v posebnih ustanovah brezplačno, medtem ko si morajo »naši ljudje« vse to kupiti sami, itn.

Predpostavka takih vprašanj in trditev je, da lahko sovražimo tujce in pripadnike etničnih manjšin, da nimajo pravice živeti v tej državi, da jih lahko zavrnemo, zapremo (odvzamemo svobodo, ker nimajo papirjev), odstranimo, zatiramo, izkoriščamo.

Rasistični govor se rad skriva za besedami kot »mi«, »naši revni ljudje« ipd. Na primer: »Mi ne potrebujemo pakistanskih beguncev, saj še za svoje ljudi nimamo dovolj, najprej je treba poskrbeti za naše reveže.« Vprašanje je, kdo je ta »mi« in kdo so naši ljudje. Ali je pozicija, ki jo zagovarjamo tukaj, tudi všteta v ta vseobsegajoči, totalitarni »mi«? Kateri »naši ljudje« pa so najbolj revni? Niso to prav Romi in begunci?

OSEBNA RAVEN

Na osebni ravni je mogoče identificirati vrsto tehnik zanikanja kulturnega in institucionalnega rasizma, kar učinkovito prispeva k njegovemu ohranjanju v obstoječih socialnih službah in socialni politiki.

Omenimo nekaj značilnih *tehnika zanikanja* rasizma (povzeto po Zaviršek 2000 in Dominelli 1997):

- Zanikanje v smislu, da rasizma, predvsem v kulturni in institucionalni obliki, pri nas ni, pa čeprav v službi, kjer delamo, ni zaposlenih strokovnjakov, ki so pripadniki etničnih manjšin ali begunci.
- Dekontekstualizacija: vemo, da rasizem obstaja, vendar si predstavljamo, da prizadene samo temnopolte ljudi, ki jih je pri nas zelo malo, torej je tudi rasizma v Sloveniji izredno malo.
- Obtoževanje žrtve oziroma zamenjava vlog, ko odgovornost za rasizem preložimo na žrtve: »Romi so si sami krivi za svojo revščino,« ali pa: »Begunci so si sami krivi za negativen odnos okolja do njih,« in podobno. Ker smo odgovornost za rasizem preložili na žrtve, pričakujemo, da ga

bodo tudi oni sami odpravili: »Romi bi morali sami kaj storiti, da jih sosedje ne bi sovražili.« Ta način zanikanja rasizma gre celo tako daleč, da zatiralci sami sebe začnejo doživljati kot žrtve. Na primer vaščani, ki si vas delijo z romsko populacijo ali prebivalci v bližini centrov za tujce sami sebe doživljajo kot žrtve, samo zato, ker živijo z Romi ali samo zato, ker je center za tujce v njihovem domačem okolju, ki očitno ekskluzivno pripada samo staroselcem.

- Pokroviteljski odnos: vrednote in načini, kako »staroselci« delamo in mislimo določene stvari, so superiorni, čeprav toleriramo navade in običaje pripadnikov drugih kulturnih skupin. To pomeni, da izhajamo iz ozke norme o tem, kaj je normalno in zaželeno; drugačnost seveda toleriramo, vendar pozabljamo, da sam koncept drugačnosti predpostavlja odnose manjvrednosti in večvrednosti.

- Izogibanje: vemo, da rasizem obstaja, vendar ne storimo ničesar, da bi ga zaustavili v svojem okolju.

- Pretiravanje: vemo, da rasizem obstaja in da ga je treba odpraviti, vendar pretiravamo oziroma povečujemo pomen in učinek zgolj minimalnega premika v odpravljanju rasizma. Na primer, verjamemo, da bo rasizem izginil že zato, ker prisluhnemo begunski deklici o njenih poklicnih željah ali romski materi, ki je preživela spolno zlorabo.

IZKLJUČENE SKUPINE

V grobem lahko skupine, ki so izključene ali zatirane, razdelimo v dve skupini:

- tiste, ki imajo državljanstvo ali stalno bivanje (imajo v Sloveniji dom) in
- tiste, ki nimajo »papirjev« (nimajo doma v Sloveniji).

V prvo skupino štejemo ljudi, ki imajo slovensko državljanstvo, niso pa slovenskega etničnega porekla in bele polti. To so denimo Romi (stara etnična manjšina, ki je konstitutivni del slovenskega naroda) in pripadniki nekdanjih jugoslovanskih republik (to so etnične manjšine - srbska, bošnjaška, albanska, makedonska, črnogorska in hrvaška -, ki so nastale po razpadu nekdanje multikulturne Jugoslavije). Gre za ljudi, ki so si v Sloveniji ustvarili dom, socialne mreže, zaposlitve itn.

V drugo skupino štejemo begunce in nove imigrante. S tem mislimo bosanske begunce, ki so v Slovenijo pribežali pred desetimi leti, in nove be-

gunce, ki še prihajajo. Novi begunci in ekonomski migranti pogosto zaprosijo za azil. *Za azil zaprosijo tisti, ki imajo prave informacije in ki pri svoji zahtevi vztrajajo.* Tiste, ki jim ne uspe zaprositi za azil, policija zapre v center za tujce, kjer čakajo na odstranitev iz države. Naloga socialnega dela v takih razmerah, ko je proces migriranja nasilno zaustavljen in je ljudem odvzeta osebna svoboda, je posebno občutljivo vprašanje, na katerega ne moremo odgovoriti v tem kratko odmerjenem prostoru. Lahko rečemo zgolj načelno, da je tudi v teh primerih naloga socialnega dela pomoč migrantom, tujcem ali beguncem (kakor koli te ljudi imenujemo) in ne pomoč policiji. To z drugimi besedami pomeni, da moramo možnost legalizacije bivanja v Sloveniji razširiti tudi na to skupino ljudi, ki jo je policija obsodila na odstranitev iz države.

KAKO UVELJAVLJATI ANTIRASISTIČNO PERSPEKTIVO V SOCIALNEM DELU

Prvi korak v procesu odpravljanja rasizma, ki se prepleta na kulturni, institucionalni in osebni ravni, je, da se ga začnemo zavedati. *Ozaveščanje* kot eden pomembnih elementov antirasističnega socialnega dela je proces, ki poteka takrat, ko prepoznamo *povezavo* med družbenimi odnosi, v katere stopamo (in jih reproduciramo skladno s svojimi vrednotami, prepričanji, vednostjo) in družbenimi pozicijami, ki jih zasedamo (pripadamo večinski etnični skupini, imamo visokošolsko izobrazbo, sprejemamo pomembne odločitve na področju socialnega dela ipd.). Socialne delavke in delavci si navadno ne predstavljamo sebe kot del skupine, ki zatira ali diskriminira. Navadno si želimo predstavljati sebe kot antirasiste in borce za pravičnejšo družbo. Vendar proces ozaveščanja vključuje tudi, da prepoznamo, na kakšen način se institucionalni rasizem prepleta z osebnim. Proces ozaveščanja je lahko zelo boleč in neprijeten, saj nas lahko večina ugotovi, da pravzaprav pripadamo družbeni skupini, ki zatira. Lahko imamo občutke krivde in nemoči, vedno pa obstaja možnost, da začnemo delovati proti večinskemu tihemu, samoumevnemu pristajanju na slabši položaj prikrajšanih skupin.

Odpravljanju zatiranja (rasizma) se lahko posvetimo zavestno, načrtno. Vprašanje je seveda, kako to storiti. Katere metode bomo uporabili?

Ali obstajajo posebne antirasistične metode, ali pa so to običajne metode socialnega dela, ki jih izvajamo tako, da se zavedamo kulturne raznolikosti uporabnikov in tega, kako prizadeneta diskriminacija in zatiranje?

Socialne delavke in delavci moramo dobro vedeti, kateri strukturni mehanizmi povzročajo zatiranje in diskriminacijo.

Poznati in spoštovati moramo kulturne raznolikosti ljudi, ki pripadajo različnim etničnim skupinam, razumeti pomen individualnih in kolektivnih življenjskih stilov, jezik (ali zagotoviti prevajalca), spoštovati raznovrstne tradicije, običaje, verovanja ipd. To znanje pridobimo s pogovori in druženjem z ljudmi, ki pripadajo različnim kulturnim krogom.

Poznati moramo *pomen* pripadanja etničnim skupinam, ki so v nacionalnem imaginariju označene kot »Drugi«, in *pomen* barve kože. Medtem ko si lahko beli ljudje slovenskega rodu privoščimo pozabiti, da pripadamo večinski, dominantni etnični skupini in da imamo belo polt, denimo Romi tega ne morejo. Že najmanjši otroci bodo povedali, da so črni. To je ključni vidik njihovega življenja, njihove identitete v rasistični družbi. Socialne delavke tega ne smejo prezreti in se obnašati, kot da imamo v dejanskem in simbolnem smislu vsi belo polt.

Poznati moramo načela zagotavljanja enakih možnosti s pomočjo pozitivne diskriminacije (zavzemanje za vpeljavo pozitivne diskriminacije v zakonodaji in vladnih programih in zavezanost pozitivni diskriminaciji na ravni socialne službe). Pozitivna diskriminacija je korektiv države, ki *prispeva k zmanjševanju ekonomske in socialne izključenosti najbolj ranljivih skupin prebivalstva*. Beseda diskriminacija pomeni razločevanje v korist ali škodo pripadnikov določene skupine. Pri pozitivni diskriminaciji gre za to, da *formalno enakost napolnimo z vsebino*, kajti z vztrajanjem zgolj pri formalni enakosti se učinkovito nadaljujejo obstoječe neenakosti med družbenimi skupinami (Dedić 2002a).

Dobro moramo poznati zakonodajo, da lahko ljudem povemo, katere pravice jim dejansko pripadajo in jim pomagamo pri njihovem uresničevanju. Na zakone, nacionalne programe ipd. se je treba navadno sklicevati v procesu pridobivanja sredstev pri implementaciji individualnih načrtov in ustvarjanju novih projektov in služb.

Uveljavljati moramo metode socialnega dela, ki temeljijo na antirasistični perspektivi – zagovor

ništvo, načrtovanje služb, izdelava individualnih načrtov, etnografska metoda, osebna asistenca, neposredno plačevanje socialnih storitev itn. (Za podrobnejši opis naštetih metod gl. Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002.)

Metode dela z ljudmi, ki jih prizadene rasizem, pa imajo dom v Sloveniji, so drugačne od metod dela z ljudmi, ki so prišli v Slovenijo in si morajo na novo ustvariti dom. Glede beguncev in novih imigrantov morajo socialne delavke obvladati tudi večšine za pomoč ljudem pri ustvarjanju novega doma, vzpostavljanju novih socialnih mrež. Znati morajo pomagati v duševni stiski zaradi preživetega nasilja in številnih izgub. Mnogi begunci in novi ekonomski imigranti so utrpeli hude izgube: izgubili so svoj dom, jezik, zaposlitev, pretrgali vsakdanje vezi s prijatelji in družinskimi člani, mnogi so doživeli različne oblike političnega nasilja, smrt ali mučenje bližnjih, nekateri so bili priče usmrtitvi ali mučenju bližnjih, grožnje itn.

Kot je zapisala Hannah Arendt, ki je bila kot Judinja tudi sama begunka med drugo svetovno vojno, pri beguncih ni najbolj tragično, da so izgubili dom, ampak to, da ne morejo najti novega.

Metode socialnega dela z begunci so zlasti tele:

- Individualno svetovanje: pomembno je zagotoviti transparentnost postopkov in pravic (denimo azilnega postopka) in občutek osebne varnosti (podpora, sočustvovanje v zvezi z preživetimi izkušnjami in izgubami).
 - Zagovorništvo v individualnih primerih in skupinsko zagovorništvo.
 - Načrtovanje novih služb in projektov, ki bodo prispevali k ustvarjanju novih socialnih mrež (denimo, organiziranje skupine za medsebojno podporo beguncev, organiziranje družabnih večerov za begunce in lokalno prebivalstvo) in novih zaposlitvenih možnosti (kooperative ipd.).
 - Izdelava in implementacija individualnih načrtov za življenje v novi državi za vsakega begunca in begunko posebej. Metoda individualnega načrtovanja naj bi beguncem zagotovila podporo pri načrtovanju njihove prihodnosti in s tem tudi nadzor nad lastnim življenjem ter na splošno prispevala k povečanju raznovrstnosti socialnih storitev.
 - Neposredno financiranje, s katerim omogočamo izbire, na primer, omogočimo, da begunci dobijo denar za nakup hrane direktno v svoje roke in tako pripravljajo obroke po lastnem izboru in potrebah ipd.
- Pomembno je zagotoviti dostopnost služb, uslug, projektov. To pomeni, da ljudi osebno obiščemo

in povabimo k sodelovanju ter da pripravimo vabila in informativni material v različnih jezikih, ne le slovenskem. To vključuje terensko delo in akcijsko naravnost.

Ker je širša družbena »klima« naravnana anti-imigrantsko, moramo beguncem in drugim, ki so se v Slovenijo preselili nedavno, zagotoviti občutek, da so zaželeni in da imajo pravico živeti v Sloveniji. Vprašati se moramo, kako bi se sami počutili kot tuji v tuji državi, kjer ne bi imeli znanec in prijateljev, ne bi razumeli jezika, ne bi imeli svojega doma. Koliko energije bi porabili samo za privajanje na novo okolje, običaje, ljudi itn.?

Pri Romih, torej skupini, katerih problem ni nujno ustvarjanje novega doma, temveč neenake možnosti, je naloga antirasističnega dela predvsem zagotavljanje večje vidnosti in vključenosti v lokalno skupnost, pomoč pri urejanju bivalnih pogojev, dostop do socialnih in zdravstvenih storitev ter spodbujanje napredovanja romskih otrok v izobraževalnem procesu.

Te naloge uresničujemo na različne načine, a skupaj z lokalnim romskim prebivalstvom. To pomeni, da moramo najprej vzpostaviti dobre odnose sodelovanja s pripadniki in pripadnicami romske skupnosti. Lahko na primer damo pobudo, da župan ali županja povabi na svečano kosilo lokalne romske in neromske družine. Pripadnike in pripadnice romske skupnosti obiščemo in povabimo k skupnem načrtovanju in izvajanju projektov in lokalnih dogodkov: kulturnih prireditev, srečanj, okroglih miz ipd. Vabila napišemo tudi v romskem jeziku, posebej nagovorimo romske otroke itn.

Posebej moramo poudariti, da spoštovanje kulturne različnosti ne pomeni toleriranja družinskega nasilja in slabših priložnosti za izobraževanje otrok iz teh skupnosti. Toleriranje nasilja v bolj patriarhalno orientiranih skupnostih ni isto kot spoštovanje kulturnih tradicij in običajev, ampak zgolj podpora tistim, ki imajo več moči znotraj skupin, ki so zatirane. Podobno je s pomanjkanjem vizij in materialnih možnosti za napredovanje otrok v izobraževalnem procesu. Otroke iz deprivilegiranih skupin moramo posebej materialno in čustveno podpreti v nadaljevanju šolanja, saj je njihova izhodiščna pozicija slabša (zgodovinska tradicija izključevanja, večja revščina, izgube doma, bližnjih oseb, selitve itd.).

SKLEP

Socialno delo v antirasistični perspektivi smo predstavili kot zelo politično socialno delo, katerega glavni cilj je sprememba družbenih odnosov moči, vključitev najbolj izključenih in diskriminiranih skupin v središče naše pozornosti, na zemljevid naših socialnih akcij. Lahko bi rekli, da je ena od nalog socialnega dela *uresničevanje multikulturalnega državljanstva v praksi*, ki predvideva, kot je zapisala Jasminka Dedić, večsmerno integracijo in priznava obstoj različnih etničnih, verskih, rasnih idr. manjšin v javnem življenju, kar pomeni, da jim je zagotovljeno priznanje in s tem tudi obstoj s strani dominantne družbene kulture, ki na ta način postaja vse manj dominantna in ekskluzivna (Dedić 2002b).

Etnografska raziskava, ki sem jo opravila v azilnem domu, centru za tujce in s posamezniki in posameznicami, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS, je pokazala, da je za ljudi »brez papirjev« oz. državljanstva simptomatično, da trpijo kršitve človekovih pravic. Antirasistično socialno delo oz. zagovorništvo na tem področju vključuje tudi zavzemanje za drugačen koncept državljanstva, tak, ki bo vključeval vse prebivalce Slovenije, ne glede na njihovo etni-

čno pripadnost (multikulturalno državljanstvo). Socialno delo mora kritično premisliti vrednote predpostavke, načela in metode dela na področju socialnega dela z begunci, novimi imigranti in etničnimi manjšinami. Antirasistično socialno delo ne pristaja na vključevanje z izključevanjem, na posebne begunske centre (centre za tujce) in posebne institucije pomoči za izključene. Tak način pomoči prispeva k reprodukciji neenakosti in izključevanja. Antirasistično socialno delo si, prav narobe, prizadeva vključiti ljudi v državljanski status, običajno bivalno okolje in običajne servise pomoči, ustvariti nove zaposlitvene možnosti in prispevati k temu, da je v javnosti slišati ljudi, ki pripadajo etničnim manjšinam in imigrantskim skupnostim.

Lena Dominelli je poudarila, da je socialno delo vedno že politično, tudi če ne načrtujemo velikih sprememb, kajti vse socialne delavke in delavci sprejemamo odločitve, ki zadevajo življenja drugih ljudi, in imamo moč, da omogočimo ali onemogočimo ljudem dostop do socialnih storitev in sredstev. Socialne delavke in delavci, ki svoje delo opravljajo v skladu z merili dominantne ideologije, sploh ne ravnajo apolitično, ampak zgolj ohranjajo obstoječe neenakosti, ohranjajo *status quo* (Dominelli 1997).

OPOMBE

¹ Zahvaljujem se Darji Zaviršek za predlog in spodbudo za pisanje tega teksta, za pomoč pri formulaciji ključnih problemov in rešitev, tj., metod socialnega dela, ki naj prispevajo k pravičnejši družbi, in za končne pripombe k tekstu. Jasminki Dedić se zahvaljujem za diskusije o državljanstvu, človekovih pravicah in pravicah etničnih manjšin in za pripombe k tekstu.

² Izvedbo etnografske raziskave o prebivalcih Slovenije, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS, je finančno omogočil Mirovni inštitut, ki mi je v ta namen podelil šestmesečno raziskovalno štipendijo. Naslov raziskave je Diskriminacija v postopkih podeljevanja državljanstva v Sloveniji.

³ Svobodo v skladu z zakonom o tujcih odvzamejo tako, da sodnik za prekrške izda odločbo o odstranitvi tujca iz države, katere pritožba ne zadrži izvršitve, policija pa sklep o nastanitvi tujca v center za tujce, kjer je ljudem *de facto* omejena osebna svoboda, *de jure* pa zgolj svoboda gibanja.

LITERATURA

- G. AGAMBEN (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- H. ARENDT (1948, 1979), *The Orgins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: A Harvest Book.
- E. BALIBAR, I. WALLERSTEIN (1991), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.
- E. BALIBAR (1994), Predlogi v zvezi z državljanstvom. *Časopis za kritiko znanosti*, XXII: 172–173.
- C. STEPHEN, D. ALASTAIR (2000), *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London: Macmillan.
- J. DEDIĆ (2002a), Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji. Ljubljana: Mirovni inštitut (rokopis).
- (2002b), Multikulturno državljanstvo. <http://www.slotekbir.net> (12. 12. 2002).
- L. DOMINELLI (1997), *Anti-racist Social Work: Practical Social Work*. London: Macmillan.
- H. DONNAN, T. M. WILSON (1999), *Borders: Frontiers of Identity: Nation and State*. Oxford, NY: Berg.
- K. FAULKS (2000), *Citizenship*. London, New York: Routledge.
- V. JALUŠIČ (2001), Ksenofobija ali samozaščita? V: B. PETKOVIĆ (ur.), *Skupina za spremljanje nestrpnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- I. KAUČIČ (ur.) (1992), *Nova ustavna ureditev Slovenije: Zbornik razprav*. Ljubljana: Uradni list RS.
- M. KEARNEY (1991), Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire. *Journal of Historical Sociology*, 4, 1: 52–74.
- A. MILOHNIČ (ur.) (2001), *Evropski vratarji: Migracijske in azilne politike v vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- L. KELLY (1996), Spolno nasilje in feministična teorija. V: D. ZAVIRŠEK (ur.), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (68–98).
- A. T. KUZMANIČ (1999), *Bitja s pol strešice: Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Slovenia: Mediawatch, OSI.
- S. SASSEN (1998), *Globalization and Its Discontents*. New York: The New Press.
- (1999), *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- D. ZAVIRŠEK (1996a), Vsakdanost rasizmov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXIV, 172: 11–15.
- (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba /* Cf.
- (2001), Lost in Public Care: The Ethnic Rights of the Ethnic Minority Children. V: L. DOMINELLI, W. LORENZ, H. SOYDAN (ur.), *Beyond Racial Divides: Ethnicities in Social Work Practice*. Aldershot etc.: Ashgate.
- D. ZAVIRŠEK, J. ZORN, P. VIDEMŠEK (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

Tom Schmidt

STABILIZACIJA / INTEGRACIJA

IZHODIŠČNO VPRAŠANJE

Diskriminatorno uzakonjanje, enoznačno diagnosticiranje, definicije bolezenskih stanj, ki stigmatizirajo, jasno kažejo, kaj nam danes pomeni psihiatrija: ideologijo »drugačnosti«, poglobljanje vrzeli med zdravjem in boleznijo, med normo in odstopanjem (Basaglia, Basaglia-Ongaro 1972). Miselni eksperiment: nadomestimo »psihiatrijo« s »socialnim delom« ali z »oskrbo prizadetih«. Preverimo danes, trideset let po tej sodbi, ali orodja naše socialne politike prispevajo k »poglobljanju vrzeli« in »ideologiji drugačnosti«, ali pa ustvarjajo prostor, ki ponuja možnost, da se razvije »drugačnost«, ne da bi se bilo treba odpovedati družbeni pripadnosti! Če drži, da naša družba potrebuje odklonsko obnašanje (odklonska stanja) kot sestavno značilnost svoje povezanosti, kakšne možnosti za uspeh ima potem strategija integracije? To družbeno »stigmatizacijo drugačnosti« je treba potrditi, vendar je ne gre prehitro moralno obsoditi. Kajti družbe potrebujejo odklonsko obnašanje, da se lahko same stabilizirajo, zato ga kar naprej povzročajo. Zato zasnove vključitve naletijo na omejitve tam, kjer družbe konstruirajo »svoje« »drugačne«, da bi našle lastne meje. Vključevalne strategije konec koncev ne vplivajo ugodno na stabilizacijo sistema, pač pa lahko razvijejo stabilnost le, če sledijo »sistemsko subverzivnim« zasnovam v smislu destabilizacije tistega opredeljevanja družbe do svojih obstrancev (gl. npr. Elias, Scottsohn 1990), ki konstruira izključitev iz družbe, ali, kakor rečemo danes: konstruira izključevanje. Vključevalne strategije so zato vedno navzkriž z družbeno politiko, in sicer toliko bolj, kolikor bolj so si za delovno polje izbrale močno izključene skupine (prizadete, odvisnike, tujce ...).

Vključitve vseh v družbo si ne moremo predstavljati brez razumevanja družbenih interesov in

interesnih položajev. Vključitev in izključitev sestavljata enoto nasprotnih si pojmov; nesmiselno je misliti, kaj šele družbeno realizirati vključitev brez sočasne izključitve. Družba potrebuje svoje obstrance: »Šele z obstojem neintegriranih oseb ali skupin postane socialna kohezija vidna; njihov obstoj omogoči, da opazimo njene pogoje« (Luhmann 1997: 621).

Toda »izpad iz družbe« je nepredstavljen. Tudi tisti, ki so izključeni iz družbe, živijo še naprej v njej: na njenem robu, v nišah, v notranji odmaknjenosti, ali (ne tako redko) v ustanovah. Gre torej za izmenično delovanje pripadnosti in izključitve v njuni družbeni povezanosti – in s tem v njunih družbenih funkcijah. Zato se je treba vprašati, kdo ima koristi od pripadnosti in kdo od izključitve.

Izključitev lahko opišemo kot izgubo medsebojne odvisnosti. Ta ni le problem prizadetih posameznikov, temveč vse družbe, ki s tem do določene mere izgubi povezovalno moč. Družba, ki veliko svojih članov obsodi na »drugačnost«, izključi številne ljudi, izgublja trdnost in jo mora znova vzpostavljati z vedno večjimi stroški. To se kaže v preprostem dejstvu, da morajo družbe, ki malo vlagajo socialno politiko, ki torej ne sledijo vključevalnim strategijam, toliko večji delež svoje blaginje nameniti za varnostne izdatke.

Drugače povedano: ko je socialna država na psu, cveti zaporniška industrija.

RAZJASNITEV POJMOV

Praden bo v nadaljevanju govora o integraciji kot o strategiji vključevanja »odklonilnega obnašanja«, je nujno razjasniti nekaj pojmov.

Vključevanje in izključevanje. »Izključevanje« rabimo za družbeno izključitev, zlasti v smislu revščine in brezposelnosti, z »vključevanjem« pa

je mišljena strategija, s katero preprečimo tako izključitev.

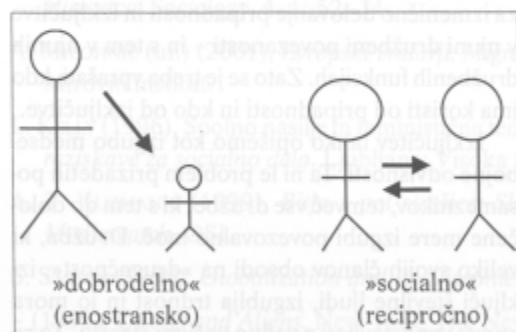
Stabilizacija. Strategija socialne politike ali socialnega dela, ki ne premesti družbene izključitve, vendar jo naredi znosnejšo; gre za delo s klienti brez zahtev po družbenih spremembah.

Integracija. Povezava dveh elementov, stabilizacije klientov in različnih intervencij v družbene razmere, ki lahko spremenijo situacijo s pomočjo štirih elementov: principa normalizacije, sposobnosti kritike in konfliktov, sprejemanja odklonkega obnašanja ali bivanja in obojestranskega enakopravnega dialoga.

Socialno delo. Strokovna pomoč v zapletenem naročniškem omrežju (klienti, svojci, socialne ustanove, politika, stroka, »jaz« ...) zahteva specifično poznavanje življenjskih položajev in ciljev sprememb, ciljno, na kontekst vezano ukrepanje, strokovno rabo instrumentov, evalvacijo.

Socialna politika. Oblikovanje družbenih razmer v političnem dialogu na podlagi interesov po določenih pravilih.

Pri definiciji »socialnega« je treba poleg tega razlikovati med enostranskim »dobrodelnim« in vzajemnim »socialnim« posredovanjem (gl. sliko).

Žal sta ta pojma v »vsakodnevni rabi« pogosto zamenjana, kar lahko pripelje k napačnemu pojmovanju, ko »dobrodelno« posredovanje velja za »socialno«, metodološko pravilno vzajemno posredovanje pa ne.

Družba potrebuje dobrodelno in socialno ukrepanje; brez dobrodelne podpore bi bilo veliko problemov nerešenih, pomislimo samo na katastrofalne poplave v avgustu 2002. Kljub temu te družbene intervencije (bolje: skupnostne intervencije) ne smemo zamenjati s socialnopolitično (ali socialnodelavsko) intervencijo.

Naloge socialne politike lahko definiramo kot kolektivno odpravljanje možnega ali zanesljivega tveganja. Natančneje jih opišejo tele štiri opredelitve.

Politična determiniranost. Raven socialne države je zgodovinsko in kulturno zaznamovana in se s političnimi odločitvami razvija naprej. Socialnopolitične odločitve ne sledijo naravnim zakonom, temveč so rezultat političnega delovanja.

Ekonomska determiniranost. Gospodarska situacija in njeni okvirni podatki so osrednji okvir za socialnopolitične odločitve. Razdeli se lahko le to, kar je prigrisodarjeno.

Obsežne zahteve. Delovanje socialne politike v kompleksni družbi ni omejeno le na nekaj problemov (na primer starostno varstvo, oskrba revnih), pač pa obsega vsa družbena področja.

Omejenost. Vendar socialna politika ne more rešiti vseh problemov razvite družbe. Socialnopolitični instrumenti so lahko uspešni le na svojem delovnem področju, zato morajo biti uglaseni z ostalimi instrumenti (na primer z davčno politiko), da lahko rešujejo kompleksne naloge (kot je na primer razdeljevalna politika).

Naloga socialnega varstva kot najpomembnejšega dejavnika (avstrijske) socialne politike je pokrivanje splošnih potreb, kar pomeni, da je v posameznih primerih zavezano odločitvam v skladu s predpisi in v omejenem manevrskem prostoru.

SOCIALNOPOLITIČNA PROBLEMSKA PODROČJA

Socialna politika je zapleteno področje delovanja in ne more biti omejena na posamezne dimenzije. Ni le skrb za revne, temveč ureja položaj skoraj vseh plasti prebivalstva. Prav tako je ne gre omejevati le na starostno politiko in s tem na »problem pokojnin«. To ni nepomembna trditev, kajti kdor enači socialno politiko z oskrbo revnih in jo omejuje na »ubožne«, vidi le eno (četudi pomembno) dimenzijo državne socialne politike, s tem pa lahko izgubi prav tako pomembno skupino, ki plačuje prispevke in je nosilka sistema – kadar se namreč zdi, da učinek ni več v pričakovanem sorazmerju z njihovim vlaganjem.

Zato je socialno varstvo obsežen in zapleten sistem, ki mora urejati najrazličnejše probleme družbe ali njenih posameznih skupin in obsega tako probleme medgeneracijsko razporejenega zagotavljanja življenjskega standarda (pravične prispevke) kot tudi po dohodkovnih skupinah razporejeno problematiko politike revščine, ki je usmerjena v zagotavljanje osnovnih življenjskih pogojev (pravično distribucijo).

Iz tega izhajajo tale problemska področja (državne) socialne politike.

Problematika revščine. Pomen »starih«, delno izginjajočih področij revščine (na primer problem starostne revščine ali tveganja revščine zaradi potrebe po oskrbi) se vedno bolj pokriva z »novimi« segmenti (družine z veliko otroki, samohranilke in samohranilci, ljudje, ki so že dolgo brezposelni) in s porajajočo revščino vzdolž etničnih ločnic (delovni migranti in begunci). Revščina postaja vedno bolj vezana na določeno obdobje, individualizirana, toda tudi v veliki meri socialno zamejena (gl. Leibfried, Leisering 1995). Tveganje postaja raznoličnejše, stanje revščine pa manj stabilno in prilagodljivejše. V zadnjih dveh desetletjih se porajajo različne skupine revnih (pravzaprav pristopi k revščini). Pomembni so problemi, ki se tičejo določenih življenjskih obdobj (na primer brezposelnost), življenjskih razmer (na primer samohranilke, samohranilci), družbenih skupin (na primer podeželsko prebivalstvo), in obrobni skupin (na primer brezdomci, odpuščeni zaporniki). V nobeni od teh skupin se ne da ugotoviti zakonskega utrjevanja (»dedovanja«) stanja revščine. To je po eni strani rezultat prodora socialnih, družinskih in gospodarskih doživljenjskosti (*Lebenslänglichkeiten*, visoko strukturiranih, »trajnih« življenjskih situacij), po drugi strani pa neposreden rezultat državne socialne politike.

Problem varstva. Tradicionalno strukturirani varstveni sistemi (npr. starostno varstvo) in rizično varstvo (nesreča, bolezen, brezposelnost) se morajo uveljaviti na dnu družbe s prodirajočimi doživljenjskosti in rastočimi tveganji, obenem pa se morajo v vedno večji meri soočiti z zahtevami, zaradi katerih pravzaprav niso bili razviti. Kajti normativna povezanost centralnih varnostnih sistemov je še vedno vzpostavljena prek običajnega pridobitnega življenjskega poteka, ne glede na njegov dejanski (izginjajoči) pomen pri mnogih. Zato oblikovanje modernega življenjskega poteka s socialno državo pripelje k temu, da vsaka večja sprememba tradicionalnega življenjskega vzorca postavi pod vprašaj tudi dosedanjo obliko državne socialne politike, in sicer tako z vidika potreb kakor ponudbe.

Problematika spolnih vlog. Neenakosti glede spolov so jasne, ni pa še dokončnega odgovora, v kolikšni meri naj se varnostni sistemi s formalno neenakimi reakcijami (obravnavanji) odzovejo na to (še zlasti z vidika varnostnih sistemov, v katerih središču je zaslužek). »Škodo v razvoju« v življe-

nju ženske povzročajo in delno krepijo neenaka porazdelitev reproduktivnih nalog, neenaka obravnava na trgu dela (glede možnosti zaposlovanja in glede poteka kariere) in neenaki vplivi pridobitno usmerjenih transfernih sistemov. Trajno učinkovite nasprotno strategije (npr. »gender mainstreaming«) so šele v povojih.

Problem zastraševanja. Varnostni sistemi so večkrat izoblikovani tako, da se v praksi pri obravnavi določene življenjske situacije ne pokažejo nikakršni rezultati, ali pa nimajo trajnejših učinkov na nadaljnji potek življenja. To velja predvsem za nujno pomoč (ko pri obračunavanju dohodka pride do olajšave dajatvenih obveznosti, posledica pa je izključitev iz samostojnega socialnega varstva), velja pa tudi za izpadle odmere pri predčasnih upokojitvah in za dostop do uslug socialne pomoči (poseganje v lastne dohodke in premoženje, tudi pomoč svojcev). V tem pogledu velja družina v veliko socialnovarstvenih sistemih za »black box« z domnevno transferno in zaščitno funkcijo, ki pa nista ovrednoteni. Tudi preurejanje in privatizacija življenjskega varstva ustvarjata široko problematiko zastraševanja. Zato velja: »Dokler socialna politika s seboj vlačí grožnjo z revščino, to ni politika proti revščini, pač pa politika z revščino« (Leibfried, Leisering 1995: 37).

Problem bega pred prispevnim sistemom. Socialni sistemi, ki so financirani s prispevki, so odvisni od solidarnosti plačnikov teh prispevkov, ta pa zahteva, da je pričakovano delovanje v sorazmerju s vplačanimi prispevki (gl. npr. Schmidt 1998). A pri solidarnostnem delovanju, ki je utemeljeno na vzajemnosti, je treba razlikovati med delovanjem davčnega (splošno delujočega) in prispevnega (osebno delujočega) sistema. Beg pred plačevanjem davkov sledi drugim zakonitostim, ki niso naš predmet raziskave; težnje k begu iz prispevnega sistema so le do določene mere odvisne od (absolutne) višine prispevka, veliko bolj pa so povezane s subjektivno vedno manjšimi pričakovanji. To pomeni: kjer so prispevki za »socialno potrebne« predimenzionirani ali prevladuje občutek, da delujočih ustanov (na primer pokojninskega zavarovanja) dolgoročno ni mogoče financirati, se bo dvignil pritisk tistih z boljšim zaslužkom ali mladih ljudi – kar spet povzroči probleme financiranja solidarnostnega sistema.

Ključno vprašanje pri analizi socialne države in njenega nadaljnega razvoja je tole: Kaj povezuje družbo?

☐ Kombinacija pridobitne dejavnosti in socialno-varstvenih sistemov, torej (kot vedno) zrahljana povezava politike revščine in nadomestila dohodka, ostaja osnova velikih solidarnostnih družb in ustvarja jedro socialne, gospodarske, navsezadnje pa tudi politične kohezije v družbi.

Tako gledano si socialna država ustvarja »priložnosti« v bližnjem prostoru prizadetih/upravičenih in s tem krepi svojo učinkovitost in pristojnost. Bistven pri tem je zakonodajni vidik državne socialne politike, kajti njena prednostna naloga in cilj ni poseganje v raznolike življenjske položaje posameznikov, temveč zadovoljevanje abstraktnih potreb (npr. nadomestilo dohodka na podlagi zakonskih zahtev). Zato državnopravna socialna politika deluje na abstraktne norme (zakoni, odredbe, pravila, smernice).

☐ Socialna zakonodaja definira določena tveganja oziroma življenjske situacije, ki so odvisne od pretoka sredstev, kot časovno omejene življenjske položaje (izobraževanje, brezposelnost, bolezen, starost, itd.) in praviloma z definicijo stanja poda tudi uzakonjen odgovor v obliki določene časovno omejene storilnostne ravni.

☐ Te povezave lahko, opirajoč se na Leibfrieda

in Leiseringa, predstavimo kot funkcionalni model socialne države in življenjskega poteka (gl. sliko).

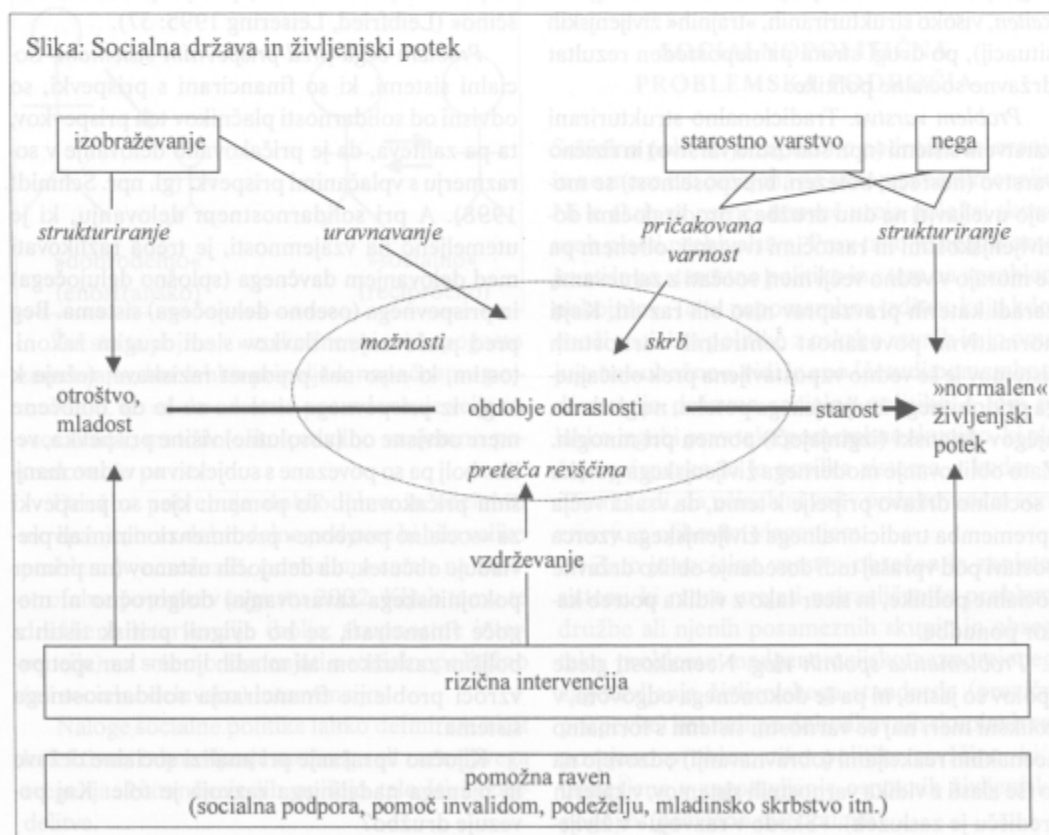
☐ Štiri ravni socialnopolitične intervencije so močno vezane na posamezna življenjska obdobja.

☐ *Izobraževanje*: socialnodržavna intervencija, ki ustvarja prostor z možnostmi za življenjski razvoj (predizbor za delovni trg), vezana je na otroštvo in mladostništvo in podprta z družinskopolitičnimi intervencijami.

☐ *Rizična intervencija*: državna intervencija tipa »socialna obdelava tveganja« (bolezen, nesreča, brezposelnost, revščina), ki ima v srednjem življenjskem obdobju (družinsko in delovno obdobje) še prav poseben pomen.

☐ *Starostno varstvo*: državna intervencija z učinkom vzdrževanja povprečne dohodkovne in statusne ravni, ki je bila v 20. stoletju zgodovinska predpostavka za oblikovanje starosti kot samostojnega tretjega življenjskega obdobja. Princip »enakovrednih udeležencev« v nasprotju z zavarovalniško matematičnimi principi kapitalno kritega starostnega varstva ne ustvarja absolutne enakovrednosti prispevkov in storitev, pač pa zagotavlja, da se v obdobje upokojitve vsakokrat podaljša relatiiven (povprečen) lasten ali prek izplačila svojcu

Slika: Socialna država in življenjski potek

umrlega »izpeljan« položaj v plačni hierarhiji. To omogoča prispevno financiranje.

Negovalna oskrba: najnovejša oblika državne intervencije, ki s kombinacijo denarnih dajatev in drugih storitev premaguje negovalni riziko, deluje večinoma v visoki starosti in ustvarja materialno podlago za nastanek »četrtga« življenjskega obdobja.

Pri tem lahko ugotovimo dve bistveni pomanjkljivosti:

- Pridobitno usmerjena socialna politika, katere cilj je vzdrževanje normiranega pridobitnega poteka življenja, je le pogojno sposobna povezovanja in odzivanja na neenakost spolnih vlog.
- Družbena povezanost in solidarnost zahtevata zainteresirano vodeno, zaupanja vredno, toda moralno stabilno (politično) recipročno usmerjenost.

REVŠČINA IN IZKLJUČEVANJE

Dosedanje definicije revščine bolj ali manj pogosto razdeljujejo dohodek. Pojem izključenosti pa je širši, označuje vsako izključenost iz družbe, predvsem pa izključitve zaradi »revščine« in »brezposelnosti«. Problemska področja izključevanja so revščina, brezposelnost, bolezen, migracija, izključitev iz neformalnega omrežja, politična marginalizacija. Pojem »izključevanje« označuje socialno izključitev in ne zajema le revščine, pač pa tudi dolgotrajno brezposelnost, pripadnost izključeni manjšini in regionalno izključenost. Pojem je leta 1989 vpeljala v evropsko socialno politiko Evropska komisija in se vedno bolj uveljavlja kot označba za »socialno odklonsko vedenje ali bivanje«.

Izključevanje je dvojni proces: nanj vplivajo družbeni organi (država, podjetništvo, socialno skrbstvo, mediji), obenem pa jasno kaže na razjedanje socialne varnosti. Izključevanje usmerja pogled na kopičenje neugodnih izhodiščnih položajev ali zavirajočih faktorjev in dogodkov v življenju (medsebojni vplivi izkušenj in posledic izključevanja). Družbena izključitev je vedno povezana z osebno izkušnjo neuspeha, to pa pomeni *ničvrednost kot socialno breme in obenem kot življenjsko občutje*. Tudi nepoznavanje razlike med »ne moči« in »ne hoteti« je izključevalni instrument, kolikor gre praviloma za nagibanje k »ne hoteti«. Starejši, bolni ali prizadeti ljudje, ki *ne morejo* (več) opravljati zahtevanih nalog, so izključeni, ker v

očeh okolice teh nalog *nočejo* opravljati.

Če strnemo, lahko tako izključevanje označimo kot *izgnanstvo znotraj družbe*.

PROTI VOAJERIZMU REVŠČINE

Socialnopolitični diskurzi in na revščino osredotočeno socialno poročanje se nagibajo k absolutiziranju pogleda na revščino. Življenjski položaji revščine so predstavljeni v najhujši luči, socialnopolitična poslabšanja skoraj z naslado nanizana ena za drugo. Vsaka aktualna epoha je označena kot epoha »socialnega razkroja«, položaj ljudi pa je predstavljen kot vedno bolj žalosten in ogrožen. Javni proračuni naj bi bili na robu propada, razpad socialne države pa naj bi bilo le še vprašanje časa. Bourdieu imenuje to »svetovna beda« oziroma »vsakodnevno družbeno bolehanje« (Bourdieu 1998).

Kar je tu plakativno opisano kot »voajerizem revščine«, lahko v znanstvenem jeziku opišemo kot »deficitni diskurz«.

Običajen postopek socialnopolitičnega deficitnega diskurza poteka takole. Ugotovijo stanje socialnopolitične oskrbljenosti neke skupine. To stanje nato ocenijo po merilu zadostne oskrbe. Za merilo vzamejo zakonsko določene standarde socialne pomoči ali normativno mnenje socialnopolitično angažiranih raziskovalcev. Nato pride do take ali drugačne razglasitve, koliko oskrbe »zadostuje«. Prva varianta meri na raziskavo vzrokov neizterjatve socialnopolitične pomoči, zadnja pa – glede na poljubno določeno mejo revščine – pripelje do razmeroma poljubnih ugotovitev o družbenih potencialih revščine. To neredko vodi v politično konkurenco, v kateri velja za »najbolj kritičnega« socialnega politika tisti, ki ustvari najvišje številke revščine. Končno glede na ugotovljen socialnopolitični preskrbni primanjkljaj ugotavljajo socialnopolitične potrebe po delovanju, in tako pride do predlogov, kako ukrepati. (Vobruba 1991: 40.)

Voajerizem revščine ali deficitni diskurz lahko usmeri pogled na najbolj pereče aktualne probleme in javnost – in s tem tudi politiko – naredi dovzetno za socialnopolitične intervencije. Primeren je tako za političen diskurz kot tudi za medijske akcije. Zato pravi Vobruba:

Socialnopolitični deficitni diskurz je brez dvoma smislen. Zaradi socialnopolitične orientacije in spodbujanja njenega delovanja so nujni prikazi in vselej tudi napotki o državnosocialnih preskrbnih primanjkljajih, prav tako je nujno potrebno moralno motivirano zavzemanje za socialno šibke. [...] Praktični smisel socialnopolitičnega deficitnega diskurza je omejen. Za osnovo ima preveč enostaven model. To pomeni, da utemeljevanje v deficitnem diskurzu (eksplicitno ali implicitno) izhaja iz tega, da je prikaz preskrbnega primanjkljaja dovolj, da pričnejo delovati socialnopolitično pristojni akterji. (Vobruba 1991: 41.)

Toda kompleksni niso le politični vzorci delovanja, ki praviloma sledijo kompleksnim interesnim strukturam in interesnim prepletenostim, tudi problematika, ki je osnova za ta diskurz, je kompleksna. Socialno strukturo je treba razumeti kot proces (Kohli 1999: 112). Stanje revščine ali stanje ogroženosti z revščino je (vsaj pri nas) časovno omejeno, in sicer tako v svoji konkretni obliki kot tudi v življenjskem stanju prizadetih (gl. Leibfried, Leisering 1995). Socialnopolitične usluge niso v prid samo socialno potrebnim – praviloma zanje niti niso najpomembnejše. Pač pa so instrument vzdrževanja življenjskega poteka: pokojnine, zdravstvena zavarovanja, zavarovanja brezposelnih in negovalno skrbstvo bolj služijo (materialnemu) vzdrževanju »normalne« življenjske poti (več o tem pozneje) kot pa odpravljanju revščine (gl. Schmid 2000). Marsikateri položaj revščine lahko povsem napačno opiše materialno stabilen položaj, ko na primer kdo velja za dolgotrajno brezposelnega, toda z izkoriščanjem dodatnih uslug materialno preskrbljen čaka svojo pokojnino.

Najpomembnejši element pri obvladovanju »deficitnega diskurza izključevanja« je vendarle razvoj življenjskoteoretskega pogleda na revščino in izključevanje. Pri tem je jasno, da (vsaj v srednji Evropi) revščina v večini primerov ni življenjska stalnica, temveč življenjsko obdobje.

Dinamika revščine pomeni, da je revščina časovno omejena izkušnja na življenjski poti. To je dobra in obenem slaba novica; dobra zato, ker revščina večinoma ni kronična življenjska stalnica, slaba pa zato, ker v svoji spremenljivosti prizadene občutno širši krog, kot bi lahko sklepali na podlagi opazovanj. (Kohli 1999: 118.)

Tudi Ulrich Beck (Beck 1986) je opozarjal, da neenakost in izključevanje vzdolž meja izoblikovanih razredov in trdno zamejenih skupin potekata vedno manj statično stabilno, pač pa se pogosto odvijata v prehodni obliki »faz neenakosti« in kalejdoskopsko prizadeneta veliko ljudi. Življenja postajajo vedno bolj nepregledna, vzemimo samo primer »patchwork« biografij (gl. npr. Beck, Beck-Gernsheim 1990) – s številnimi prelomnicami, fazami izključitve in fazami njenega nasprotja.

Za obvladovanje »deficitnega diskurza« je torej potreben razvoj konkretnega, socialno orientiranega vpogleda v problematiko, socialno strukturo pa je treba razumeti kot proces.

Posamezniki ne morejo biti trdno uvrščeni v neko socialno kategorijo; vedno je treba računati z možnostjo, da se njihova pripadnost v času življenja spremeni. To postavi raziskavo o socialnih neenakostih in izključevanju pred teoretične in metodične zahteve, kar je, razen nekaterih izjem, dolgo odklanjala. (Kohli op. cit.: 112)

Čeprav je »deficitni diskurz« ali »voajerizem revščine« v veliko pomoč takrat, ko pozornost javnosti – in s tem tudi politike – usmerja k določenemu problemu, pa ostaja nevaren pri dejanskem premagovanju družbenih problemov. Zato je nujen premik od dobrodelne k socialni zavesti, to pa pomeni premik od individualnih utemeljitev revščine in izključevanja k socialnim in ekonomskim. Individualizacija in škandaliziranje posameznih položajev revščine sta moteča, če »revnih« ne želimo kriviti zaradi njihove revščine, ampak želimo prepoznati družbene dejavnike, ki jo povzročajo, krepijo in tudi odpravljajo. Individualni vidik zamegljuje pogled na kompleksne povezave.

INTEGRACIJA

Izhajajoč iz predpostavke vključevanja bi bilo dobro preveriti, v kolikšni meri je integracija v smislu razvoja v deficitnem političnem diskurzu (gl. npr. Feuser 1995) primerna kot strateški princip vključevanja. Kot že definirano, »integracija« pomeni v tem diskurzu osnutek, ki ni omejen zgolj na stabiliziranje življenjskih položajev klientov, ki v okvirne družbene okoliščine vnaša spremenljive intervencije in ki se opira na štiri elemente: princip normalizacije, zmožnost kritike in konflikta v

procesu integracije, sprejemanje odklonskega vedenja ali bivanja in vsestransko enakovreden dialog vseh udeležencev integracijskega procesa.

Ta integracijska predpostavka zahteva delo s klienti, ki bo imelo elemente pedagoškega dela, reševanja problemov, dodajanja moči, kot tudi dela v skupnosti, ki bo imelo elemente definicije relevantnih okolij, dodajanja moči tem okoljem in sprememb okvirnih okoliščin, kjer je treba. Ta integracijska predpostavka je družbenopolitična predpostavka, vezana na skupnost in spremembe. To pomeni, da je integracija po tem razumevanju politična (toda ne nujno strankarsko politična) in da zahteva neprestano soočenje z »dvojnim mandatom« socialnega dela. O tem spet Basaglia in Basaglia-Ongaro:

Psihiater neprestano izpolnjuje dvojno funkcijo kot znanstvenik in kot predstavnik reda. Toda obe vlogi sta si v hudem nasprotju, kajti znanstvenik bi moral težiti k temu, da ščiti in neguje bolnika, medtem ko mora predstavnik reda nadzirati in ščititi zdrave ljudi. Katera od teh dveh nasprotujočih si vlog je [...] pomembnejša? (Basaglia, Basaglia-Ongaro 1972: 26.)

Nadomestimo tudi tukaj »psihiatra« s »socialnim delavcem« in videli bomo, v kakšne dileme nas pripelje profesionalizacija, če ne upoštevamo družbenih povezav.

Tudi razprava o integraciji in njena uveljavitev kot družbena strategija lahko poteka le v družbenem prostoru in zahteva diskurzivno ozračje. Hkrati se mora osredotočiti na kliente, sorodnike, družbo in socialno delo, vključiti jih mora v ta diskurz, zahteva pa nadzor, refleksijo in trening.

Nujni principi tako razumljene integracije so:

- integracija je nedeljiva, nanaša se torej na vse deficite in momente izključevanja; zato si integracija ne more »izbrati«, koga želi integrirati in koga ne
- integracija je usmerjena k diskurzu, razvija se v obojestranskem, spoštljivem dialogu med udeleženci
- integracija je osredotočena na kliente, v središče postavlja njihove zaznane interese, ne brez razvitega strokovnega mnenja neprizadetih o klientih
- integracija je celostna in se odziva na vse probleme, ki ovirajo družbeno vključevanje
- integracija spoštuje izvedenost klientov in njihove želje in potrebe jemlje enako resno kakor

rešitve, ki jih nakazujejo sami (Basaglia in Basaglia-Ongaro)

• integracija vsebuje pravico »biti drugačen« kot nujno potreben sestavni del strategije in se zato ne usmerja k asimilaciji, temveč k premostitvi izključevanja »odklonske večine« (Basaglia).

Osnutek profesionalizacije vključuje profesionalizacijo uveljavitvenih strategij, pri tem pa se zdi nujno premagovanje poslovno ekonomskih predpostavk (zaradi danes prevladujočega principa učinkovitosti morajo njeni kriteriji postati enakovredni kvalitativnim kriterijem uspešnosti). Družbenopolitično žarišče je podlaga razvoju integracijskih strategij. Pri odpravljanju bipolarnosti v našem svetu je treba premagovati stare bipolarne strategije po klasičnih shemah »dober/slab«. Razvoj integracijskih strategij zahteva profesionalno etiko, vendar te ne smejo biti vzpostavljene na moralnem temelju akterjev, temveč na temelju njihovih interesov. Definirani morajo biti subjekti sprememb, saj objektov sprememb ni. Subjektivne interese udeležencev je treba zato spoštovati, četudi so v nasprotju z »od zgoraj« razvitim poklicnim razumevanjem. Križanje interesov mora biti jasno prikazano.

Dobro bi bilo pri tem osnutku premisliti, ali (oziroma kako) v deficitnem diskurzu razvit integracijski osnutek razvijati naprej, da bi postal vsestransko delujoča strategija socialnega dela pri premagovanju družbenega izključevanja.

Pri tem je treba razvijati dvoje:

Mainstreaming prizadetih, strategijo vključevanja interesov prizadetih na konkretnem področju delovanja v razvoj konkretnih problemskih definicij, ciljev, delovnih strategij in njihovega udejanjanja v konkretnem delovanju (politiki).

»*Gender mainstreaming*«, vključevanje dimenzije spolnih vlog, torej dimenzije »socialnega spola«, v vse dimenzije socialnega dela in socialne politike. Vendar *gender mainstreaming* »ni izenačevalni politični cilj, ampak pot k formulaciji in implementaciji politike enakih možnosti. [...] *Mainstreaming* je metoda za uveljavljanje cilja enakih možnosti« (Rosenberger 2000: 194). *Gender mainstreaming* zato ne more nadomestiti izenačevalne politike, pač pa ponuja strategijo, kako v političnem diskurzu (bolje) doseči postavljene cilje izenačevanja. Kot strategija ponuja *gender mainstreaming* metodo »4 R«: reprezentacija (spolnim vlogam relevantno poročanje na vseh ravneh in v vseh dimenzijah), pravice (*rights*) (enak dostop do pravic za moške in ženske v posameznem socialnoekonomskem okolju), realia

LITERATURA

- F. BASAGLIA, F. BASAGLIA-ONGARO (1972), *Die abweichende Mehrheit: Die Ideologie der totalen sozialen Kontrolle*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- U. BECK (1986), *Die Risikogesellschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- U. BECK, E. BECK-GERNSHEIM (1990), *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- P. BOURDIEU (ur.) (1998), *Das Elend der Welt: Zeugnisse und Diagnosen alltäglichen Leidens an der Gesellschaft*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- H. EBERWEIN (ur.) (1999), *Integrationshandbuch*. Weinheim, Basel: Juventa.
- N. ELIAS, J. L. SCOTSON (1990), *Etablierte und Außenseiter*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- G. FEUSER (1995), *Behinderte Kinder und Jugendliche zwischen Integration und Ausgrenzung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- H. HOVORKA (ur.) (1999), *Behinderte und von Behinderung bedrohte Menschen in allen Lebensbereichen und Lebensphasen*. Celovec: Eigenverlag.
- H. HOVORKA, M. SIGOT (ur.) (2000), *Integration(spädagogik) am Prüfstand: Menschen mit Behinderungen außerhalb von Schule*. Innsbruck, Wien, München: Studienverlag.
- F. J. HUAINIGG (1999), *O du mein behindertes Österreich*. Celovec: Wieser.
- M. KOHLI (1999), Ausgrenzungen im Lebenslauf. V: S. HERKOMMER (ur.), *Soziale Ausgrenzungen: Gesichter des neuen Kapitalismus*. Hamburg: VSA (111–129).
- M. KRONAUER (2000), *Exklusion: Die Gefährdung des Sozialen im hoch entwickelten Kapitalismus*. Frankfurt/Main: Campus.
- S. LEIBFRIED, L. LEISERING (1995), *Zeit der Armut*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- N. LUHMANN (1997), *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (Band 2). Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- K. MALOWITZ (2002), Die neuere Systemtheorie und das Konzept der sozialen Exklusion. *Berliner Debatte Initial*, 1, 2: 55–66.
- R. MERTEN (ur.) (2001), *Hat Sozialarbeit ein politisches Mandat? Positionen zu einem strittigen Thema*. Opladen: Leske und Budrich.
- S. ROSENBERGER (2000), Gender und das politische System. V: A. PELINKA, S. ROSENBERGER (ur.), *Österreichische Politik: Grundlagen, Strukturen, Trends*. Dunaj: Wiener Universitätsverlag (183–198).
- T. SCHMID, (1998), Pensionsreform: Eine (un)endliche Geschichte. *Soziale Sicherheit* (Dunaj), 1: 30–41.
- (1999), Solidarität und Gerechtigkeit. V: P. PANTUCEK, M. VISLOUCIL (ur.), *Die moralische Profession: Menschenrechte und Ethik in der Sozialarbeit*. St. Pölten: Edition Sozaktiv (87–106).
- (2000), Treffgenauigkeit von Transferleistungen. *Soziale Sicherheit* (Dunaj), 10: 862–876.
- T. SCHMID, M. MAYERHOFER, R. REGNER (2000), *Situation älterer ArbeitnehmerInnen am Wiener Arbeitsmarkt: Studie der SFS im Auftrag der Gemeinde Wien*. Dunaj: rokopis.
- A. SEN (2000), *Der Lebensstandard*. Hamburg: Rotbuch.
- R. SENNETT (1998), *Der flexible Mensch*. Berlin: Berlinverlag.
- J. TRONTO (1996), Politics of Care: Fürsorglichkeit und Wohlfahrt. *Transit* (Frankfurt/Main), 12: 142–152.
- G. VOBRUBA (1991), *Jenseits der sozialen Fragen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- E. ZWIERLEIN (ur.) (1996), *Integration und Ausgrenzung*. Neuwied, Kriftel, Berlin: Luchterhand.

GLOBALNO - LOKALNO - SOCIALNO

Gabi Čačinovič Vogrinčič
JEZIK SOCIALNEGA DELA

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič je izredna profesorica psihologije na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

»Nove besede« v razvijajočem se jeziku socialnega dela podpirajo paradigmatški premik v praksi in nadomeščajo ali dopolnjujejo tradicionalne koncepte. Diagnozo, obravnavo, oceno, odločbo nadomestijo ali dopolnijo odkrivanje, soustvarjanje, sodelovanje, spreminjanje, opolnomočenje – pa delovni odnos, načrt skrbi, timsko delo, skupnost, soheska, ekologija. Socialno delo je k cilju usmerjen projekt pomoči oziroma soustvarjanja rešitev za kompleksne socialne probleme ljudi. Paradigmatški premiki, ki so se zgodili v socialnem delu in v jeziku stroke, zajemajo tri pomembna poglavja: 1. kako vzpostaviti in vzdrževati projekte pomoči in kontekst socialnega dela, 2. udeleženos uporabnice, uporabnika, znanje za ravnanje, ki je potrebno za ohranjanje konteksta socialnega dela, 3. definicija interdisciplinarnosti v socialnem delu. Dober temelj za oblikovanje konsistentnega konteksta socialnega dela je etika udeleženos, ki sega od brezpogojnega spoštovanja edinstvenosti človeka prek tkanja socialnih mrež do dela v skupnosti in politične akcije.

Ključne besede: etika udeleženos, projekt, pomoč, interdisciplinarnost.

Birgit Rommelspacher
SOCIALNO DELO KOT STROKA ČLOVEKOVIH PRAVIC

Dr. Birgit Rommelspacher je profesorica psihologije, študija spolov in etničnih študij na Visoki šoli za aplikativne vede Alice Salomon v Berlinu.

Razprave o človekovih pravicah poudarjajo, da socialnih problemov ni mogoče obravnavati drugače kot večslojno, vključujoč vedno več mednarodnih in globalnih vidikov. Polje socialnega dela so vseskoz definirali politični boji za socialno pravičnost in emancipatorna gibanja in to zgodovino je treba reflektirati. Obenem je nujno, da socialno delo vedno znova z distanco obravnava svojo pogosto dvojno in nasprotujočo si vlogo, ko na eni strani postavlja pod vprašaj družbeno strukturo moči in dominacije, na drugi strani pa jo reproducira. Človekove pravice bi morale postati nov etični referenčni okvir za socialno delo v globaliziranem svetu. Zadnja leta številni strokovni delavci in socialnodelavska združenja vse bolj poudarjajo to zahtevo. Toda ali ni socialno delo od začetka mednarodno usmerjeno? Ni boj za socialne pravice eden prvih in poglobitnih ciljev socialnega dela? Ali človekove pravice res ponujajo nove standarde ali zgolj novo retoriko, da bi legitimirali staro prakso? Diskurz o človekovih pravicah je zelo kompleksen proces. Hkrati vključuje in izključuje, hkrati je opora hegemonističnim strukturam in orodje v boju z njimi. Prav zaradi tega protislovja so človekove pravice danes izziv za socialno delo. Jedrna debata o univerzalizmu proti relativizmu, na primer, prevprašuje kulturno vezane podobe razumevanja in konstruiranja socialnega sveta. To je pomembno za kritično in samorefleksivno teorijo in prakso socialnega dela. Podobno je debata o utrjevanju dominacije s sklicevanjem na emancipacijo Drugega pomembna za utemeljevanje socialnodelavske intervencije. Človekove pravice niso zgolj fiksni vrednostni sistem, ki bi ga prenašali na različna polja teorije in prakse v družbi, temveč je prej rezultat in izraz trajnega boja za politično, kulturno in ekonomsko moč. Socialno delo bi se moralo vključiti v to debato, da bi okrepilo svoje potencialne za kritično samorefleksijo in izboljšalo svojo zmožnos sporočanja svojih ciljev in vrednot v pluralističnem svetu.

Ključne besede: internacionalizem, hegemonija, pluralizem, protislovja.

PROTI IZKLUČEVANJU

Shulamit Ramon

OSREDNJA VLOGA DEINSTITUCIONALIZACIJE V SOCIALNEM DELU
IN IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO*Dr. Shulamit Ramon je profesorica socialnega dela na Anglia University v Cambridgeu, Velika Britanija.*

Deinstitucionalizacija je prevladovala v drugi polovici dvajsetega stoletja na področju invalidnosti. Toda institucionalno miselnost se da zlahka prenesti na manjše ustanove, ki so zamenjale velike institucije za invalidne osebe. Zato je problem deinstitucionalizacije še vedno med nami, tako v vzhodni kakor zahodni Evropi. Je osrednjega pomena glede na vrednote socialnega dela, saj so v njegovem jedru vrednote spoštovanja ljudi, samoodločanja, protizatiralskega in antistigmatizacijskega pristopa k invalidom, kakor tudi podpora njihovih pravic do enakih možnosti. Deinstitucionalizacija problematizira samoumevno pojmovanje, da je vloga socialnega delavca najprej varovati ljudi in se izogibati vsakemu tveganju. Narobe, tveganju je naklonjena. Življenje v skupnosti je veliko bolj tvegano kakor življenje v instituciji, ker sooča invalidno osebo s svetom tistih, ki se nimajo za invalide, temveč jih še naprej stigmatizirajo, kakor tudi z nepopravljivo izgubo, ki je posledica institucionalizacije. Ujeti pravo mero med tveganjem kot edinim izhodom iz institucionalnega kalupa in izogibanjem tveganju je zahtevna naloga. Ocenjevanje ljudi, ki so vse življenje preživeli v instituciji, za življenje v skupnosti, je že samo zase umetnost, prav tako presoja, kje bi bilo najbolje, da živijo, katere aktivnosti jim predlagamo, kako jih spodbujamo, da razvijejo intimne odnose in spolno življenje. Tvegamo tudi, ko jih učimo zanesti se na svojo sodbo in sprejemamo njihovo pravico, da se zmotijo. Tudi to je dilema za socialnega delavca. Avtorica poda zglede dobre prakse, v katerih je vse to upoštevano na ravni konceptualne vednosti, praktičnih znanj in raziskovanja v socialnem delu, in jih analizira glede na ovire in priložnosti, ki izhajajo iz te vrste dela. Razumeti socialni kontekst deinstitucionalizacije kot socialne inovacije, njenih pomanjkljivosti in prednosti je nujen del našega učenja iz uspehov in neuspehov.

Ključne besede: socialne inovacije, vloga in položaj socialnih delavcev, dejstva in predsodki, tveganje, socialni model invalidnosti.

Darja Zaviršek

NOTRANJA NASPROTJA SOCIALNEGA DELA PRI URESNIČEVANJU ČLOVEKOVIH PRAVIC
V POSTMODERNIH DRUŽBAH*Dr. Darja Zaviršek je izredna profesorica socialne antropologije in socialnega dela na Fakulteti za socialno delo in raziskovalka na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.*

Kritična refleksija socialnega dela v postmodernih družbah je nujna, saj globalne spremembe ne potekajo le na ekonomski, politični in kulturni ravni, temveč tudi na ravni biopolitike in biomoči. Eno od ključnih notranjih nasprotij slovenskega socialnega dela je njegova utemeljenost na zgolj univerzalnih človekovih pravicah, brez upoštevanja dejanskih ali aktualnih človekovih pravic. »Strokovna pomoč« pomeni za različne subjekte nekaj različnega, sama »pomoč«, ki naj bi uporabnika vključila v socialne mreže ter usposobila za samopomoč in običajno življenje, pa jih pogosto izključuje. To je tudi ena najstarejših notranjih ambivalenc, saj je stroka z določenimi tipi pomoči kategorizirala konflikte in stiske, vključila osebe v določene strukture s statusom izjem in s tem ustvarila nova izključevanja. Socialno delo se je pri nas le do določene mere odzvalo na razvijajočo se družbeno heterogenost, saj so začele v zadnjem desetletju nastajati številne, na določen problem osredotočene partikularistične socialne službe. Med koncepti, ki so pomembni v postmodernih družbah, članek analizira še procese deteritorializacije, decentralizacije in ustvarjanja horizontalnih povezav in mrež, načelo takojšnje transakcije, načelo mobilnosti in ekonomizacijo procesov pomoči.

Ključne besede: notranja nasprotja, univerzalizem, partikularizem, vključevanje, človekove pravice.

POVZETKI

Tanja Lamovec

VPLIV IZKLJUČENOSTI IZ DELA NA KVALITETO ŽIVLJENJA UPORABNIKOV PSIHIATRIJE

Dr. Tanja Lamovec je profesorica psihologije v pokoju.

V Sloveniji je izključevanje uporabnikov psihiatrije sankcionirano na dva načina: z zgodnjim in obsežnim upokojevanjem in z zakonodajo, ki dovoljuje le minimalno delo upokojenih oseb. Izključevanje ima negativne učinke na različne vidike psihičnega delovanja, hkrati pa uporabnikom zaradi slabega finančnega položaja onemogoča udeleževanje v prostočasnih aktivnostih, ki so dostopne večini drugih ljudi. Opisan je proces, ki ga doživi večina uporabnikov po upokojitvi in se v mnogih primerih konča z željo po plačanem delu. To pa je področje, ki je bilo pri nas doslej skoraj povsem zanemarjeno. Prikazanih je nekaj primerov iz tujine, ki kažejo, kako so druge zagotovili uporabnikom plačano delo. Na koncu avtorica podaja nekatere možne načine reševanja tega problema pri nas.

Ključne besede: duševno zdravje, plačano delo, izključenost.

IZZIVI IN DILEME

Vito Flaker

TEMELJNE IN NUJNE SPRETNOSTI SOCIALNEGA DELA

Izr. prof. dr. Vito Flaker je dekan Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Članek temelji na oblikovanju kataloga centrov za socialno delo, ki ima namen sistematizirati naloge centrov, pa tudi opredeliti temeljne in nujne spretnosti socialnega dela. Kot »zemljevid socialnega dela« opredelimo temelje spretnosti in njihov odnos do teoretskih znanj, metodičnih načel, vrednot socialnega dela, pa tudi do konteksta in nalog. V prispevku avtor opredeli temeljne spretnosti socialnega dela in njihove nujne elemente: pogovarjanje, pogajanje, omogočanje dostopa do sredstev, beleženje in poročanje, organiziranje, profesionalno disciplino (splošno in specifično), izogibanje pastem strokovnjaštva in humor. Te spretnosti se ravna po metodičnih načelih dialoga, perspektive moči, verjetnosti, proaktivnosti, refleksivnosti, vsakdanje izjemnosti in pravice do napak in spodrseljavev. Avtor komentira prve izkušnje z uposabljanj, ki naj bi opremila strokovne delavce CSD za izvajanje nalog po katalogu, in se ozre na hierarhijo med spretnostmi odnosu do teorije in konteksta ter pokaže, da je socialno delo razpršena, refleksivna in pragmatična stroka in znanost, ki temelji na dialogu z ljudmi.

Ključne besede: metode socialnega dela, spretnosti, vloga socialnega dela, odnos med teorijo in metodo, refleksivnost.

PARADIGMA NOVE INTERDISCIPLINARNOSTI

Blaž Mesec

MIKRO, MEZO, MAKRO: EKSPANZIJA, INTEGRACIJA IN SPECIFIČNOST SOCIALNEGA DELA

Dr. Blaž Mesec je izredni profesor socialnega dela in poučuje metodologijo raziskovanja s statistiko na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Socialno delo so tradicionalno razumeli kot enotnost dela s posameznikom, sku-pino in skupnostjo – enotnost, ker naj bi te tri ravni temeljile na osnovnih teoretskih oziroma metodičnih načelih, ki naj bi omogočala specifično definiranje socialnega dela in njegovo diferenciacijo od sorodnih disciplin in strok. Ta načela so eksemplarično opredeljena in razdelana pri Lüssiju, ki pojmuje socialno delo kot delo s posameznim problemskim primerom, tj., kot »socialno svetovanje«. Toda po Lüssijevem pojmovanju je že skupnostno delo na obrobju, če ne prav zunaj okvira socialnega dela kot specifične stroke. V zadnjih desetletjih se je socialno delo razširilo prav v teh »perifernih« območjih: ob skupnostnem delu se je razvilo delo z organizacijami, danes pa govorimo o socialnem delu na

POVZETKI

so-cietalni in globalni ravni. Ob tem se večja prepad med tako imenovanim kliničnim socialnim delom, ki ostaja v okvirih tradicionalno definiranega socialnega dela kot socialnega svetovanja, ali pa ga razumemo celo kot psihosocialno terapijo, in socialnim delom na organizacijski, societalni in globalni ravni, ki se opira tudi na druge vrste teoretične vire (sociologijo, organizacijske vede). Meje socialnega dela kot posebne stroke se vse bolj širijo na področje »družbenega dela« kot nespecifičnega družbenega in dobrodelnega udejstvovanja, s tem pa se brišejo razlike med socialnodelavskim pristopom in pristopi drugih strok, npr. družbenega planiranja, socialne politike ali socialne pedagogike. Tak razvoj je resen izziv za povezanost socialnega dela in za vprašanje njegove specifičnosti in avtonomnosti kot vede in kot stroke. Avtor sodi, da je konceptualna enotnost treh ravni socialnega dela že od nekdaj bolj iluzija kot resničnost (oziroma da velja le za socialno delo kot socialno svetovanje) in da se enotnost stroke v prihodnje ne bo vzdrževala konceptualno (na ravni povezane in skladne teorije), ampak z bojem za oblast v akademskih, upravnih in drugih družbenih strukturah. Ta boj že poteka, in če se socialno delo širi in si pridobiva nove pozicije z njim, ni več socialno delo, ampak poljubno družbeno udejstvovanje, ki se mu posreči razglasiti se za socialno delo.

Ključne besede: teorija socialnega dela, veda o socialnem delu, makro socialno delo.

Alenka Šelih

SOCIALNO DELO IN (KAZENSKO) PRAVO

Dr. Alenka Šelih je zaslužna profesorica Univerze v Ljubljani in direktorica Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.

Zgodovina socialnega dela kaže, da so pri njegovem nastanku in razvoju (tudi v Sloveniji) sodelovali pravniki in dali socialnemu delu določen pečat. Socialno delo, ki med drugim rešuje socialne probleme ljudi, se srečuje zlasti z deprivilegiranimi, izločenimi, odrinjenimi – s skupino torej, ki prihaja v konflikt s pravom, ali pa je verjetnost za to zelo velika. Med socialnim delom in pravom obstajajo zato interakcije, prav tako tudi med nosilci ene in druge poklicne skupine. Medsebojna razmerja postajajo tem številnejša in tudi zapletenejša, čim bolj je družba razvita in s tem »juridizirana«. Socialni delavci kot nosilci svoje stroke morajo biti seznanjeni s temeljnimi pravnimi pravili na tistem pravnem področju, ki ureja njihovo specifično področje dela (delo z družino, z žrtvami družinskega nasilja ali spolnih zlorab, delo z mladoletnimi delinkventi, delo z odpuščenimi obsojenci), ne bi pa jim smeli naložiti tudi odgovornosti za odločanje v posamičnem primeru. Socialno delo kot mlada stroka se ob srečanju s pravom kot staro in izdelano stroko srečuje z vrsto problemov tako na teoretski kot praktični ravni in posledično tudi na ravni individualnega razmerja med zastopnikoma obeh strok. Kar zadeva razmerje med socialnim delom in kazenskim pravom, velja poudariti njegovo konfliktnost, saj se tu srečujeta nasprotujoči si tendenci – pomoč človeku in državna prisila. Prav zaradi te notranje medsebojne napetosti je treba in je vredno posebej raziskovati razmerja med njima. Kriminološki raziskovalni projekti v Sloveniji so pogosto tematizirali ta razmerja. Najštevilnejši med njimi so se ukvarjali z zelo raznolikimi vprašanji mladoletniškega prestopništva, drugo področje glede na pogostost so bili problemi, povezani z izvrševanjem kazni odvzema prostosti, tretje pa vprašanja, povezana z žrtvami in razvojem oblik pomoči zanje. Sodeč po izkušnjah razvitih evropskih držav se bodo v prihodnje razmerja med socialnim delom in kazenskim pravom posebej vzpostavljala v zvezi z zagotavljanjem varnosti ljudi v njihovem okolju in pri delu z najbolj izključenimi skupinami prebivalstva.

Ključne besede: izključene družbene skupine, kriminologija, raziskovanje.

Jolanta Pivorienė

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO V LITVI

Dr. Jolanta Pivorienė je predavateljica na Inštitutu za socialno delo Univerze Vytautas Magnus in predstojnica Raziskovalnega centra za družbeno integracijo v Vilniusu.

Članek obravnava razvoj litvanskega socialnega dela v treh stadijih: predzgodovino poklicnega socialnega dela (preden se je pojavilo, je obstajala zgolj socialna podpora), obdobje profesionalizacije

POVZETKI

in problematike, ki jih bo treba obravnavati v kratkem. Poudarek je na obdobju profesionalizacije socialnega dela, in sicer je obravnavano v luči štirih perspektiv: institucionalizacije, akademizacije, standardizacije in harmonizacije. Predstavljena je tudi evropska razsežnost razvoja izobraževanja za socialno delo v Litvi.

Ključne besede: institucionalizacija, akademizacija, standardizacija, harmonizacija.

SOCIALNO V GLOBALNEM

Srečo Dragoš

METAETIKA V SOCIALNEM DELU

Dr. Srečo Dragoš je docent sociologije na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Normativna etika in praktična etika nista isti. S prvo si pomagamo takrat, ko druga postane nezadostna pri reševanju moralnih dilem. Pogosti pa so primeri, ko nam tudi refleksija problemske situacije na normativno etični ravni ne zadostuje, saj se srečamo z dilemami, ki to raven presegajo, ker so splošnejše narave. Takrat se gibljemo na tretji, metaetični ravni, ki je pomembna tudi v socialnem delu. V prispevku avtor pokaže razmejitve med omenjenimi tremi nivoji etičnih razmislekov in v nadaljevanju opozori na kompleksnost situacij z moralno konotacijo. Te so lahko sestavljene iz petih različnih normativnih sistemov in 23 presekov med njimi. Na konkretnih primerih je mogoče pokazati, da gre dobesedno za življenjsko odločilna vprašanja. Na koncu članka je predlagana razpredelnica z zaporedjem šestih korakov pri reševanju moralnih dilem. Glavni sklepi prispevka so trije. Razlikovanje med posameznimi nivoji etike, posameznimi normativnimi sistemi in njihovimi preseki je nujno; čeprav se v praksi med sabo prepletajo, niso eno in isto. Bolj ko so kompleksne situacije, ki zahtevajo moralno presojo, večja je uporabnost metaetične refleksije. Čeprav teh problemov ni vedno mogoče povsem razrešiti, pa je zelo pomembno vedeti, da obstajajo.

Ključne besede: etika, metaetika, morala, filozofija, socialno delo, vsakdanje življenje.

Gorana Flaker, Paul Stubbs

GLOBALIZACIJA IN TRANSFORMACIJA SOCIALNEGA
KONFORMIZEM IN NASPROTOVANJE

Gorana Flaker, socialna delavka, je direktorica SEECRAN (South East European Child Rights Action Network - Akcijska mreže za otrokove pravice v jugovzhodni Evropi). Paul Stubbs je sociolog iz Velike Britanije in dela kot samostojen raziskovalec in svetovalec v Zagrebu.

Prispevek se ukvarja z vprašanjem, kako obravnavati vplive globalizacije na različne vidike socialnega dela v jugovzhodni Evropi. Posebej se ukvarja z vlogo mednarodnih nevladnih organizacij in njenim odnosom z nacionalnimi nevladnimi organizacijami in regionalnimi mrežami in koalicijami. Definiirajoč globalizacijo v okviru takih temeljnih sprememb glede razdalj v prostoru in času, da so geografske omejitve družbenih in kulturnih ureditev vse manjše, avtorja orišeta vpliv globalnih sil, globalnih povezav in globalnih predstav na socialno delo. V razpravi o globalizaciji pokažeta kompleksne spremembe v družbenih, kulturnih, političnih in ekonomskih razmerjih, poleg tega pa omenita, kako regionalne, nacionalne in lokalne sile posredujejo učinke globalizacije. Socialno politiko in socialno delo definirata v okviru regulacije/svetovanja in prakse/ukrepanja ter razpravljata o vplivih zunanjega svetovanja in režimov prakse na jugovzhodno Evropo. Zlasti obravnavata vlogo Svetovne banke, ureditev pridruževanja Evropski Uniji in raznovrstnih mednarodnih NVO in zasebnih podjetij za svetovanje. Opažene so tudi nevarnosti oblikovanja vzporednih služb socialnega dela in uvoza zunanjega razumevanja, ki ni vedno v skladu z lokalnim spominom. Omenjen je pomen določenih načel, ki vladajo zunanjim intervencijam. Prispevek skleneta dve študiji primera: intervencija mednarodnih NVO v Bosni in Hercegovini in podpora mednarodnih NVO regionalni mreži aktivnosti za otrokove pravice. Avtorja menita, da lahko razprava o primerih v kombinaciji s prenovljenim

POVZETKI

političnim delovanjem na podlagi človekovih pravic nadomesti kolonialistično globalizacijo s pristnim internacionalizmom v socialnem delu.

Ključne besede: kolonializem, človekove pravice, lokalni spomin.

RAZVOJ SKUPNOSTNIH SLUŽB

Elena Pečarič

PASTI PROFESIONALIZACIJE OSEBNE ASISTENCE

Elena Pečarič, dipl. filozofinja in dipl. sociologinja kulture, je predsednica Društva za teorijo in kulturo hendikepa YHD.

Osebna asistenca je ključna za neodvisno življenje hendikepiranih. Lahko jo definiramo kot fizično pomoč pri opravilih, ki jih oseba zaradi svojega hendikepa ne zmore opraviti sama, a jih potrebuje za samostojnost in avtonomijo. Zaradi nove zakonodaje se pripravljata standardizacija del in nalog, ki bo ta poklic formalizirala. Avtorica sodeluje pri oblikovanju teh standardov, na podlagi katerih bodo izvajali tudi izobraževanje za osebno asistenco. Izobraževanje, ki je vsekakor potrebno in koristno, dobro zlasti za asistenta, ki bo pridobil določena znanja in veščine in potrdilo, da jih obvlada, in dobro tudi za uporabnika, ki bo lahko izbral asistenta z znanjem. Obstajajo namreč pasti, ki jih nujno prinaša vsaka standardizacija in formalizacija, saj se zmanjša fleksibilnost (različne individualne potrebe uporabnika) in večja možnost priučitve in prenašanja preživetih in stereotipnih praks. Zlasti nevarna sta medikalizacija poklica in vnašanje skrbniškega odnosa. Za osebne asistente so primernejše osebe, ki niso iz socialnih in zdravstvenih poklicev in nimajo delovnih izkušenj v institucijah. So bolj odprti za nove izkušnje, in ker nimajo predhodne »vednosti«, bolje in lažje ustrezajo zahtevam uporabnika. Niso obremenjeni s pravili stroke, z vrsto diagnoze uporabnika in drugimi metodami postopanja. To ne pomeni, da ni potrebno osnovno izobraževanje, vendar mora biti del tega izveden pri uporabniku, ki si izbere ustreznega asistenta. S tem se ohrani individualiziran pristop, kar je za kvaliteto storitve in uporabnike bistven element. Velika odgovornost je na strani uporabnika, saj mora dobro usposobiti svojega asistenta, če hoče imeti dobrega asistenta. Razblinimo predsodek, da vsakdo ne more biti osebni asistent, kar naj bi veljalo za določene kategorije ljudi, zlasti za t. i. rizične skupine ali težje zaposljive osebe, kot so starejši, bivši odvisniki, fizično hendikepirani, prvi iskalci zaposlitve, matere samohranilke ipd. V praksi se je izkazalo, da so ti ljudje zaradi lastnega socialnega položaja in stigmatizacije pogosto bolj dovzetni za opravljanje tovrstnega dela, so odgovorni in se ne obnašajo kot »normalni v odnosu do drugačnih«. Seveda pa je vedno uporabnik tisti, ki izbira in izbere.

Ključne besede: neodvisno življenje, standardizacija, izobraževanje.

NOVA IZKLJUČEVANJA IN PRAKSA VKLJUČEVANJA

Jelka Zorn

ANTIRASISTIČNA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU

KAKO PREPOZNATI RASIZEM V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENTNOST SLUŽB

Mag. Jelka Zorn je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

V Sloveniji rasizem prizadene osebe neslovenskega izvora ne glede na državljanstvo. Rasizem se kaže kot zanikanje oziroma omejevanje pravic in zatiranje. Reproducira se na osebni, institucionalni in kulturni ravni. Nobenega dvoma ni, da je družba, v kateri živimo, multikulturna, vprašanje pa je, kako v socialnem delu zagotavljamo pravice pripadnikov manjšinskih etničnih skupin, tudi tistih, ki niso upravičenci zakona o socialnem varstvu, ampak so obravnavani po posebnih zakonih (zakon o začasnem zatočišču, zakon o azilu, zakon o tujcih). Multikulturnost in tolerantnost sama po sebi še

POVZETKI

ne pomenita, da socialne službe dejansko zagovarjajo izključene skupine in odgovarjajo na njihove potrebe. Najpomembnejše teme antirasističnega socialnega dela so: občutljivost in spoštovanje kulturnih razlik oz. vrednostnih sistemov (to ne pomeni toleriranja družinskega nasilja in slabših priložnosti za izobraževanje otrok iz teh skupnosti), znanje o tem, kako rasizem (zanikanje pravic in zatiranje) prizadene manjšinske skupnosti in osebe brez državljanstva, prepoznavanje vsakdanjega rasizma v delovanju institucij in na osebni ravni, zagovarjanje pravic izključenih skupin in vprašanje dostopnosti socialnih služb. Antirasistično socialno delo je v nasprotju z zdravorazumsko delitvijo in vrednotenjem »nas« in »njih«, iz česar izhaja nasprotovanje ustaljenim segregacijskim in asimilacijskim modelom oz. dostopnosti in kvaliteti storitev glede na etnično pripadnost ali državljanski status (potencialnih) uporabnikov.

Ključne besede: latentni rasizem, dostopnost služb, izključene skupine.

'New words' in the developing language of Tom Schmid support a paradigmatic shift in practice and substitute or complement traditional assessment, decree are being

STABILIZACIJA / INTEGRACIJA

Dr. Tom Schmid je vodja Socialnoekonomskega raziskovalnega centra na Dunaju in lektor študijskega programa socialnega dela na Visoki strokovni šoli v St. Pöltnu in študijskega programa zdravstvenega menedžmenta na Visoki strokovni šoli v Kremsu.

Naša družba potrebuje definicijo in izključevanje »odklonskega vedenja« kot bistveno značilnost svoje povezanosti. Vendar si ni mogoče predstavljati izpada iz družbe; tudi izključeni živijo v družbi, v nišah, v notranji odmaknjenosti, v vpadljivi drugačnosti, ali - ne tako redko - v ustanovah. Izključevanje je torej eksil znotraj družbe. Socialnopolitične in socialnodelavske strategije načrtujejo premagovanje izključevanj, čeprav je jasno, da si družbe brez izključevanja ni mogoče predstavljati. Socialna politika je politično in ekonomsko determinirana, sledi vsestranskim zahtevam in je omejena v metodah in inštrumentih. Razvija se na področju, ki je polno protislovij, in sledi različnim družbenim interesom (interesom družbenih akterjev). Glavna naloga družbene socialne politike je stabilizacija »normalnega« življenjskega poteka glede na »varno« tveganje (starost, potreba po oskrbi), kot tudi glede na negotovo tveganje (bolezen, brezposelnost, revščina). Boj proti revščini je socialnopolitično področje, toda (vsaj v razvitih državah) nepomembno; »socialnopolitični deficitni diskurz« lahko zato ogrozi njegove zahteve in s tem odpre vrata neoliberalizmu tako v socialnopolitičnem kot tudi v socialnodelavskem diskurzu. Preveriti je treba, v kolikšni meri se lahko v diskurzu razvit pojem nedeljive, enotne, k razpravi in klientom usmerjene integracije, ki sprejema izvedenstvo klientov in vključuje »pravico biti drugačen«, razvije kot splošna socialnopolitična in socialnodelavska strategija za premagovanje izključevanja.

Ključne besede: integracija, izključevanje, odklonsko vedenje, socialna politika, dvojni mandat.

AGAINST EXCLUSION

Shulamit Ramon

THE CENTRALITY OF DEINSTITUTIONALISATION TO SOCIAL WORK AND SOCIAL WORK EDUCATION

Dr. Shulamit Ramon is professor of social work at Anglia University, Cambridge, UK.

Deinstitutionalisation has dominated the 2nd half of the 20th century across the field of disability. Yet the mentality of institutionalisation can, and has been, easily transferred to the smaller establish

ne pomenja, da socialne službe delujejo v razpisnem okolju in odgovarjajo na njihove potrebe. Najpomembnejše teme antirasističnega socialnega dela so: odpravljanje in sploševanje kulturnih razlik oz. vrednostnih sistemov (to se pomeni toleriranje družinskega nasilja in sledijo priložnosti za izobraževanje otrok iz teh skupin); znanje o rasizmu; kako raziskati in izboljšati prave in prazne prizadevanje manjšinskih skupnosti in osebe brez državljanstva; prepoznavanje vsakdanjega zatiranja in delovanje institucij in na osebnih ravneh; zagotavljanje pravic izključenih skupin in vprašanje dostopnosti socialnih služb. Antirasistično socialno delo je v praksi zelo raznoliko in vključuje delovanje v vrednotenju »nas« in »njih« iz čez rasno nastopajoče etafilni segregacijskim in asimilacijskim modelom oz. dostopnosti in kvaliteti storitev glede na etnično pripadnost ali državljski status

Elena Pečarič

PASTI PROFESSIONALIZACIJE OSEBNE ASISTENCE

Elena Pečarič, dipl. filozofinja, študij filozofije, dostopnost služb, izobraževanje skupine
 Ključne besede: latentni razredi, dostopnost služb, izobraževanje skupine

Osebna asistenca je ključna za neodvisno življenje ljudi s posebnimi potrebami. Lahko jo definiramo kot fizično pomoč pri opravljanju vsakega dela, ki ji je treba prisotnost druge osebe. Oseba, ki jo potrebuje, jo lahko imenujemo tudi upravičenec, oseba, ki jo potrebuje, pa jo imenujemo pomočnik. Oseba, ki jo potrebuje, jo lahko imenujemo tudi upravičenec, oseba, ki jo potrebuje, pa jo imenujemo pomočnik. Oseba, ki jo potrebuje, jo lahko imenujemo tudi upravičenec, oseba, ki jo potrebuje, pa jo imenujemo pomočnik.

Editor's notes

The present issue brings a selection of plenary and central contributions from the first congress of Slovenian social work last year in Portorose. The order and grouping of contributions (see Abstracts on next page and ff.) corresponds to their arrangement at the congress, which indicates that the sorting done before the congress on the basis of abstracts was quite successful. Only one paper had to be moved, for a more precise placement, under another heading.

Ključne besede: neodvisno življenje, standardizacija, izobraževanje.

NOVA IZKLIJUČEVANJA IN PRAKSA VKLJUČEVANJA

Jelka Zorn

ANTIRASISTIČNA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU

KAKO PREPOZNATI RASIZEM V VSAK DANJEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENTNOST SLUŽB

Mag. Jelka Zorn je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.
 V Sloveniji rasizem prizadene osebe neslovenskega izvora ne glede na državljanstvo. Rasizem se kaže kot zanikanje oziroma omejevanje pravic in zatiranje. Reproducira se na osebni, institucionalni in kulturni ravni. Nobenega dvoma ni, da je družba, v kateri živimo, multikulturna, vprašanje pa je, kako v socialnem delu zagotavljamo pravice pripadnikov manjšinskih etničnih skupin, tudi tistih, ki niso upravičeni zakona o socialnem varstvu, ampak so obravnavani po posebnih zakonih (zakon o začasnem zatočilstvu, zakon o izsili, zakon o tujcih). Multikulturnost in tolerantnost sama po sebi še

A B S T R A C T S

GLOBAL - LOCAL - SOCIAL

Gabi Čačinovič Vogrinčič
THE LANGUAGE OF SOCIAL WORK

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič is an associate professor of psychology at University of Ljubljana Faculty of Social Work.

'New words' in the developing language of social work support a paradigmatic shift in practice and substitute or complement traditional concepts. Diagnoses, treatment, assessment, decree are being replaced by discovery, co-creation, co-operation, change, empowerment, as well as working relation, care plan, team work, community, neighbourhood, ecology. Social work is an aim directed project of help, or co-creation of solutions, for complex social problems of individual people. The paradigmatic shifts that took place in social work and its language consist of three important chapters: the projects of help in the framework of social work; the participation of users; interdisciplinary links. The ethic of participation, reaching from unconditional respect for the singularity of a person to the weaving of social networks to community work and political action, is a particularly good foundation for a consistent social work framework.

Keywords: ethic of participation, project, help, interdisciplinary.

Birgit Rommelspacher
SOCIAL WORK AS A HUMAN RIGHTS PROFESSION

Dr. Birgit Rommelspacher is a professor of psychology and gender and ethnic studies at the University of Applied Sciences Alice Salomon, Berlin.

Human rights should become a new ethical frame of reference for social work in the globalised world - numerous professionals and social work associations have put forward this demand in recent years. But has social work not been international since its very beginning? Has not the struggle for social rights been one of the first and main aims of social work? Do human rights really provide new standards or do they rather supply a new rhetoric to legitimate old practice? The discourse on human rights is inclusive as well as exclusive. It supports as well as fights hegemonic structures. Human rights are not just a fixed value system ready to be transferred to different fields of social theory and practice but rather the result and expression of an ongoing struggle for political, cultural and economic power. Social work should join this debate in order to enhance its potential of critical self-reflection and improve its ability to communicate its aims and values in a pluralistic world.

Keywords: internationalism, hegemony, pluralism, contradictions.

AGAINST EXCLUSION

Shulamit Ramon

THE CENTRALITY OF DEINSTITUTIONALISATION TO SOCIAL WORK AND SOCIAL WORK EDUCATION
Dr. Shulamit Ramon is professor of social work at Anglia University, Cambridge, UK.

Deinstitutionalisation has dominated the 2nd half of the 20th century across the field of disability. Yet the mentality of institutionalisation can, and has been, easily transferred to the smaller establish-

ABSTRACTS

ments for disabled people, which have replaced the large institutions. Thus the issue of proper deinstitutionalisation is still with us, both in Eastern and Western Europe. It is of central importance in terms of social work values, as at its core are the values of respect for people, self-determination, anti-oppressive and anti-stigmatising approach to disabled people, as well as the need/wish to foster their right to equal opportunities. Deinstitutionalisation questions the taken for granted notion that it is the role of social workers first to protect people and to avoid risk at all cost; it favours risk taking. Living in the community is more risky than living in an institution because it confronts the disabled person with the world of those who do not see themselves as disabled, who continue to stigmatise disabled people, as well as with the irrevocable loss due to institutionalisation. Striking the right balance between risk taking (as the only way to break out of the institutionalised mould) and risk avoidance is a demanding task. The assessment for community living of people who have spent their lives in an institution is in itself an art, as is projecting where is the best place for them to live, the type of activities to introduce them to, the encouragement for them to develop intimate relationship and have a sexual life. Learning to rely on their judgement implies another type of risk taking and of accepting their right to fail. This does pose a further dilemma for the social worker. Examples of good practice in which the above has been applied at the levels of conceptual knowledge, practice skills, and research in social work will be provided and analysed in terms of the obstacles and opportunities that this type of work entails. Understanding the social context of deinstitutionalisation as a social innovation, its disadvantages and advantages, is a necessary part of our learning from success and failure.

Keywords: social innovation, role and position of social workers, evidence vs. attitudes, risk taking, social model of disability.

Darja Zaviršek

INTERNAL CONTRADICTIONS OF SOCIAL WORK IN POSTMODERN SOCIETIES

Dr. Darja Zaviršek is an associate professor of social anthropology and social work at University of Ljubljana School of Social work and researcher at the Institute of Criminology of the University of Ljubljana Faculty of Law.

A critical reflection of social work in postmodern societies is necessary, because global changes do not only take place on economic, political and cultural levels but also on the level of bio-politics and bio-power. One of the crucial internal contradictions of social work in Slovenia is its being grounded merely on universal human rights, without consideration of actual, concrete human rights. 'Professional help' means different things to different subjects; the very 'help' that should connect users to social networks and train them for ordinary, independent life, often excludes them instead. This is also one of the oldest internal ambivalences. As the profession typified help, it has also categorised conflicts and distress, giving people the status of exceptions, and has thus created new exclusions. Social work in Slovenia has only to a certain extent responded to the developing social heterogeneity; problem-oriented, particular social services have only emerged in the last decade. Amongst other concepts significant for postmodern societies the author analyses the processes of deterritorialisation, decentralisation and creation of horizontal links and networks, the principles of immediate transaction and mobility, and the economisation of the processes of help.

Keywords: universalism, particularism, inclusion, human rights.

Tanja Lamovec

IMPACT OF EXCLUSION FROM WORK TO THE QUALITY OF PSYCHIATRY USERS' LIVES

Dr. Tanja Lamovec is a professor of psychology, retired.

In Slovenia, the exclusion of psychiatry users is sanctioned in two ways: by early and extensive retiring and by the legislation that only allows minimal work for retired persons. Exclusion has a negative impact upon various aspects of mental functioning; resulting in poverty, it also prevents users from

ABSTRACTS

participation in leisure time activities accessible to most people. The paper describes the process experienced by the majority of users after retirement, which in many cases ends with a wish for paid work. This area has been all but neglected until now. A number of cases is presented that show how users were granted paid work elsewhere, concluded by the author's proposals to solve the problem in Slovenia.

Keywords: mental health, retirement, paid work.

CHALLENGES AND DILEMMAS

Vito Flaker

BASIC AND NECESSARY SKILLS OF SOCIAL WORK

Dr. Vito Flaker is an associate professor and Dean of the University of Ljubljana Faculty of Social Work.

The paper is based on the work on the Task Catalogue of Centres of Social Work, intended to systematise not only the tasks but also the basic skills needed to perform them, and the basic procedures. By drawing a general map of social work it is possible to extract a cross-section of basic and necessary skills for social work and their relations with theoretical knowledge, methodical principles, social work values, and with social work contexts and tasks. The skills of interviewing, negotiating, enabling access to resources, recording and reporting, organisational skills, professional discipline, avoiding the traps of professionalism, and humour are considered. On the basis of interaction between social work theory, context, tasks and values seven major organising methodical principles have been pinpointed: dialogue, power, probability, proactive stance, reflexivity, the ordinariness of the uncommon and the right to make mistakes. Impressions from the trainings designed to equip social workers with skills to carry out catalogue tasks are reflected, and skill hierarchy is examined in relation to the theory and context, revealing social work as a diffuse, reflexive and pragmatic profession and science based on dialogue.

Keywords: methods, reflexivity, theory and practice.

PARADIGM OF NEW INTERDISCIPLINARITY

Blaž Mesec

MICRO, MEZZO, MACRO: EXPANSION, INTEGRATION AND SPECIFICITY OF SOCIAL WORK

Dr. Blaž Mesec is an associate professor of social work, teaching methodology of research at University of Ljubljana School of Social Work.

Social work has traditionally been understood as a unified work with individuals, groups or communities, with the unification supposedly based on theoretical or methodological principles, which should make possible a specific definition of social work and its differentiation from related disciplines and professions. Those principles have been described and elaborated by Lüssi who conceives social work as work on an individual problem case, i. e., as 'social counselling'. But according to Lüssi even community work is marginal to social work, if not outside its scope altogether. In the last decades social work has extended precisely to these 'peripheral' areas; along community work developed work with organisations, and today we have social work on societal and global levels. At the same time, the gap between so-called clinical social work, which remains in the framework of traditionally conceived social work as social counselling or is even understood as 'psychosocial therapy', and social work on the organisational, societal and global levels, which is grounded on other theoretical sources as well (sociology, organisational science). The boundaries of social work as a special

ABSTRACTS

profession are increasingly extended to the field of non-specific social action and charity, thus blurring the distinction between social work and professions such as social planning, social policy or social pedagogy. Such development seriously challenges the integrity of social work and its specificity and autonomy as science and profession. In the author's view, the unity of social work's three levels has always been rather illusionary (or held true only for social counselling) and it will not be maintained conceptually, on the level of a unified and congruent theory, but by power struggle in academic, administrative and other social structures. That struggle is already taking place, and if social work expands and wins new positions on this basis, it is no longer social work but an arbitrary social action, which has succeeded to pronounce itself 'social work'.

Keywords: theories of social work, science of social work, macro social work.

Alenka Šelih

SOCIAL WORK AND (CRIMINAL) LAW

Dr. Alenka Šelih is professor emeritus at University of Ljubljana and Director of the Institute of Criminology of the University of Ljubljana Faculty of Law.

The history of social work, in Slovenia just as elsewhere, shows that lawyers have been instrumental to its emergence and development, and that they marked it with their stamp. Social work meets in particular the deprived, the excluded, the ousted – a group of people, therefore, who are highly likely to come into conflict with the law. This results in interactions between social work and law, as well as between the actors of both professions. Their interrelations become the more numerous and complex, the more a society is developed and consequently 'jurisprudential'. Social workers need to be acquainted with basic legal regulations on the juridical field that regulates their specific field of work (with families, with victims of family violence and sexual abuse, with underage delinquents, with released convicts, etc.), but they shouldn't be made responsible for decisions in individual cases. When the young profession of social work meets the old and elaborated profession of law, it meets a variety of problems on both theoretical and practical levels and consequently also on the level of individual relations between representatives of the two professions. The relation between social work and criminal law, however, is marked with conflict, because of the contradictory tendencies that meet here (help and state constraint), and it has often been addressed in criminological research projects in Slovenia. Ranged by frequency, the majority of them have dealt with diverse problems of juvenile delinquency, secondly, with problems related to execution of prison sentences, thirdly, with problems related to victims and the development of help for them. The experiences of developed European countries suggest that the relations between social work and criminal law will in the future be established with regard to providing security of the people in their surroundings and in work with the most excluded social groups.

Keywords: excluded social groups, criminology, research.

Jolanta Pivorienė

EDUCATION FOR SOCIAL WORK IN LITHUANIA

Dr. Jolanta Pivorienė is a lecturer at the Social Work Institute of Vytautas Magnus University and Head of Social Integration Research Centre in Vilnius.

Social work in Lithuania began ten years ago. Its development is linked with new ideas about democracy, market economy and human rights. Its roots are a mixture of foreign traditions and native understanding, which derived social work from voluntary work and charity. Social work as a new profession had to overcome many difficulties. It had to gain recognition as a discipline in the university. It had to establish itself as a profession. It had to search for professional identity and create professional standards of competence. Included in its professional identity are political aspects, extremely important in building civil society. Social work cannot be apolitical, first of all because of its social nature. Educational programmes of social work, besides providing knowledge and skill train-

ABSTRACTS

ing, also have to encourage thinking about important aspects of human beings. These include values and ethics as well as citizenship. Social work and social work education have challenged old traditions in Lithuania. They passed through three stages of development: from individualist-reformist to socialist-collectivist to reflexive-therapeutic. As a discipline and as a profession, connecting private, public and political domains of society, social work has a strong impact on building civil society.

Keywords: institutionalisation, academisation, standardisation, harmonisation.

SOCIAL WITHIN GLOBAL

Srečo Dragoš

METAETHIC IN SOCIAL WORK

Dr. Srečo Dragoš lectures sociology at the University of Ljubljana School of Social Work.

Normative and practical ethics are not the same. We use the former when the latter becomes insufficient at solving moral dilemmas. Frequently, however, the dilemmas are of more general nature, so that even the reflection of the problem situation on the normative ethical level does not suffice. In such cases we are on the third, metaethical level. The author presents the distinctions between the three levels of ethical reflection and points to the complexity of morally connoted situations. They may consist of five distinct normative systems and 25 cross-sections between them. It is demonstrated on concrete cases that these are questions of vital importance. A table is proposed with six steps of solving moral dilemmas. To distinguish ethical levels, normative systems and their cross-sections is essential. The more complex the situations that demand moral judgment, the more useful metaethical reflection. Even though such problems are not always wholly soluble, it is important to realise their existence.

Keywords: ethic, morals, philosophy, social work, everyday life.

Gorana Flaker, Paul Stubbs

GLOBALISATION AND THE TRANSFORMATION OF THE SOCIAL CONFORMITY AND RESISTANCE

Social worker Gorana Flaker is the director of SEECRAN (South East European Child Rights Action Network). Paul Stubbs is a sociologist from Great Britain, working as independent researcher and counsellor in Zagreb.

The paper seeks to address the ways in which globalisation impacts on aspects of social work practice in South Eastern Europe, with particular reference to the role of International NGO's and their relationships with national NGO's and regional networks and coalitions. Defining globalisation in terms of fundamental changes in 'time-space distanciation' so that the constraints of geography on social and cultural arrangements are rapidly receding, the authors chart the impact on social work of global forces, global connections and global imaginings. The discussion of globalisation suggests the complexity of changes in social, cultural, political and economic relations and, in addition, notes how the effects of globalisation are mediated through regional, national and local forces. Defining social policy and social work in terms of regulation/advice and practice/provision allows the authors to discuss the implications of external advice and practice regimes on South Eastern Europe. In particular, the role of the World Bank, of accession arrangements for the European Union, and the diversity of International NGO's and private consultancy companies are addressed. The dangers of producing parallel social work services, and of an importation of external understandings not always in line with local memories, are also noted. The importance of certain principles governing external interventions is addressed. The paper concludes with two case studies: of INGO intervention in Bosnia-Herzegovina and of INGO support for the development of a regional child rights action

ABSTRACTS

network. The paper argues that discussion of cases, combined with a renewed rights-based political commitment, can replace colonialist globalisation with genuine internationalism in social work.

Keywords: colonialism, human rights, local memory.

DEVELOPMENT OF COMMUNITY SERVICES

Elena Pečarič

Keywords: TRAPS OF PROFESSIONALISATION OF PERSONAL ASSISTANCE

Elena Pečarič, a philosopher and sociologist of culture, is the chairperson of YHD - Association for the Theory and Culture of Handicap.

Personal assistance is crucial for independent lives of the disabled. It may be defined as physical help for the actions that the disabled person could not do her- or himself but are needed for her or his independence and autonomy. On the basis of new legislation a new standardisation of tasks is in preparation, which will formalise the profession. The author participates at the formation of these standards, which will also be the basis of education for personal assistance. Two advantages are expected from such education: the assistant will gain certain skills and a certificate, while the user will be able to select a skilled assistant. However, there are traps inherent in any standardisation and formalisation, such as a decrease of flexibility (different users have different needs) and an increase of the possibility to transfer outdated and stereotypical practices. Particularly dangerous are medicalisation of the profession and introduction of the caring relationship. Persons who do not come from medical and caring professions and who have not worked in institutions are more suitable as assistants. They are more open to new experiences, and because they do not possess previous 'knowledge', they better and with more ease comply with the user's demands. They are not burdened with the rules of profession, or with medical diagnosis, or certain 'methods of work'. Part of their basic education has to be carried out with the users. This maintains an individualised approach, which is a crucial element for the quality of their service. The user has a great responsibility, for he or she must train his or her assistant well to get a good assistant. The opinion that certain categories of people cannot become good personal assistants, especially 'risk groups' such as older people, former addicts, physically disabled, single mothers, etc., is a prejudice. The experience has proven that such people, based on their own social position and stigmatisation, are often more susceptible to this kind of work and do not behave as the 'normal' towards the 'different'.

Keywords: independent life, standardisation, education.

NEW EXCLUSIONS AND THE PRACTICES OF INCLUSION

Jelka Zorn

ANTIRACIST PERSPECTIVE IN SOCIAL WORK

HOW TO RECOGNISE RACISM IN EVERYDAY LIFE AND THE CULTURAL COMPETENCE OF SERVICES

Jelka Zorn, M. A., is an assistant lecturer at University of Ljubljana School of Social work.

In Slovenia, racism affects persons of non-Slovenian origin regardless of citizenship. It manifests itself as denial or reduction of rights and as oppression. It is reproduced on personal, institutional, and cultural levels. There is no question that our society is multi-cultural, the question is rather, how does social work protect the rights of the members of minority ethnic groups, including those that are not entitled to special laws (such as those about aliens, temporary refuge, asylum). Multiculturalism and tolerance by themselves do not warrant that social services actually defend excluded groups and respond to their needs. The most important themes of antiracist social work are: sensitivity and respect for cultural differences and value systems (which does not include tolerance for family vio-

ABSTRACTS

lence and for neglect of education), understanding of the ways racism (denial of rights and oppression) affects minority communities and persons without citizenship, recognition of everyday racism in the functioning of institutions and on the personal level, defence of excluded groups' rights, and access to social services. Antiracist social work opposes the commonsense distinction and valuation of 'us' against 'them' and consequently opposes the established segregation and assimilation models that allot access to and quality of services with regard to ethnic membership or the civil status of (potential) users.

Keywords: latent racism, access to services, excluded groups.

Tom Schmid

STABILISATION / INTEGRATION

Dr. Tom Schmid is head of Social-economical Research Centre in Vienna and lector of the study programmes of social work at Technical College in St. Pölten and of health management at Technical College in Krems.

Our society needs the definition and exclusion of 'deviant behaviour' as the crucial mark of its cohesion. Yet one cannot drop out from society: even the excluded live in society, in niches, in internal detachment, in striking difference, or, not so seldom, in institutions. Exclusion is therefore an exile within society. There are strategies of social policies and social work designed to overcome exclusion, even though it is clear that no society can be conceived without it. Social policy is politically and economically determined, conforming to all sorts of demands, and its methods and instruments are limited. It develops in a field which is full of contradictions and follows various social (actors') interests. The main task of social policy is the stabilisation of a 'normal' course of life with regard to 'safe' risks (old age, need of care) as well as unsafe ones (illness, unemployment, poverty). Fighting poverty is a social policy field, but (at least in developed countries) an insignificant one, and its requests may easily be threatened by neoliberalism within socio-political and social work discourse. The extent to which the notion of indivisible, unified discussion and client directed integration, which accepts the clients' expertise and includes the 'right to be different', may be developed as a general social policy and social work strategy to overcome exclusion remains to be examined.

Keywords: integration, deviant behaviour, social policy, double mandate.

congress of social work, 2002
selected plenary and central contributions

Gabi Čačinovič Vogrinčič THE LANGUAGE OF SOCIAL WORK	199
Birgit Rommelspacher SOCIAL WORK AS A HUMAN RIGHTS PROFESSION	205
Shulamit Ramon THE CENTRALITY OF DEINSTITUTIONALISATION TO SOCIAL WORK AND SOCIAL WORK EDUCATION	211
Darja Zaviršek INTERNAL CONTRADICTIONS OF SOCIAL WORK IN POSTMODERN SOCIETIES	219
Tanja Lamovec IMPACT OF EXCLUSION FROM WORK TO THE QUALITY OF PSYCHIATRY USERS' LIVES	231
Vito Flaker BASIC AND NECESSARY SKILLS OF SOCIAL WORK	237
Blaž Mesec MICRO, MEZZO, MACRO: EXPANSION, INTEGRATION AND SPECIFICITY OF SOCIAL WORK	259
Alenka Šelih SOCIAL WORK AND (CRIMINAL) LAW	271
Jolanta Pivorienė EDUCATION FOR SOCIAL WORK IN LITHUANIA	277
Srečo Dragoš METAETHIC IN SOCIAL WORK	283
Gorana Flaker, Paul Stubbs GLOBALISATION AND THE TRANSFORMATION OF THE SOCIAL: CONFORMITY AND RESISTANCE	293
Elena Pečarič TRAPS OF PROFESSIONALISATION OF PERSONAL ASSISTANCE	299
Jelka Zorn ANTIRACIST PERSPECTIVE IN SOCIAL WORK: HOW TO RECOGNISE RACISM IN EVERYDAY LIFE AND THE CULTURAL COMPETENCE OF SERVICES	303
Tom Schmid STABILISATION / INTEGRATION	311
EDITOR'S NOTES AND ENGLISH ABSTRACTS	329

Fakulteta za socialno delo in Ministrstvo za delo, družino in socialno zadeve organizirata ob Evropskem letu invalidov enodnevno konferenco z naslovom

»TAKO LEPA, PA INVALID!«

SOCIALNO DELO PROTI DISKRIMINACIJI HENDIKEPIRANIH ŽENSK

Konferenca z mednarodno udeležbo bo potekala 20. novembra 2003 v prostorih Fakultete za socialno delo

Med tujimi gostji bodo sodelovale Lena Dominelli, predsednica Mednarodne zveze šol za socialno delo (Univerza v Southamptnu), Birgit Rommelspacher, ena vodilnih zagovornic antidiskriminacijske prakse in častna senatorka naše fakultete (Visoka šola za aplikativne vede Alice Salomon, Berlin) in Elena Iarskaia Smirnova, dekanica fakultete za socialno delo in nosilka častnega državnega naziva za dosežke na področju socialnega varstva (Univerza Saratov, Rusija). Med domačimi gosti bodo sodelovali učitelji in učiteljice Fakultete za socialno delo, predstavniki in predstavnice ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, socialne delavke in delavci iz stroke, strokovnjakinje, strokovnjaki, uporabnice, uporabniki in vabljeni gostje iz drugih disciplin.

Prijave sprejema Simona Čebular, tel. 01 2809258

Prijave po elektronski pošti: simona.cebular@uni-lj.si

Kotizacija v predprijavi: 11.000 SIT

Rok za predprijavo: 15. september 2003

Dodatne informacije: Jelka Zorn (vsak ponedeljek od 12. do 15. ure, tel: 01 2809247) in Špela Urh (vsak torek od 9 do 12. ure, tel. 01 3006231).

Vabljene! Vabljeni!

IZDAJE VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

Srna MANDIČ (ur.), *Pravica do stanovanja: Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*

Tanja LAMOVEC, *Kako misliti drugačnost*

Tanja LAMOVEC, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*

Blaž MESEC, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*

Ellen BASS, Laura DAVIS, *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu (razprodano)*

Mojca NOVAK, *Razvoj evropskih modelov države blaginje*

Judith LEWIS HERMAN, Carol-Ann HOOPER, Liz KELLY, Birgit ROMMELSPACHER, Valerie SINASON, Moira WALKER (Predgovor Darja ZAVIRŠEK), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo*

Naročila: Knjižnica VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, nika.cigoj.kuzma@uni-lj.si

Nove knjige sodelavcev VŠSD, ki so izšle pri drugih izdajateljih

Vesna LESKOŠEK, *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890–1940*. Ljubljana: Založba /* cf.

Darja ZAVIRŠEK, *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf.

Marija OVSENIK, Milan AMBROŽ, *Neprofitni avtopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj

Srečo DRAGOŠ, *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

Vito FLAKER, *Odpiranje norosti: Vzpon in padeč totalnih ustanov*. Ljubljana: /* cf.

Nove knjige, zanimive za naše bralce

Pascal DIBIE, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: /* cf.

Michel FOUCAULT, *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /* cf.

Albert MRGOLE, *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: /* cf.

David ŠALAMUN, *Dobrodošli v Dializiju, potovanje na svojo odgovornost*. Ljubljana: /* cf.

Založba /* cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si

KAKO NAJ BO UREJENO BESEDILO ZA OBJAVO V ČASOPISU SOCIALNO DELO

ODDAJA

Prispevek, poslan za objavo v *Socialnem delu*, ne sme biti v postopku za objavo v drugi reviji ali drugem mediju.

Besedilo je treba oddati v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD ali RTF. Oddate ga lahko na disketi (standardni 3,5-palčni), ali še bolje, pošljete kot priponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije naj bodo dolgi okoli ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki vred). Druga besedila (poročila, recenzije) naj imajo okoli pol avtorske pole. Pisma naj bodo kratka in naj takoj preidejo k stvari.

Besedilo naj ima dvojen razmik med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Biti mora neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številčenja odstavkov! Pri alinejah na začetku vrstice ne uporabljajte »bulitov«, črnih pik, temveč samo navadne pomišljaje!

Vmesni naslovi lahko imajo največ tri nivoje. Oštevilčite jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1. ...), in sicer ročno - ne uporabljajte avtomatičnega številčenja naslovov!

Citate označite z narekovaji in NE z ležečo pisavo! Ležečo ali podčrtano pisavo (ki sta ekvivalentni) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play] ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki rabi velike črke.

OPOMBE

Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* (»nadbisano«). V taki pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe. Opombo dodajte samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (tj. takih, katerih poglobljena vsebina je navedba vira) ne sme biti.

Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov urejevalnikov besedil!

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam, in a vse tako gradivo mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavite (neoštevilčen) seznam uporabljene literature, razvrščen po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Zajema naj samo v besedilu navedeno literaturo!

Seznam naj bo urejen kakor tile zgledi:

M. Ambrož (2002), *Alternative razvoja humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (doktorska disertacija).

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

KAKO NAJ BO UREJENO BESEDILO ZA OBJAVO V ČASOPISU SOCIALNO DELO

– (1991), Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

Pri reviji navedemo strani, na katerih se nahaja članek, za dvopičjem, pri zborniku pa v oklepaju. Podnaslov pišemo za dvopičjem po glavnem naslovu. Z dvema črticama na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

REFERENCE

Reference v besedilu naj bodo urejene po temle zgledu: »... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Čačinovič Vogrinčič 1993) ...«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. »... (Miller 1992: 121) ...«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. »... (Chasequet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87) ...«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustite, npr. »... po Millerjevi (*ibid.*) je ...«. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »*ibid.*«, kadar navajate isto stran kakor pri prejšnji navedbi, ali »*op. cit.*«, kadar navajate isto delo, a drugo stran v njem, npr.: »... (*op. cit.*: 121) ...«

PRILOGE

Glavno besedilo prispevka naj se začne z naslovom prispevka brez navedbe imena avtorja/avtorice. V glavnem besedilu ne sme biti nikjer navedeno, kdo je njegov avtor/avtorica.

Prvi list natisnjenega besedila, v elektronski obliki pa posebna datoteka naj vsebuje povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice naj bodo vedno v tretji osebi.

Povzetek naj obsega 10-15 vrstic in v njem naj bodo zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljajte formulacije tipa »Prispevek predstavlja rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) na kratko obnovite.

Ključnih besed naj ne bo manj ko tri in – če ni nujno – ne več ko šest. Ne ponavljajte besed iz naslova!

Informacija o avtorju, avtorici naj vsebuje samo najosnovnejše podatke (npr. »Dr. XY je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«).

Če je mogoče, priložite prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju/avtorici v angleščino. Obvezno pripišite svoj naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, če ga imate!

RECENZIJA

Vaše besedilo bo recenziral/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se ukvarja vaše besedilo. Recenzija je anonimna na obe strani. Čeprav se trudimo, da bi bil postopek kratek, lahko traja kar dolgo. Če dobite predloge za popravke, jih obvezno upoštevajte in popravljeno besedilo vrnite v predvidenem roku.

social work

Vol. 42, August-October 2003, Part 4-5

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

please find the contents on page 336

**kongres socialnega dela, 2002
izbrani plenarni in osrednji prispevki**

Gabi Čačinovič Vogrinčič JEZIK SOCIALNEGA DELA	199
Birgit Rommelspacher SOCIALNO DELO IN ČLOVEKOVE PRAVICE	205
Shula Ramon OSREDNJA VLOGA DEINSTITUCIONALIZACIJE V SOCIALNEM DELU IN IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO	211
Darja Zaviršek NOTRANJA NASPROTJA SOCIALNEGA DELA PRI URESNIČEVANJU ČLOVEKOVIH PRAVIC V POSTMODERNIH DRUŽBAH	219
Tanja Lamovec VPLIV IZKLJUČENOSTI Z DELA NA KVALITETO ŽIVLJENJA UPORABNIKOV PSIHIATRIJE	231
Vito Flaker TEMELJNE IN NUJNE SPRETNOSTI SOCIALNEGA DELA	237
Blaž Mesec MIKRO, MEZO, MAKRO: EKSPANZIJA, INTEGRACIJA IN SPECIFIČNOST SOCIALNEGA DELA	259
Alenka Šelih SOCIALNO DELO IN (KAZENSKO) PRAVO	271
Jolanta Pivorienė IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO V LITVI	277
Srečo Dragoš METAETIKA V SOCIALNEM DELU	283
Gorana Flaker, Paul Stubbs GLOBALIZACIJA IN TRANSFORMACIJA SOCIALNEGA: KONFORMIZEM IN NASPROTOVANJE	293
Elena Pečarič PASTI PROFESIONALIZACIJE OSEBNE ASISTENCE	299
Jelka Zorn ANTIRASISTIČNA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU: KAKO PREPOZNATI RASIZEM V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENTNOST SLUŽB	303
Tom Schmidt STABILIZACIJA / INTEGRACIJA	311
povzetki	
SLOVENSKI	321
ANGLEŠKI	329